

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE - AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Shujauddin KARVANBASHI

Ankara-2024

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE - AFGANİSTAN
İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Shujauddin KARVANBASHI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Nilgün ELİKÜÇÜK YILDIRIM

Ankara-2024

KABUL VE ONAY

Shujauddin KARVANBASHI tarafından hazırlanan “AK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE - AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ” başlıklı bu çalışma, 08/02/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İlgar Seyidov (Başkan)

Doç.Dr. Nilgun Eliküçük Yıldırım (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Mesut Aslan (Üye)

Prof. Dr. Şule TUZLUKAYA

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasını;

- Akademik ve etik kurallar çerçevesinde hazırladığımı,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Tarih ve İmza

Shujauddin KARVANBASHI

ÖZ

KARVANBASHI, Shujauddin. Ak Parti Döneminde Türkiye - Afganistan İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

11 Eylül 2001’de ABD’deki terör saldırılarından sonra, dünyada bir takım jeopolitik değişim yaşanmıştır. Saldırıların faili olarak bilinen El Kaide terör örgütünün Taliban hareketi ile ittifak halinde olması, Afganistan’ı ilk hedef haline getirmiştir. Ardından 7 Ekim 2001’de ABD’nin öncülüğünde yapılan askeri müdahale ile Taliban örgütü yıkılmıştır. Afganistan’da 11 Eylül 2001 sonrasında yaşanan gelişmeler sırasında Türkiye’de AK Parti siyasal iktidarı ele geçirmiş ve tek başına iktidar olmuştur. Dolayısı ile “AK Parti Döneminde Türkiye – Afganistan İlişkileri” adı altında ele alınan bu çalışmanın ana muhtevasını, Türkiye’nin olaylardan sonraki tutumu, Afganistan ile olan siyasi, ekonomik, askerî ve kültürel ilişkileri oluşturmaktadır. Bu çerçevede Türkiye NATO kapsamında iki kez üstlendiği ISAF komutası ve NATO Kıdemli Sivil temsilciliği görevi ile Afganistan’daki uluslararası güçler bağlamında layığı ile kendi görevini yerine getirdiği gibi, TİKA, Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü, Türk Kızılay’ı ve diğer sivil toplum kuruluşları ile bireysel olarak da Afganistan’da ciddi çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların mahiyetinin akademik ortamda işlenmesi, Türkiye’nin Afganistan’daki faaliyetlerinin gelecek nesillere aktarılması açısından son derece önemlidir. Bu çalışma literatür tarama yöntemi ve yapılan röportajlara dayanmaktadır. Yapılan araştırmalar, raporlar, bilimsel makaleler ve kitapların yanında gazete haberleri ile internet sayfalarından da yararlanılmıştır. Bunun yanında farklı dönemlerde Afganistan’da görev yapan diplomatlar ve diğer kuruluş üyeleri ile söyleşiler de gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada ilk olara Afganistan hakkında genel bilgiler verilmiş ve daha sonra tarihsel süreçte Türkiye - Afganistan ilişkileri ele alınmıştır. Son olarak da 11 Eylül gelişmeleri ve AK Parti döneminde Türkiye – Afganistan ilişkileri incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye – Afganistan İlişkileri, AK Parti Dönemi Türkiye – Afganistan, ISAF, Afganistan’daki İl İmar Ekibi, TİKA’nın Afganistan’daki Faaliyetleri

ABSTRACT

KARVANBASHI, Shujauddin. Turkey in the Ak Parti Era -Afghanistan Relations, Master's Thesis, Ankara, 2024.

After the terrorist attacks in the USA on September 11, 2001, some geopolitical changes took place in the world. The Al Qaeda terrorist organization, known as the perpetrator of the attacks, is in alliance with the Taliban movement, making Afghanistan the first target. Then, on October 7, 2001, the Taliban organization was destroyed by the military intervention led by the USA. During the developments in Afghanistan after September 11, 2001, the AK Party seized political power in Turkey and became the sole ruler. Therefore, the main content of this study, which is discussed under the name of "Turkey - Afghanistan Relations during the AK Party Era", consists of Turkey's attitude after the events and its political, economic, military and cultural relations with Afghanistan. In this context, Turkey has fulfilled its duty in the context of international forces in Afghanistan, as the ISAF command and NATO Senior Civilian representative, which it has undertaken twice within the scope of NATO, as well as individually with TIKA, Maarif Foundation, Yunus Emre Institute, Turkish Red Crescent and other non-governmental organizations. He also carried out serious work in Afghanistan. Processing the nature of these studies in an academic environment is extremely important in terms of transferring Turkey's activities in Afghanistan to future generations. This study is mostly based on the literature review method and interviews. In addition to the research, reports, scientific articles and books, newspaper news and internet pages were also used as necessary. In addition, interviews were held with diplomats and other organization members who served in Afghanistan at different periods. In terms of structure, this study first gave general information about Afghanistan and then Turkey-Afghanistan relations in the historical process were discussed. Finally, the developments of September 11 and Turkey-Afghanistan relations during the AK Party period were examined.

Key Words: Turkey – Afghanistan Relations, AK Party Period Turkey – Afghanistan, ISAF, Provincial Reconstruction Team in Afghanistan, TIKA's Activities in Afghanistan

ÖNSÖZ

Güney ve Orta Asya ile Ortadoğu ülkeleri arasında bir geçit konumunda olan Afganistan, sahip olduğu bu jeopolitik önemi sebebi ile tarih boyunca birçok milletin istilasına uğramış ve farklı devletlerin hâkimiyetine girmiştir. Bu da söz konusu ülkenin etnik ve kültürel kimliğine etki ederek kültürel açıdan karmaşık bir yapıya sahip olma özelliği kazandırmıştır. Dolayısı ile kültürel açıdan oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan bu memlekette tarih boyunca üniter bir yapının kurulamadığı ve ulus inşası çalışmalarının da başarılı olamadığı görülmektedir. Bu sebepten kültürel gruplar arasında belli bir sosyal entegrasyon oluşmadığı gibi, belli bir siyasal bütünlüğün de bulunmadığını görmekteyiz. Kültürel ve sosyal çatışmalar hali ile bölgesel ve küresel güçlerin kendi stratejik ve jeopolitik çıkarları doğrultusunda bu memlekete daha kolay nüfuz etmesini sağlarken bu durum büyük siyasal çatışmalara ve hatta silahlı mücadelelere sebep olmuştur.

1979'daki Sovyet işgali, 1992'deki gruplar arası iç savaşlar, 1994 – 97 arası Taliban örgütünün kolayca sosyal kitleler üzerine etki ederek ülkenin büyük bir bölümüne hâkim olması ve nihayetinde 2001 – 2021 yılları arasındaki Amerikan işgali hep siyasal çatışmalar olarak görülmektedir. 2001 – 2021 yılları arasında ülkede belli bir sosyal bütünlüğün sağlanması, sistematik bir kurumsallaşma sürecinin yaşanması, tamamen tahrip olunmuş devlet mekanizmasının yeniden inşası ve nihayetinde bir ulus devletin kurulması noktasında büyük fırsatlar doğurmuştu. Ancak yine yukarıda bahsi geçen sosyal ve siyasal çatışmalardan dolayı bu fırsattan da yararlanılamamıştır.

Bu çerçevede 11 Eylül 2001'deki gelişmelerden sonra, farklı emelleri olan ülkelerin yanında, bu ülkede gerçek anlamda bir düzenin sağlanması, Afganistan'ın barış ve istikrara kavuşması ve toplumsal değerler çerçevesinde demokratik bir sistemin kurulması için can ve gönülden çabalayan ülkeler de mevcuttu. Bu doğrultuda Afganistan'a yönelik olumlu temennileri olan ülkelere biri de kuşkusuz Türkiye Cumhuriyeti Devleti olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti Afganistan ile olan derin tarihi, kültürel ve siyasî ilişkileri bağlamında ve kendi menfaatinin bu ülkenin istikrarına gördüğü için, her zaman Afganistan'ı çağdaş, modern ve istikrarlı bir ülke olması yönünde çalışmıştır. 11 Eylül 2001 gelişmelerinden sonra da bu yönde çaba sarf etmiştir. Özellikle de AK

Parti döneminde dış politikada değişen yeni stratejik vizyon kapsamında, Afganistan’da başarılı olmak bölgedeki imajının yükselmesine sebep olacağı anlayışı ile çabalamıştır.

Dolayısı ile AK Parti döneminde Türkiye – Afganistan İlişkileri konulu bu çalışma, bu dönemdeki Türkiye Cumhuriyeti Devletinin siyasî, ekonomik, kültürel ve askerî çabalarını ihtiva etmektedir.

Son olarak beni bu çalışmayı yapmam için teşvik eden ve her daim yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. Nilgün Eliküçük YILDIRIM’a şükranlarımı arz ederim.

Shujauddin KARVANBASHI

2024 - Ankara

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar DİZİNİ	vii
SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: AFGANİSTAN İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER.....	6
1.1 Coğrafi Konum ve Özellikleri	6
1.2 Dinî ve Etnik Yapı	7
1.3 Afganistan'ın Tarihî Arka Planı.....	14
BÖLÜM 2: TÜRKİYE – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI	19
2.1 Osmanlı Dönemi İlişkiler.....	19
2.1.1 Bağımsız Afgan devletinin kuruluşundan önceki dönem:.....	20
2.1.2 Bağımsız Afgan devletinin kuruluşu ve Osmanlı ile ilişkileri.....	25
2.1.3 Bugünkü Afganistan'ın şekillenmesinden sonraki ilişkiler.....	35
2.2 Cumhuriyet Dönemi İlişkileri	47
2.2.1 Afganistan'ın bağımsızlığından sonra Türk – Afgan ilişkileri.....	48
2.2.2 Cumhuriyet sonrası gelişen diplomatik ilişkiler	52
2.3 Sovyet İşgalinden Taliban'ın İlk Dönemine.....	56
2.3.1 Soğuk savaş dönemindeki durgunluk	57
2.3.2 Sovyet işgali dönemi ve sonrasındaki dolaylı destek	58
BÖLÜM 3 AK PARTİ DÖNEMİNDE GELİŞEN TÜRK – AFGAN İLİŞKİLERİ	62

3.1 Yeni Bir Tarihi Sürece Doğru Afganistan	62
3.1.1 Taliban hareketi ve iktidarı dönemi.....	62
3.1.2 11 Eylül 2001 saldırıları ve sonrası	65
3.1.3 Afganistan’a yapılan askerî müdahale.....	73
3.2 Afganistan’da Başlayan Yeni Dönem ve Türkiye	76
3.2.1 Bonn konferansı.....	77
3.2.2 Geçici yönetimden seçimlere.....	79
3.2.3 Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (ISAF) ve Türkiye’nin rolü.....	81
3.3 Türkiye- Afganistan İlişkilerinde Gelinek Nokta.....	84
3.3.1 Siyasî ilişkiler	85
3.3.2 Ekonomik ilişkiler	91
3.3.3 Türkiye’nin güvenlik konulardaki yardımları:	92
3.3.4 Türkiye’nin kültür ve eğitim alanındaki faaliyetleri.....	95
3.3.5 TİKA’nın alt yapı konusundaki çalışmaları	96
3.3.6 Afganistan’da ikinci dönem Taliban iktidarı ve Türkiye	98
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA	105
EK 1: T.C. 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai’nin Onuruna Verdiği Yemekte Yaptığı Konuşma Metni	113
EK 2. T.C. Dışışleri Bakanlığı Güney Asya Genel Müdürü Büyükelçi Oğuzhan ERTUĞRUL ile Yapılan Söyleşi Metni	115
TURNİTİN RAPORU.....	120
ÖZGEÇMİŞ.....	127

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Tarihlerle Göre Türkiye – Afganistan Arasında Yapılan Protokol Anlaşmaları.....	92
---	-----------

SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ

AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
Bkz.	: Bakınız
CIA	: Central Intelligence Agency
DTM	: Dünya Ticaret Merkezi
HŞT	: Hicri Şemsi Takvimi
ISAF	: International Security Assistance Force
ISI	: Inter-Services Intelligence
İA	: İslam Ansiklopedisi
km	: Kilometre
m.	: Metre
Md.	: Madde
ml.	: Mil
rak.	: Rakım
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TİKA	: Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı
YY	: Yayınları

GİRİŞ

Neredeyse yarım asırlık bir süreden beri barış ve istikrar yüzü görmeyen Afganistan, dış müdahaleler, iç savaşlar, merkezî otorite yokluğu, üniter bir yapının oluşamamış olması ve tüm bunlardan kaynaklanan terör, uyuşturucu, ekonomik sıkıntılar, fakirlik, diğer sosyal ve siyasal sorunlar ile sürekli gündemde olmuştur.

1979'da Sovyetler Birliği tarafından işgal edilerek büyük bir savaş alanına dönüştürülen bu memlekette, 1989'da Sovyetlerin çekilmesi, 1991'de Komünist rejiminin yıkılması ve direnişçi güçlerin iktidarı ele geçirmesi ve 1994'te ortaya çıkıp 1997'ye kadar ülkenin büyük bir bölümünü kontrolüne alan Taliban iktidarı dönemlerinde de barış ve istikrar sağlanabilmiş değildir.

Uzun yıllar boyu yaşanan kargaşalardan dolayı bölgesel ve uluslararası anlamda terör faaliyetleri yapan grupların da adeta güvenli bir merkezi hâline gelen Afganistan, 11 Eylül 2001'de ABD'deki terör saldırılarının ardından, uluslararası terör bağlamında bir kez daha dünya gündemine gelmişti. ABD'nin New York kentindeki DTM ve Washington'daki Savunma Bakanlığına (Pentagon) yapılan terör saldırılarının tek zanlısı olarak görülen El Kaide örgütü ilk hedef olarak belirlenmişti.

Soğuk Savaş ve Afganistan'ın eski Sovyetler Birliği tarafından işgali dönemlerinde anti-komünist ülkelerin Afgan direnişçilerine yaptığı yardımları koordine ederek bu ülkede konuşlanan El Kaide terör örgütünün lideri Usame Bin Ladin, özellikle 11 Eylül 2001'deki gelişmelerden sonra ABD tarafından tek düşman olarak ilan edilmişti. Bu yüzden Afganistan birinci hedef ülke haline gelmişti. Dolayısı ile ABD liderliğinde El Kaide'ye karşı savaşmak üzere oluşturulan uluslararası koalisyon güçleri 7 Ekim 2001'de Afganistan'a askerî müdahalede bulunmuştu.

Uluslararası koalisyon güçlerinin yapmış olduğu operasyon neticesinde Taliban yönetimi yıkılmıştı. BM'nin gözetiminde Almanya'nın Bonn kentinde Afgan liderleri temsilcilerinin katılımı ile yapılan bir konferansta Taliban yönetiminin yerine geçecek olan hükümetin şekli belirlenmişti. Uzun tartışmalar ile geçen bu konferansta Hamid Karzai liderliğinde geçici bir yönetim oluşturulmuştu. Bu yönetim yeni anayasanın yapımı, idarî birimlerin yeniden düzenlenmesi, gelecekteki yönetim biçimi ve nihayetinde ülkeyi genel bir seçime hazırlanması gibi görevleri

üstlenmekteydi. Ayrıca, Afganistan’da El Kaide ve Taliban örgütlerine karşı savaşan ABD liderliğindeki uluslararası operasyon timlerinin dışında, başkent Kabil ve yakın çevresinin güvenliğini sağlamak üzere bir de çok uluslu güvenlik biriminin oluşumu gündeme gelmişti.

Kısaca ISAF olarak bilinen Uluslararası Güvenlik Destek Gücü (International Security Assistance Force) adlı bu yeni kuruluş Aralık 2001’de BM Güvenlik Konseyinin 2001/1386 sayılı kararı ile oluşturulmuştu (Ovalı, 10. 11. 2023). 42 ülkenin asker bulundurduğu ISAF’ın komutası başlangıçta İngiltere tarafından yürütülürken daha sonra iki kez Türkiye devralmıştı. Bir süre Hollanda ve Almanya tarafından da komuta edilen ISAF liderliği başlangıçta NATO’dan bağımsız olarak faaliyet ederken, 16 Nisan 2003’te alınan bir karar ile NATO’ya devredilmişti. 2013’e kadar başkent Kabil ve yakın çevresinin güvenliğini sağlayan bu kuruluş, aynı zamanda Afganistan güvenlik güçlerinin eğitimi konusunu da üstlenmişti. ISAF ismi ile toplam on yıl bu doğrultuda faaliyet gösteren NATO 2013’ten sonra görevini Afgan güvenlik güçlerine devretmişti. Fakat daha az sayıdaki askerî birlikler ile eğitim ve teknik destek amacı ile Afganistan’daki varlığını sürdürmüştür (NATO, 12. 11. 2023).

Bonn konferansı ile oluşturulan geçici yönetim bu ülkede görev yapan uluslararası yardım timlerinin de desteği ile tamamen tahrip olmuş olan alt yapı ile birlikte yeni bir siyasal ve sosyal düzenin kurulması yönünde Aralık 2001’den itibaren çalışmaya başlamıştı. Başlangıçta altı ay içerisinde hazırlıklarının tamamlanması beklenen geçici yönetimin görev süresi, ülkedeki sıkıntılar sebebi ile uzatılmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle 2004’e kadar söz konusu geçici yönetim görevini sürdürmüş ve nihayetinde 2004’ün sonlarında bu yönetimin çalışmaları sonuç vermeye başlamıştı. Bu çerçevede Afganların geleneksel meclisi olan Loya Cirga toplanarak hazırlanmış olan yeni anayasayı onaylamıştı. Bu anayasaya göre resmî adı “Afganistan İslam Cumhuriyeti” olarak belirlenen bu ülkede ABD modeli başkanlık sistemi ve sena ile parlamento olmak üzere iki meclisli bir sitem kurulmuştu (Afganistan Anayasası, 1. ve takibindeki maddeler).

2001’de temelleri atılan “Afganistan İslam Cumhuriyeti” 2021’e kadar devam edebilmiş ve bu yirmi yıllık süre zarfında dört defa devlet başkanlığı, üç defa da parlamento ve il şura seçimleri gerçekleşmiştir. 2004 ve 2009 yıllarında yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde Hamid Karzai iki kez üst üste seçilirken, 2014 ve

2019’da yapılan seçimlerde de Muhammed Eşref Gani iki kez üst üste seçilmişti. Hile ve yolsuzluk iddiaları ile ciddi sorunların yaşandığı 2019 seçimlerinde, katılımın çok düşük olduğu gibi, Taliban örgütü de eskisinden daha da güçlenerek başkent Kabil kapılarına dayanmıştı. Diğer taraftan bu dönemde Taliban örgütü özellikle ABD ile direk müzakere yaparak ülke idaresini yeniden kendilerine bırakılması yönünde ABD’yi ikna etmeye çalışmıştır.

Bu çerçevede yirmi yıl önce (2001’de) “uluslararası terör” kapsamında tutulan Taliban örgütü 2021’de ABD tarafından muhatap kabul edilmekle kalmayıp, müzakerelerde Afganistan hükümetinin masaya oturup oturmaması konusunda söz sahibi olmaya başlamıştı. Nihayetinde 15 Ağustos 2021’de Kabil yönetimi yeniden Taliban idaresine bırakılmış ve dönemin devlet başkanı Eşref Gani ise helikopter ile Özbekistan üzerinden Birleşik Arap Emirliğine kaçmıştı. Ülkede görev yapan uluslararası güvenlik güçleri de tedricen ülkeyi terk etmeye başlamış ve 11 Eylül 2021’de çekilmesi planlanan ABD askerileri de 30 Ağustos’ta ülkeyi terk etmişti. Bu arada bu dönemde uluslararası askerî yardım kuvvetleri kapsamında Kabil Havaalanında teknik destek sağlamak amacı ile görev yapan Türk askerleri de 27 Ağustos 2021’de Türkiye’ye geri dönmüştü (Euronews, 27. 08. 2021).

Şu anda Afganistan’ın siyasal iktidarını elinde bulunduran Taliban yönetimi, 2004’te hazırlanıp onaylanan anayasayı feshetmekle kalmayıp ülkenin bayrağı ve yönetim şeklini de kaldırmıştır. Mevcut durumda Afganistan’da modern anlamda herhangi bir siyasal sistemin varlığından söz edilemez. Taliban yönetimi kendi idare biçimlerine “İslam Emirliği” (Emaret-i İslamî) adını vermekte ve şimdiye kadar hiçbir ülke tarafından tanınmamaktadır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti başta olmak üzere farklı ülkeler ile diplomatik ilişkileri sınırlı sayıda kurulmuş ve devam etmektedir.

Bu çerçevede “AK Parti Dönemi Türkiye – Afganistan İlişkileri” adı altında ele alınan bu çalışmada 2001’de kurulan yeni siyasal sistemin oluşum sürecinden 2021’e kadar bu ülkenin yeniden yapılandırılması kapsamında, siyasal, ekonomik, askerî, eğitim ve kültür sahalarında Türkiye Cumhuriyeti’nin rolü irdelenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda yaklaşık elli ülkenin yirmi yıl boyunca bulunduğu Afganistan’da Türkiye Cumhuriyetinin rolü büyük olmuştur.

2003 ve 2005 yıllarında iki kez NATO bünyesinde Afganistan'daki çok uluslu güçlerin komutanlık görevini üstlenmiş olan Türkiye, sağlamış olduğu alt yapı ve insan kaynakları konusundaki desteği kapsamında diplomatik misyonunun yanı sıra TİKA, Maarif Vakfı ve Yunus Emre Enstitüsü gibi kuruluşları ile varlığını sürdürmüştür.

Bu arada başlangıçta 12 kişilik bir keşif birliği gönderen Türkiye kısa bir süre sonra 261 askerî birlik ile NATO kapsamındaki ISAF'a katkı sağlamıştı. Daha sonra bu rakam 700 ve 900 ile değişmişti. Sonraları ise gerektiğinde binin üzerinde değişen askerî ve sivil birlikleri ile katkı sağlamaya devam etmişti (Eren, 28. 08. 2023).

Ayrıca Türkiye Afganistan'a ekonomik ve alt yapı yardımlarının yanı sıra, polis, askerî ve diğer teknik konularda insan kaynaklarını geliştirilmesi hususunda ciddi yardımlarda bulunmuştur. Bu doğrultuda Türkiye TİKA projeleri kapsamında sayısız okul, hastane, klinik ve diğer sosyal tesislerin yapımını üstlenmiştir. Öte yandan yirmi yıl içerisinde Afganistan'da görev yapan Türk askerî ve sivil birimlerinin Afgan halkı arasında ciddi saygı görmesi de dikkat çekmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin Afganistan'daki varlığını tamamen “dostane” olarak nitelendirmek mümkündür (Nawabi, 2019, s. 82).

Bu noktada Türkiye ile Afganistan ilişkilerinin geçmişi çok eskilere dayanmakla birlikte tamamen dostluk ilkeleri üzerine kurulmuştur. Öte yandan her iki ülkenin de aynı dönemlerde bağımsızlık mücadelesi verdiği ve aynı dönemlerde modernleşme süreci yaşadığı bilinmektedir. Fakat Türkiye Cumhuriyeti devleti Gazi Mustafa Kemal Atatürk gibi bir liderin sayesinde modernleşme sürecini başarı ile tamamlarken, Afganistan ise insan kaynaklarının eksikliği ve iç dinamiklerinin etkisi ile başarılı olamamıştır. Yine de Türkiye Cumhuriyeti Devleti her daim Afganistan'ın yanında olmaya devam etmiştir. Özellikle birinci dünya savaşının bitmesi ile İngilizlerden bağımsızlığını alan Afganistan'ın ekonomik, askerî ve eğitim sahalarında yapmış olduğu reformlara Türkiye sağladığı katkılar ile büyük rol oynamıştır (Khuchany, 2019, s. 41).

Dolayısı ile iki ülke ilişkilerinin daha iyi analiz edilmesi için, bu çalışmada 2001 – 2021 yılları arasındaki ilişkiler konusuna girmeden önce iki ülke ilişkilerinin tarihi arka planı konusuna da değinilmeye çalışılmıştır.

Bu anlamda söz konusu çalışmanın özellikle son dönemlerde Türkiye - Afganistan ilişkilerinin farklı boyutları ile irdelenmesi açısından önemli olduğuna inanmaktayız. Dolayısı ile bu çalışma kapsam itibarı ile 11 Eylül 2001 sonrasındaki gelişmeler çerçevesinde Türkiye - Afganistan ilişkilerini içermektedir. 11 Eylül sonrası dünyadaki gelişmeler ve Afganistan'a yansımaları konusunda ciddi çalışmalar mevcuttur, fakat bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye ile Afganistan ilişkilerinin ele alınması noktasında bu çalışma ayrı bir öneme sahiptir.

Bu çerçevede söz konusu dönemde ilk iki yılı hariç genelde AK Parti iktidarı dönemi olması nedeni ile "AK Parti İktidarı Dönemi" ismi verilmiştir. Bu çalışmada Türkiye açısından Afganistan'ın önemi ve bu dönemde Afganistan ile olan ilişkilerin boyutları irdelenmiş olup, Türkiye için Afganistan ne gibi bir önem taşımaktadır ve bu dönemde Türkiye'nin Afganistan ile olan ilişkilerinin boyutları nelerdir? Sorularına cevap aranmaya çalışılmıştır.

Bu konu irdelenmeye çalışılırken, genelde Türkiye, Afganistan ve diğer yabancı basında yayınlanmış olan açık kaynaklardan yararlanılmıştır. Bunun yanında literatür taraması yöntemi kapsamında yapılmış olan akademik çalışmalardan da faydalanılmıştır. Bunların yanında belli bir dönem Türkiye Cumhuriyetinin Afganistan Büyükelçisi olarak görev yapan Oğuzhan Ertuğrul ile bir söyleşi de gerçekleştirilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili yapılan raporlar, toplantı notları, konferans, seminerler ve TV programlarından da yararlanılmıştır.

Giriş bölümünden sonra üç ana bölümde toplanan bu çalışmanın birinci bölümü Afganistan'ı daha iyi anlaşılması babında bu ülke ile ilgili genel bilgileri ihtiva etmektedir. Bu bölümde kısaca coğrafi konumu, dinî ve etnik yapı ile tarihi arka planı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Türkiye ile Afganistan ilişkilerinin tarihi arka planı irdelenmeye çalışılırken, son bölüm olan üçüncü bölümde de AK Parti dönemindeki ilişkiler üzerinde durulmuştur.

Özellikle geçtiğimiz yirmi yıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti Devleti, gerek uluslararası yardım destekleri kapsamında ve gerekse ikili ilişkiler çerçevesinde Afganistan'a yapmış olduğu önemli katkılara rağmen akademik çevrede bu konu ile ilgili az sayıda çalışmanın yapılmış olması, bir eksiklik olarak görülmektedir. Dolayısı ile ele alınan bu çalışmanın bu alandaki çalışmalar katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

BÖLÜM 1: AFGANİSTAN İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1.1 Coğrafi Konum ve Özellikleri

Kuzeyde Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, batıda İran, güneybatıdan kuzeydoğuya kadar uzanan bölgede Pakistan ve doğuda ise Çin sınırları içerisinde olan Doğu Türkistan ile aynı sınırları paylaşan Afganistan, bu özelliği ile Güney ve Orta Asya ile Ortadoğu ülkeleri arasında bir geçit konumundadır. Denize hiç kıyısı bulunmayan bu ülke 647.500 km karelik bir yüzölçümüne sahiptir. Kuzeyden güneye 900 km uzanan bu ülke batıdan doğuya yaklaşık olarak 1.500 km boyundadır.

Afganistan genel görünümü itibarı ile dağlık bir memleketir. Bu ülkenin en yüksek dağları 7.697 metredir. Bu ülke kuzey ile batıdan doğuya gittikçe yükselen dağlarla çevrilmiştir. Bu dağlar da dünyanın en yüksek tepelerinden olan Himalyalara kadar uzamaktadır (Davlatâbâdî, 1993, s. 166).

Afganistan'ın en önemli dağlarının da Hindukuş dağları olduğu bilinmektedir. Zirvesi 7.697 metre olduğu bilinen Hindukuş dağları, Afganistan'ın güneybatısından kuzeydoğusuna doğru yükselerek uzanmakta ve Pamir dağları ile Himalyalara ulaşmaktadır. Diğer önemli dağları da Vahan dağlarıdır. “Büyük Pamir” ile “Küçük Pamir” arasındaki kavşağı birleştiren Vahan dağları, aynı zamanda Pamir ile ünlü Vahan vadisinin ayrıldığı çizgiyi de oluşturmaktadır. Denizden 6.281 metre yükseklikte olan bu dağların bir bölümü ise Afganistan'ın kuzeydoğusunda bu ülkenin Tacikistan ile arasındaki sınırı oluşturmaktadır (Rahmati, 1999, s. 9).

Afganistan'ın başka önemli dağları da “Küçük Pamir” adı ile bilinen dağ silsilesidir. Bunlar ülkenin kuzeydoğusunda bulunan “Vahan” ile Pakistan'ın “Sind” vadilerini ayırmaktadır. Kısmen Keşmir, Pakistan'ın Çatral mıntıkası ve Doğu Türkistan ile Afganistan'ın Badahşan bölgelerinin kesişmesinde yer almaktadır. Pamir dağlarının en önemli geçitleri, 4.922 mt. Rakımda olan Akcar ve 3.347 mt. olan Bargel geçitleridir. Özellikle de Bargel geçidinden tarihî “İpek Yolunun” da geçtiği bilinmektedir (Gobar, 1967, s. 5).

Afganistan'da bu üç büyük dağ silsilesini farklı dalları da bulunmaktadır. Bu dallar “*Kuh-i Baba*” (rakım 5.143 m.), “*Safid-kuh*” (rakım 4.755 m.), “*Siyah-kuh*” ve “*Tirbend-i Türkistan*” adları ile bilinmektedir. Bunların dışında denizden 1.000 mt. ile 500 mt. arasındaki değişen yükseklikte farklı tepelerde mevcuttur. Bu

tepelerin eteklerinde ise geniş ovalar da mevcuttur. Ülkenin en geniş ovaları Hindukuş dağlarının kuzey ve kuzeybatısında yer almaktadır.

Kuzeyde Tacikistan sınırındaki Tahar'ın Darkat, Yangikala, Khocabahauddin ve Daştıkala gibi farklı bölgelerinden başlayan ovalar, Türkmenistan sınırındaki Kaysar bölgelerine kadar uzanan “*Amu Nehri*” kıyılarında bulunmaktadır. Tarım ve ziraata elverişli olan bu düzlüklerin su ihtiyaçları Pamir ve Vahan dağlarından kaynaklanan *Amu*, *Kökçe* ve Hindukuş'tan kaynaklanan “*Derya-yi Murgab*” ve “*Derya-yi Askalan*” gibi önemli nehirlerden sağlanmaktadır (Rahmati, 1999, s. 178).

Bu düzlükler haricinde Afganistan'ın güney ve güneybatısındaki farklı bölgelerde de nispeten geniş düzlükleri görmek mümkündür. Bu düzlüklerin bir bölümü Pakistan'a yakın olan Jandum'dan başlayarak “*Helmend nehri*” kıyılarını oluşturan Emiran ve Çahansur bölgelerine kadar uzanmaktadır. Bir diğer kısmı ise Nangarhar ile Lalpur arasının oluşturan düzlüklerdir. Tüm bu düzlükler uzun yıllar ülkenin tarım ihtiyaçlarının bir kısmını karşılamıştır (Rahmati 1999, s. 188).

Bu arada Afganistan tatlı su zenginliği bakımından da kayda değerdir. Ancak alt yapı ve gereken teknik donanım yetersizliği sebebi ile mevcut nehirlerden pek fazla yararlanılamamaktadır. Ülkedeki en önemli nehirler de *Amu derya* (Amu Nehri), *Kökça derya* (Kökçe Nehri), *Derya-i Askalan* (Askalan Nehri), *Derya-i Kunduz* (Kunduz Nehri), *Derya-i Helmand* (Helmand Nehri), *Derya-i Balkh* (Belh Nehri) ve *Derya-i Murgab* (Murgab Nehri) gibi büyük nehirlerdir. Afgannistan'da nispeten geniş düzlükler ile ciddi sayıda nehrin bulunmasına rağmen su kullanımının düzenli bir sistemde olmaması ve yeterli teknik donanımın bulunmamasından dolayı topraktan yeterli ölçüde yarar sağlanmamaktadır (Burget, 2017, s. 20).

1.2 Dinî ve Etnik Yapı

Bugünkü Afganistan coğrafyası sahip olduğu jeopolitik konumu sebebi ile farklı milletlerin ve devletlerin geçiş noktasından birinin üzerinde yer almaktadır. Bu sebepten tarihin farklı dönemlerinde birçok devlet ve milletin işgaline maruz kalmış ve farklı medeniyetlerin de egemenliği altına girmiştir. Bu da bugünkü Afganistan'ın etnik ve kültürel kimliğini etkilemiştir. Bu da günümüzde bu ülkenin karmaşık bir yapıya sahip olmasına sebep olmuştur.

Afganistan'da tarih boyunca Budizm, Brahmanizm, kısmen Hristiyanlık ve eski Türklerin de inanç sistemini oluşturan “Gök Tanrı” (tek Tanrılık) inancı ya tamamen veya kısmen hâkim olmuştur. Daha sonra Emeviler döneminde 9. yüzyılın ikinci yarısında bu ülke İslam Dini ile tanışmış ve tedricen Müslümanlığı kabul etmiştir. Günümüzde ülke nüfusunun yüzde doksan sekizinin Müslüman olduğu, az sayıda Hindu ve sayıları onlarla ifade edilen diğer dinî gruplara mensup kişilerin yaşadığı bilinmektedir. Bu ülkede yaşayan Müslümanların çoğu Sünni – Hanefi olup kesin sayıları konusunda belli bir istatistik mevcut değildir. Fakat bu ülkedeki Sünni Müslümanların oranı yüzde yetmiş ile seksen arasında değişiklik göstermektedir. Geri kalan yüzde otuz ile yirmi arasında değişen Şii'ler kendi aralarında Şii – Caferî ve Şii – İsmailî şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Farklı etnik gruplar tarafından benimsenen Sünni Mezhepli insanlar ülkenin farklı bölgelerinde dağınık bir şekilde yaşamaktadır. Şii – Caferî grup genelde Hazara etnik gruptan oluşurken, bunlar daha çok ülkenin merkezi konumundaki Bamyan, Gazne, Daikundi gibi bölgelerde yaşamaktadırlar. Son dönemlerde bunlar da başkent Kabil başta olmak üzere ülkenin kuzey bölgelerine de göç etmişlerdir. Şii-Caferilerden bir diğer grup da Kandahar ve civarındaki bazı Peştunlardır. Bunların dışında sayıları çok az olmak üzere bazı Tacikler ve Türkmenlerin de Şii – Caferî mezhebinin benimsedikleri bilinmektedir.

Kendilerine Seyit adı veren Şii – İsmailîler ise ülkenin kuzeyindeki Bağlan bölgesinde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Bunun dışında son dönemlerde başkent Kabil, Mezar-i Şerif ve Herat gibi büyük kentlere de göç ettikleri bilinmektedir. Müslüman olmayan Hindular ve diğer dini inancı benimseyen kişiler daha çok büyük şehirlerde yaşamayı tercih etmektedirler, (Saray, *İA Afganistan*,)

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi Afganistan en büyük istila yollarından birinin üzerinde yer alması sebebi ile farklı milletlerin göç güzergâhının üzerinde yer almıştır. Bu sebepten tarih boyunca bu memleketi elinde bulunduran farklı devletler zamanla bu ülkenin kültürel yapısına da etki yaratmıştır. Bu sebepten günümüzde bu memleket çok kavimli bir memleket halini almıştır (Arezo, 2002, s. 15). Nitekim 2004'te onaylanan Afganistan anayasasında hepsinin “Afgan” denmesinin zorunlu kıldığı dokuz farklı etnik gruptan söz etmektedir (Afganistan Anayasası 4. Md. 3. paragraf). Fakat mevcut şartlarda bugüne kadar kayda değer bir nüfus sayımı; özellikle de etnik grupların sayısını belirleyen bir sayım yapılmadığı için bu ülkedeki

etnik grupların sayıları hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Dolayısı ile biz de sayı vermekten kaçındığımız bu etnik grupların belli başlıları hakkında bilgi vermeye çalışırız:

Peştunlar

Bu arada her ne kadar Afganistan Anayasasında “*Afgan*” ismi hukukî manada Afganistan vatandaşlarının tümünü ifade etmek için kullanılmış olsa da (Afganistan Anayasası 4. Md.) ülke içerisinde sadece Paştunlar için kullanılmaktadır. Dolayısı ile Afganistan’da “Afgan” dendiğinde Peştun etnik grubu akla gelmektedir. Bu yüzden batılı araştırmacılardan George Arny “*Afganistan’ın yakınçağ tarihi Peştunların siyasî geçmişinden ibarettir*” ifadesini kullanmıştır (Arny, 2004, s. 5).

Dünya üzerinde sadece Pakistan ve Afganistan’da yaşayan Peştunlar’ın 13. ve 14. yüzyıllara kadar göçebe bir hayat tarzı ile yaşadıkları bilinmektedir. Bunların menşeyini araştırmacılar Hindistan’ın batı bölgelerindeki Süleyman Dağları etekleri ile Sind Nehri kıyıları olduğunu belirtirken, buradan zamanla farklı bölgelere dağıldıklarını öne sürmektedirler (Glatzer – J. Casmir, 1993, s. 87). Afganistan’daki Peştunlar daha çok ülkenin güney ve güneybatısında yaşamaktadırlar. Bu grup 18. yüzyıldan itibaren ülkenin iç ve kuzey bölgelerine göç etmeye ve buralarda yaşamaya başlamışlardır (Andhoyî, 2000, s. 35).

Özellikle 18. yüzyılda Afganistan’ın güney bölgelerinde bağımsız bir devlet kuran Peştunlar kabileleri bölgedeki siyasî şartların değişmesi ile 19. yüzyılın sonlarında bugünkü Afganistan topraklarının tamamına hâkim olmuşlardır. Bu dönemde başlayan İngiliz istilaları döneminde İngilizlerin de himayesi ile ülkenin tek hâkim etnik grubu olarak görülmektedir (Valwaliji, 2000, s. 124).

Ağırlıklı olarak Afganistan’ın güney bölgelerinde yaşayan ve genellikle Sünni – Hanfî olan Peştunların bir kısmı Kandahar’da yaşayıp Şii-Caferi Mezhebini benimsemektedirler. Bunlar Afganistan’da uzun yıllardan beri ellerinde bulundurdıkları siyasal iktidarın verdiği imkânlar çerçevesinde, üst düzey devlet görevlerinde çalışmaktadırlar. Büyük bir kısmı ticaret ile uğraşan Peştunların bir kısmı da ziraat işleri ile meşguldürler.

Peştunlar arasında hala aşiret ve kabile ilişkileri oldukça güçlüdür. Bunlar “*Durrani*” ve “*Galcai*” adları ile iki önemli kolda ayrılmaktadırlar. Bunlardan

Durraniiler siyasi iktidarı elinde bulundururken, Galcailerin büyük bir bölümü “*Kuçi*” adı ile hâlâ göçebe hayat sürmektedirler (Glatzer – J. Casmir, 1993, s. 110).

Tarih boyunca kabileler ve aileler arasında ciddi çatışmalar yaşayan Peştunlar, ancak 18. yüzyılın ikinci yarısında İran’daki Türk hanedanı Nadir Şah Afşar’ın ölümü ve hanedanın dağılması ile ilk defa Ahmed Han Durrani etrafında belli bir siyasi birlik sağlamışlardır (Burget, 2017, s. 22).

Daha önce işaret edildiği gibi ülkede hiçbir etnik grubun sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat Peştunların kendileri ülke genelindeki nüfus oranlarını yüzde altmışlarla gösterirken, çoğu kaynaklarda bunların nüfus oranı yüzde otuz yedi ile kırk iki arasında olduğu tahmin edilmektedir (CIA World Faktbook, Afghanistan).

Tacikler

Tacikler Afganistan’ın ikinci kalabalık etnik grubunu oluşturmaktadırlar. Bunların menşei hakkında da farklı araştırmacılar farklı fikirler bildirmektedir. Kimi bunların “*Türk kökenli*” olduklarını ve “*sonradan dillerini kaybettiklerini*” öne sürerken (Uçkun, 1993, s. 18), kimi ise bunların aslında “*Arap olduklarını*” ve “*İslam ordularının bu bölgeye geldiği dönemde bugünkü Tacikistan ve Afganistan’a gelip yerleştiklerini*” ifade etmektedir (Saray, 2002, s. 13). Fakat Afgan ve Tacik araştırmacıları eski kaynaklara dayanarak bunların “*Fars kökenli*” olduklarını ifade etmiştir (Arezo. 2002. s. 18).

Afganistan’a çok eskilerden beri yerleşik bir hayat sürdükleri bilinen Taciklerin sayıları da kesin olarak bilinmemektedir. Fakat bazı araştırmacıların verdikleri rakamlar dört ile beş milyon arasında değişirken (Saray, 2002, s. 14), bazılarına göre bunların nüfus oranı ülke nüfusunun yüzde yirmi yedisini oluşturmaktadır (Demirel, 2002, s. 11). CIA kaynakları da Afganistan’daki Taciklerin nüfusu hakkında kesin bir bilgi vermemekle birlikte ülke nüfusunun yüzde yirmi yedi / yirmi sekizini oluşturduğunu tahmin etmektedir (CIA World Faktbook, Afghanistan).

Tacikler ağırlıklı olarak Sünni mezhebindedirler. Başkent Kabil başta olmak üzere, ülkenin kuzeyi ile kuzeydoğusu ve batı bölgelerinde dağınık bir biçimde yaşamaktadır. Afganistan Tacikleri genel olarak ticaret işleri ve ziraatla uğraşmaktadırlar. Son dönemlerde devlet memurluğuna da yer edindikleri görülmektedir. Tacikler, 2001’de Afganistan’daki Taliban rejiminin yıkılmasından

sonra, Peştunlar ile yaptıkları protokol anlaşmaları neticesinde ülkenin siyasi düzenine etki edebilecek güce erişmişlerdi. Fakat Taliban'ın ikinci devre iktidarından sonra (2021) bunlar da diğer siyasal iktidardan uzaklaştırılmıştır (Saray, İA, *Afganistan*)

Türk kavimleri

Afganistan sahip olduğu coğrafi konum nedeni ile Türk kavimlerinin de göç yollarından birinin üstünde yer almıştır. Bu nedenle de farklı Türk kavimlerinin doğudan batıya göç etmesinde bu bölge önemli bir geçit oluşturmuştur. (Czegledy, 1998, s.57). Dolayısı ile bugünkü Afganistan sınırlarında neredeyse tüm Türk kavimlerinin yaşadığı görülmektedir.

“Afganistan Türkleri” deyince uzun bir süre bu ülkede yaşayan Özbekler, Türkmenler ve Kırgızlar düşünülmekteydi. Ancak son dönemlerdeki araştırmalar bu ülkede yaşayan Türkler arasında Aymaklar, Tatarlar ve Kazakların da yaşadığını göstermiştir. Bunun yanında Hazaraların da Türk oldukları ortaya çıkmıştır (Durak, 2021, s. 35). Fakat burada Hazaraların da farklı bir etnik grup olarak ele almaya çalışırız.

Afganistan'da kendilerini Türk soylu olarak kabul eden grubun en kalabalığı Özbeklerdir. Bu ülkenin en eski sakinlerinden olan Özbekler ağırlıklı olarak ülkenin kuzeyinde yaşamaktadırlar. Fakat son dönemlerde kısmen başkent Kabil başta olmak üzere diğer bölgelere de göç ettikleri bilinmektedir.

Genellikle ziraat, hayvancılık ve kısmen de ticaret ile uğraşan Özbekler yıllarca siyasal iktidardan uzak tutulmuşlardı. Ülkede yaşanan çatışmalarda Tacikler veya Peştunların; ya da merkezî yönetimin yanında mücadele etmişlerdi. Komünist rejimi döneminde merkezî yönetimin bir generali olarak faaliyet eden Özbek lider Abdul Raşid Dostum 1991'de komünist rejimine karşı ayaklanarak rejimin yıkılmasına zemin hazırlamıştı. Bunu ardından 1992'de tabanı Afganistan Türklerinden (Özbek ve Türkmen) oluşan Milli İslamî Cünbeş Partisini kurarak ilk defa bağımsız bir şekilde Özbekler ve Türkmenlerin hakları için mücadele ettiğini açıkladı. 2001'de Taliban örgütüne karşı yapmış olduğu savaşlarla dikkati çeken Dostum ile ilgili ABD'nin sinema sektörü Hollywood 12 Savaşçı (12 Strong) ismi ile bir sinema filmi de yapmışlardır (internet üzerinden “12 Strong” adı ile arama yapıldığında bu filme ulaşmak mümkün).

Dostum 2004'teki Anayasa kurultayında (Loya Cirga) Özbekçe ve Türkmençe'nin de kendi bölgelerinde resmi dil olması yönünde de çaba sarf etmiş ve sonuç olarak onaylanan anayasada Özbek Türkçesi ile Türkmen Türkçesi kendi bölgelerinde, Farsça (Darica) ve Peştunca'nın yanında üçüncü resmî dil sıfatı ile kabul edilmiştir (Afganistan Anayasası, 16. Md).

2014 Devlet Başkanı seçimlerinde General Dostum, Eşref Gani'yi desteklemiş ve başarılı olduktan sonra Cumhurbaşkanı birinci yardımcısı olmuştur. Bu şekilde yüzyıllardan beri siyasal iktidardan mahrum olan Özbekler ilk defa cumhurbaşkanı yardımcılığına yükselmiş ve hükümetin ortağı haline gelmiştir. Faka daha sonraki dönemlerde Özbekler tekrar hükümetten uzaklaştırılmışlar ve ancak 2020'de Eşref Gani, General Dostum'a mareşallik rütbesi vermiştir. Böylece ülkenin yaşayan tek mareşali Özbeklerden olmuştur (26.08.2020'de Şibirgan şehrinde yapılan Mareşallik töreninde bu metinlerin yazarı bizzat hazır bulunmaktaydım).

Özbeklerden sonra Afganistan'daki en kalabalık Türk unsuru Türkmenlerdir. Bunlar da Özbekler gibi daha çok kuzey bölgelerde yaşamaktadır. Türkmenler de genellikle ziraat, hayvancılık ve kısmen ticaret ile uğraşmaktadırlar. Genel olarak Mareşal Dostum liderliğindeki siyasal oluşum içerisinde faaliyet etmektedirler.

Bu iki grubun yanında, Badahşan'ın Pamir dağlarında yaşayıp hayvancılıkla uğraşan Kırgızlar, genelde Özbekler içinde Özbek kültürünü benimsemiş olan Kazaklar, Uygurlar ve Tatarlar da bu ülkedeki Türk unsurlarını oluşturmaktadırlar.

Bugünkü Afganistan coğrafyası uzun yıllar boyu Türkler tarafından yönetildiği için bu Türk unsurlarının da ülkenin en eski sakinleri olduğu bilinmektedir. Bunların dışında yaşadıkları bölgedeki hâkim kültür içerisinde kendi dillerini kaybetmiş olan Tatarlar (Samangan'da), Aymaklar ve Bayatkar gibi Türk kavimlerinin de bu ülkede yaşadıkları bilinmektedir (Burget, *Yeni Türkiye*, 2013, s. 2793 - 2798).

Hazaralar

Hazaralar genelde Şii Mezhebini benimsemişlerdir. Bu da onları İran'a daha yakın durmasına sebep olmuştur. Ancak Mezhep faktörü onların Afganistan'daki Sünni Taciklerle kaynaşmasını da engellemiştir. Öte yandan mezhep farkı Hazaraların, Sünni Özbekler ve Türkmenler ile kaynaşmasına da engel oluşturmıştır. Bu bağlamda mezhep konusu Hazaraların bir yandan Tacikler

arasında asimile olmasını engellerken, öte yandan da diğer Türk unsurları ile bütünleşmesine de mani teşkil etmiştir. Bu şekilde Afganistan’da mezhep konusu bunlara bağımsız bir etnik kimlik kazandırmıştır (Burget, 2017, s. 26).

Bu arada Hazaralar kendi menşeleri konusunda farklı tezler öne sürmektedirler. Bunların bazıları kendilerinin “*Türk - Moğol karışımı bir kavim*” olduklarını iddia ederken, mezhep olarak “*Şiiliği benimsemelerinin kendilerini ifade edebilme noktasında daha makul*” olduğunu kabul etmektedirler. Daha çok sabit fikirli ve gelenekçi olarak bilinen bu kitle İran’a yakın olmayı tercih etmektedirler (Davlatâbadî, 1993, s. 307). Diğer bir grup ise “*Ari ırkına mensup*” olduklarına inanmaktadırlar. Bunlar mezhep açısından olduğu gibi soy açısından da kendilerini İran’a yakın görmektedirler. Çoğunun son dönemlerde İran’da yaşayıp eğitim gören Hazaraların oluşturduğu bu grubun Afganistan genelinde azınlıkta olduğu bilinmektedir. Bir başka tez de mezhep konusuna pek önem vermeyen, soy bakımından kendilerini Türk soyuna yakın gören kimselerin savunduğu tezdır. Bunlar Hazaralar arasında yaygın olan “*Türkmen Hazara*” ve “*Karluk Hazara*” gibi Hazara boylarından yola çıkarak bu tezi güçlendirmektedirler (Kalafat – Kayani, Ocak/Şubat 2002, s. 106 -111).

Afganistan’daki Hazaraların da sayıları konusunda elimizde kesin bilgi mevcut değildir. Yürütülen bazı tahminler bunların Afganistan nüfusunun yüzde dokuzunu oluşturdukları yönündedir (Saray, 2002, s. 14).

Afganistan’daki Hazaralar genel olarak serbest meslek, kısmen ticaret ile uğraşmaktadırlar. Bunlar kendilerine has bir bölge olan ve Hazaracat adı ile bilinen Bamyan ve Daikundi’nin dışında, Kabil, Gazne, Wardak, kuzeydeki Belh gibi bölgelerde dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. Hazaralar halkı arasında Şiilik çoğu zaman bir üst kimlik olarak kabul edilmektedir.

Diğer etnik gruplar

Yukarıda isimleri zikredilen grupların yanı sıra, ülkede azınlıkta olduğu bilinen ve 2004’te onaylanan anayasada isimleri geçen *Nuristaniler*, *Beluçlar*, *Araplar*, *Paşailer*, *Barahuyiler* ve *Şiğniler* gibi farklı etnik gruplar da bu ülkede yaşamaktadırlar. Bu gruplar, kimileri büyük şehirlerde yaşayarak diğer etnik gruplar arasında asimile olurken, kimileri ise kendilerine has bölgelerinde yaşayarak kendi kimliklerini korumaktadırlar.

Bu gruplara ilişkin bugüne kadar hiçbir çalışma yapılmadığı için bunların menşei ve bağlı bulundukları soy hakkında kayda değer bir bilgi bulunmamaktadır (Arezo, 2002, s. 18).

1.3 Afganistan'ın Tarihî Arka Planı

Afganistan tarihini, genel olarak Orta Asya, Ortadoğu ve Güney Asya coğrafyalarındaki gelişmelerden ayrı olarak incelenmesi mümkün değildir. Çünkü tarih boyunca Afganistan coğrafyası ya bu bölgelerde kurulan devletlerin bir parçası veya bölge devletlerinin kendi arasında yaşadıkları güç mücadelelerinde önemli bir saha olmuştur. Bazen de Afganistan söz konusu coğrafyalarda kurulan devletlerin bir merkezi haline gelmiştir.

Milattan önceki dönemlerden itibaren Pers devleti, Büyük İskender, İskender'in halefleri olarak bilinen Bactrian devleti ve Türk olduğu bilinen Sakalar gibi konargöçer kültüre sahip devletler tarafından yönetilmiştir (Rox, 1999, s. 72). Milattan sonraki yıllarda ise Kuşaniler, Eftalitler (Akhun Devleti), Sasani Pers ve Göktürkler gibi devletler bu coğrafyaya hâkim olmuştur (Saray, 2002, s.18,19).

Sekizinci yüzyılda Emevi Arapları ile İslam'ı kabul eden bu coğrafyada 746'da Ebu Müslim Horasanî "*Horasan*" adı ile küçük bir devlet kurmuştur. Fakat Ebu Müslim'in 759'da Hac ziyaretine gittiğinde Abbasiler tarafından öldürülmüş ve böylece bölgenin hâkimiyeti Abbasi Araplarına intikal etmiştir. Daha sonra Abbasilerin bölgeden çekilmesi ile bu bölgeye bir süre Tahirî (819 - 827) ve Saffarî (827 - 874) aileleri hâkim olmuştur (Gobar, 1967, s. 86 - 94).

Bu coğrafya 10. yüzyıldan itibaren, bazı kısa dönemlerin dışında 18. yüzyıla kadar, farklı Türk devletlerinin idaresinde kalmıştır. Bu kapsamda Gazneli (979 - 1088), Gur, Büyük Selçuklu (1040 – 1157) Harezimşahlılar (1155 – 1221) gibi Türk devletleri, bazı bölgenin mutlak hâkimiyetini elinde bulundururken, bazen de aynı dönemdeki devletler ile bu coğrafyayı paylaşmışlardır (Barthold, 1990, s.274-280).

11. yüzyılın ilk yarısında Harezimşahlıları mağlup eden Moğollar bölgenin hâkimiyetini ele geçirmişti. Bunun üzerinde Büyük Selçuklu kalıntıları ise İran yolu ile Anadolu'ya çekilmişti. 1223'te bölgeye hâkim olan Moğollar, Orta Asya'da bir Türk devleti kuran Timur dönemine (1369) kadar devam etmiştir (Gobar, 1967, s. 188).

14. yüzyıldan başlayarak 16. yüzyıla kadar bu topraklar Timur ve sülalesi tarafından yönetilmiştir. Timur torunlarından Sultan Hüseyin Baykara (1468 - 1505)'nın ölümünden sonra bu topraklar, yine Orta Asya'dan gelen Şibanîler, İran üzerinden gelen Safevi ve Babür Türk devletlerinin elinde paylaşılmıştı. Şibaniler kısa bir süre ülkenin batı bölgelerine hâkim oluktan sonra, İran'daki Safeviler ile yaşanan savaşta Ahmed Han Şibanî hayatını kaybetmiş (1505) ve Şibani devleti yıkılmıştı. Öte yandan Safevi devleti zayıfladıktan sonra 1688'de Safevi hâkimiyeti sahasında ortaya çıkan Nadir Şah Afşar Türk devleti de bir süre bugünkü Afganistan topraklarında hâkimiyet etmiştir. Dolayısı ile bugünkü Afganistan coğrafyası Timur sülalesinden sonra da Nadir Şah Afşar'ın 1747'de öldürülmesine kadar farklı Türk devletleri tarafından yönetilmiştir (Burget, 2017, s.38 -43). Anacak 1747'de Nadir Şah Afşar'ın öldürülmesinden sonra, daha önce onun bir komutanı olarak görev yapan ve Afganların “Abdali” kabilesine mensup Ahmad Han Durrani Kandahar'da Durrani Afgan devletini kurmuştur. 1772'ye kadar olan Ahmad Han Duurani döneminde, günümüz Afganistan toprakları dâhil, bugünkü İran'ın doğu kısımlarından, Hindistan'ın kuzey bölgelerine kadar geniş bir coğrafyaya hâkim olmuştur (Gobar, 1967, s. 300).

18. yüzyıl ortalarından itibaren bugünkü Afganistan toprakları Durrani hanedanı ile Afganların (Peştun kabilelerinin) eline geçmiş ve günümüze kadar devam etmektedir. 1772'de Ahmad Han Durrani'den sonra oğlu ve torunları Timur Şah (1773 - 1793), Zaman Şah (1793 - 1801), Şah Mahmt ve Şah Şeca (1801 - 1818) gibi şahıslar bugünkü Afganistan topraklarına hüküm sürmüştür (Burget, 2017, s. 118 - 162).

Bu arada bu dönemlerde Durrani devleti hâkimiyeti sahasındaki Afganistan'da “Abdali” kabilesine mensup hanedan arasında yoğun bir taht mücadelesi yaşanırken, İran'da Kaçar devleti kurulmuş (1794) ve hızla İran topraklarına hâkim olmuştur. Öte yandan 17. yüzyılda “Hindistan ile ticaret yapma” amacı ile kurulan İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) hızla Hindistan'ı işgal sürecine başlamıştır (Farhang, 1992, C.1, s. 188).

19. yüzyıla gelindiğinde İngilizler artık bölge siyasetine tamamen yön vermekle birlikte, bölgesel liderlerin atanmasında da rol oynamaya başlamıştı. Bu dönemlerde Afganistan'daki taht mücadelelerinde bazı şehzadeleri desteklemeye çalışmıştır. 26 Haziran 1838'de İngilizlerin himayesinde olan Durrani devletinin

devrik kralı Şah Şeca ve Hindistan'daki Sihler ile İngilizler arasında “Lahor antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Durrani hanedanı hâkimiyet sahasına ilk defa “Afganistan” adı verilmiş ve bundan sonraki tüm resmi belgelerde “Afganistan Emirliği” adı geçmeye başlamıştır (Burget, 2017, s. 215).

Bu dönemlerden itibaren tamamen İngiliz güdümüne giren Afganistan toprakları 1885'ten sonra İngilizler ile Ruslar arasında yapılan bir antlaşma ile tampon bir bölge olarak kabul edilmiştir. 1885 – 1895 arası tedricen mevcut sınırları belirlenerek bugünkü şeklini almıştır (Farhang, 1992, C. 1, s. 367).

Afganistan, İngilizler ile 1839, 1878 ve 1919 olmak üzere üç büyük savaş yaşamıştır. Fakat en son Amanullah Han döneminde, 3 Mayıs - 8 Ağustos 1919'da yaşanan savaşın ardından bağımsızlığını almıştır. Afganistan bağımsızlığını aldıktan sonra Amanullah Han (1919 - 1927)'ın batı tarzı reformlarına karşı bir takım isyanlar başlamış ve bu isyanlar neticesinde Amanullah Han iktidarı da son bulmuştur. 1927'de Amanullah Han ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve kısa bir süre Tacik asıllı Habibullah Kalakani kendi iktidarını kurmaya çalışmıştır. Fakat uzun sürmeden eski subaylardan Nadir Han 1929'da yaşanan kaos ortamından yararlanarak siyasal iktidarı ele geçirmiştir. Bu dönemden itibaren güçlü bir merkezi otorite kuran Nadir Han 1933'te bir lise öğrencisi tarafından öldürülmüş ve onun yerine 16 yaşındaki oğlu Muhammed Zahir Han tahta geçmiştir. 1973'e kadar toplam kırk yıl Afganistan kralı olan Zahir Şah iktidarı, 1973'te Avrupa seyahatinde olduğu bir sırada amcaoğlu Serdar Muhammed Davut'un darbesi ile son bulmuştur. Davut Han 17 Temmuz 1973'te cumhuriyeti ilan etmiştir. Bu dönem her ne kadar adı Afganistan Cumhuriyeti olsa halkın herhangi bir temsil hakkı bulunmamaktaydı. Davut Han tek adam iktidarını tesis etmişti. Bu yüzden her geçen gün muhalefetler de ciddi bir şekilde artmaya başlamıştı. Özellikle sağ – sol çatışmaları çoğalmıştır. 1978'de komünist darbesi ile Afganistan'da resmen komünist bir düzen ilan edilmiştir. Bunu üzerinde sağ kesim ayaklanmaya başlamış, özellikle Pakistan ve ABD'nin desteği ile ayaklanmalar ciddi çatışmalara dönüşmüştür. Bir yıl zarfında (1978) Cumhurbaşkanlığı sarayında öldürülen Davut Han'ın dışında iki komünist cumhurbaşkanı daha (Nur Muhammed Taraki ve Hafizullah Emin) öldürülmüştü. Bunun üzerinde eski Sovyetler Birliği Babrak Karmel'i iktidara getirerek 1979'da Afganistan'ı resmen işgal etmiştir (Allen – Cilly, 2004, s. 279)

İşgalin ardından sağcı ve muhafazakâr kesim daha güçlü propagandalar ile kendilerine iç ve dış destek sağlamışlardır. Sovyet işgaline karşı kendilerine “mücahit” adı veren direnişçiler, Pakistan başta olmak üzere, tüm İslam ülkeleri, ABD ve diğer komünist karşıtı ülkeler tarafından ciddi destek görmüşlerdir. Gittikçe ekonomik ve askeri yenilgiye uğrayan Sovyetler Birliği 1989’da on yıllık işgaline son vermiş ve Necibullah’ı iktidara getirerek kendileri Afganistan’ı terk etmek zorunda kalmışlardır (Allen – Cilly, 2004, s. 372). 1991’de General Abdurraşid Dostum’un isyanı neticesinde Necibullah hükümeti de devrilmiş ve böylece tüm dünyada olduğu gibi Afganistan’da da komünist rejimi yıkılmıştır (Williams, 2017, s. 143).

Farklı ülkelerden destek alan ve farklı etnik gruplar şeklinde dağınık olan mücahit gruplar, siyasal iktidar için anlaşamamışlar ve kendi aralarında iç savaşa girişmişlerdi. 1994’te Kandahar’da ortaya çıkan Taliban hareketi, diğer mücahit grupların kendi arasındaki çatışmalardan yararlanarak hızla ilerlemeye başlamış ve 1996’da Kabil’i ele geçirerek BM binasına sığınmış olan eski komünist cumhurbaşkanı Necibullah’ı dünyanın gözü önünde trafik lambasına asarak idam etmişlerdi. 1997’ye kadar ülkenin neredeyse yüzde doksan beşlik bir bölümüne hâkim olan Taliban örgütü farklı insan hakları ihlallerinin yanı sıra, başta El Kaide olmak üzere birçok terör örgütü ile de yakın ilişki kurmuşlardı (Demirel, 2002,s.53).

Neticede 11 Eylül 2001’de ABD’nin New York kentindeki DTM ve ABD Savunma Bakanlığına yapılan saldırı sonucunda, ABD tarafından El Kaide örgütü birinci “düşman” olarak ilan edilirken, bu örgütün merkezi haline gelen Afganistan ilk hedef olarak belirlenmişti. Ekim 2001’de başta ABD olmak üzere birçok ülkeden oluşan koalisyon güçleri Afganistan’a yönelik askeri müdahalede bulunmuş ve Taliban yönetimine son verilmişti.

Bu dönemde (Kasım 2001) Almanya’nın Bonn kentinde yapılan uluslar arası bir konferans ile Hamiz Karzai uluslararası camianın desteği ile geçici yönetim başkanı olarak tayin edilmişti. 2004 ve 2009’da yapılan cumhur Başkanlığı seçimlerinde Hamid Karzai, iki kere Afganistan Cumhurbaşkanı seçilmişti. 2014 seçimi ve 2019 seçimlerinde ise Eşref Gani Cumhur Başkanı olarak seçilmişti.

2001’de tamamen yıkılmış olan Taliban örgütü, 2010’dan itibaren yeniden güçlenmeye başladı. 15 Ağustos 2021’de ABD yeniden Kabil yönetimini yeniden

Taliban örgütüne bıraktı. 11 Eylül 2021’de Afganistan’ı terk edeceklerini açıklayan ABD askerleri ise 30 Ağustos’ta tamamen Afganistan’dan çekilmek zorunda kaldılar. NATO kapsamında Kabil Havaalanında görev yapan Türk askeri de 27 Ağustos’ta Türkiye’ye geri döndüler.

Günümüzde 22 yıllık “kazanımları” tamamen rafa kaldıran Taliban yönetimi uluslararası camia tarafından henüz tanınmamakta ise de Afganistan’ın mutlak hâkimi olarak diplomatik çalışmalarını sürdürmektedir.

BÖLÜM 2: TÜRKİYE – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI

2.1 Osmanlı Dönemi İlişkiler

15. yüzyılda Avrupa'nın en büyük devletlerinden biri olan Osmanlı Devleti, özellikle 1453'teki İstanbul fethinden sonra tüm İslam dünyasında önemli bir prestij kazanmakla kalmayıp, İslam dünyasının lideri konumuna yükselmiştir. Araştırmacılar Osmanlı Devletinin “*yüzünün batıya dönük*” olduğunu söylemelerine rağmen, doğuda İslam dünyası ile de yakın ilişki içerisinde ve bölgeye karşı yoğun bir ilgisi olduğu bilinmektedir.

Bilindiği gibi 16. yüzyılda Türklerin dünyadaki siyasal gelişmeleri yönlendirebilecek kapasiteye sahip üç büyük devleti bulunmaktaydı. Güney Asya bölgeleri, Hindistan ve Afganistan'ı da kapsayacak şekilde Babüri Türk Devleti tarafından idare edilirken, Ortadoğu coğrafyası ise İran'da Şah İsmail liderliğinde kurulan Safevi Türk Devleti ile Osmanlı devleti arasında paylaşılmaktaydı. Avrupa bölgelerinin büyük bir kısmı da yine Osmanlı idaresindeydi. Fakat gerek askeri gücü, gerekse yayıldığı coğrafyanın genişliği ve hâkimiyet sahasındaki bölgelerin jeopolitik önemi ile sosyokültürel yapısı bakımından Osmanlı diğer Türk devletlerine göre daha büyük bir öneme ve avantaja sahipti. Dolayısı ile Osmanlı bu önemin sorumluluğu çerçevesinde, doğu ve batı, İslam Dünyası ile Müslüman olmayan toplumlar arasındaki siyasal dengeyi temin etme sorumluluğunu üstlenme noktasında Müslümanların lider devleti halindeydi (Burget, 2017, s. 185).

Diğer taraftan Mısır ile Hicaz'ın Osmanlı'ya bağlandığı 1517'den sonra İslam Halifeliği Osmanlıya geçmiştir. Bu da Osmanlı'ya Müslümanlar arasında doğal liderlik konumu kazandırmıştı. Ancak, İran ile Kafkas bölgelerinin idaresini elinde bulunduran Safeviler ve daha sonra 18. yüzyılda bu bölgelere hâkim olan Afşar Türk Devleti, Osmanlı ile başta mezhep farklılıkları olmak üzere diğer bazı sıkıntılar yüzünden bir takım sorunlar yaşamıştır. Ama başka Sünni Müslüman devletleri ile Osmanlı devleti arasındaki ilişkiler genelde dostane olmuştur (Burget, 2017, s. 186).

Osmanlı Devleti, İslam toplumunun manevi lideri konumunda olmasından dolayı, ya doğudaki Müslümanların talepleri veya hilafetin vermiş olduğu yetki ve sorumluluk çerçevesinde her zaman bu devletlere yardım elini uzatmaya ve yardım isteyen Müslüman devlet ve milletlere her türlü yardımı sağlamaya çalışmıştır.

2.1.1 Bağımsız Afgan devletinin kuruluşundan önceki dönem:

Bölge ile Osmanlı'nın ilk ilişkisi 16. yüzyılda, da Afganistan devleti kurulmamışken, bugünkü Afganistan topraklarını da kontrol altında bulunduran Babüriler ile gerçekleşmiştir.

Gerçi başlangıçta Babür'ün hayatı döneminde Babür'ün Safevi Devleti hükümdarı Şah İsmail ile olan yakınlığından Osmanlı ile ilişkilerinde kısmen mesafeli davranmıştır. Ancak, Babür'ün ölümünden sonra onun oğlu Hümayun Mirza döneminde (1530 - 1555) Osmanlı ile ilişkiler, tek taraflı ve Osmanlı'nın yardımlarına dayalı olarak gelişmiştir. Bu dönemlerde Hümayun, Hristiyan Portekiz deniz kuvvetlerinin Hint okyanusuna girmesi üzerine Osmanlı'dan yardım istemiştir. Hümayun Mirza'nın isteği üzerine Osmanlı Sultanı (Kanuni Sultan Süleyman)'ın fermanı ile yetmiş dört gemilik bir Osmanlı donanması, 22 Haziran 1538 tarihinde Hindistan'a yola çıkmıştır (İnal, 2010, s. 254). Yine bu dönemlerde Osmanlı'nın Babür devletine hizmet vermek üzere bir topçu birliğini de Hindistan'a gönderdiği ve bu birlik orada top döküm tekniğini ile birlikte Hümayun Mirza askerlerine top ve tüfek kullanma eğitimi vermiştir (Özcan, 1999, s. 58).

Babüri ve Osmanlı devletlerinin ilişkileri düzenli bir seyrinde devam etmemiş ve dönemlik olmuştur. Bunun temel sebebi de büyük ihtimalle sınır uzaklığı olmalı. Daha sonra 17. yüzyılda özellikle Şah Cihan döneminde (1627 – 1658) Osmanlı ile Babüri devletlerinin ilişkileri yeniden sağlanmıştır. Araştırmacılara göre bu ilişkilerin yeniden kurulmasına en büyük etken Safeviler ile Babür oğulları arasının bozulması ve Safeviler'in Kandahar'a saldırmasıdır. Bu olay neticesinde Şah Cihan Osmanlı Devletinden yardım talebinde bulunmuştur (Özcan, 1999, s. 59). Yine bu dönemlerde Agra bölgesinde dünyanın en mükemmel mimarilerinden biri olarak inşa edilen Taç Mahal'in inşa sürecinde Şah Cihan Osmanlıdan mimar gönderilmesini istemiştir (Kafesoğlu, 2001, s.610).

Bu arada Safeviler ile Babür'ün hayatta olduğu dönemlerde sıkı olan ilişkilerin, Babür'den sonraki dönemlerde seyrek olduğu görülmektedir. Oysa Babür'ün oğulları ile Osmanlı ilişkileri zaman zaman ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu ilişkiler sadece diplomatik boyutta kalmamış, iki devlet arasındaki kültürel ve ticari alanlarda da gelişmiştir. Özellikle Osmanlı idaresindeki Hicaz'a gidip gelen hacılar

vasıtası ile iki Müslüman toplum arasında daha yakın bağlar oluşmuştur (Burget, 2017, s. 188).

Öte yandan, İran'da Safevi devletinin baskısı sebebi ile sanatlarını icra edemeyen bazı şair ve yazarların Babür devletine sığındıkları da bilinmektedir. Bu sanatçıların Hindistan'da "*Sebk-i Hindî*" ismi ile geliştirdikleri edebi akımın İstanbul'da da takip edildiği bilinmektedir. Aynı şekilde Mimar Sinan'ın bazı öğrencilerinin Babürî hâkimyet sahasına giderek Babürilerin hizmetine girdiği ve Agra ile Delhi'de birçok binanın yapımında rol aldığı bilinmektedir. Diğer taraftan bu dönemlerde Osmanlı subaylarından da birçok uzmanının Babürî sultanlarının hizmetine girerek yüksek rütbelerle istihdam edildiği bilinmektedir. Bu askerî uzmanlar daha sonra Babürî ordusunu Osmanlı savaş düzenine göre eğitmiştir (Özcan, 1997, 15).

Hindistan'da Babür devletinin zayıflamasından sonra bir yandan bölgeye İngilizlerin işgal süreci hızlanırken, diğer taraftan da İran'daki Safevi devleti de Şah İsmail'in 1524'te ölümü ile büyük bir sarsıntı yaşamış ve şehzadeler arasında ciddi bir taht kavgası başlamıştı. Orta Asya'da ise zaten uzun süreden beri küçük çaptaki hanlıklar kendi arasında sorun yaşamaya başlamıştır. Dolayısı ile bu dönemlerde bölgede yoğun bir otorite boşluğu yaşanmaktaydı. Osmanlı devleti ise bu dönemlerde Avrupa'da hızla değişen yeni jeopolitik dengeler çerçevesinde Avrupa'daki bekasının devamı için uğraşmakta ve Portekiz, İspanya ve Habsburg imparatorlukları ile savaş halindeydi. Bu sorunların devamı niteliğinde olan, "Kutsal Roma – Cermen İmparatorluğunun başını çektiği "Kutsal İttifak" ile Osmanlı savaşları (1683 – 1698) Osmanlı devletini ciddi manada yıpratmış ve neticede 1699'da "Karlofça" antlaşması ile bir gerileme sürecine girmiştir. Bu gelişmelerden dolayı; İran'ın kendisi ile sınır olması sebebi ile İran'daki gelişmeleri kısmen takî altına almıştır. Fakat daha doğudaki gelişmelere pek müdahil olmamaya çalışmıştır (Uçarol, 2010, s. 48).

Bu dönemlerde bölgede yaşanan otorite boşluğu sebebi ile Galcaî Afganlarından olan Mirvais Hotak, 1709'da bölgedeki Afganlar ile diğer bazı kavimleri toplayarak Kandahar yönetimine el koymuştur. "Hotakiler" adı ile bilinen bu devlet, 1716'da Mirvais'in ölümünden sonra onun oğulları Şah Mahmut (1716 - 1725) ve Şah Eşref (1725 - 1729) kısa bir süre devam etmesine rağmen, Kandahar'dan İran'ın büyük bir bölümü ve hatta bir süre Osmanlı ile sınır olabilecek genişlikte kadar nispeten geniş bir coğrafyaya hâkim olmuşlardır. Şah Mahmut

döneminde İran'daki Safevi topraklarına ilerlemeye başlayan Hotaki Afganları 22 Ekim 1722'de Safevi devletinin başkenti olarak bilinen İsfahan kentini işgal ederek bu dönemde Safevi hükümdarı olan Şah Hüseyin'i esir almış ve bu cesaret ile İran sınırlarına hızla ilerlemeye başlamıştır. Şah Hüseyin'in oğlu Tahmasıp ise Osmanlı topraklarına sığınarak Osmanlı'dan yardım istemiştir. Osmanlı'nın "Lale Devri" olarak bilinen bu dönemde Tahmasıp'ın talepleri yeteri kadar karşılık bulmasa da, Damat İbrahim Paşa'nın Sultan'dan habersiz "sınırların güvenliğini sağlamak maksadı ile" 1723'te İran'a yürüyerek Hemedan, Revan ve Tebriz'e kadar ilerlediği bilinmektedir (Derin, 2001, s. 649).

Diğer taraftan Afganlar arasında "*İran fatihi*" olarak bilinen Şah Mahmut, Safevilere çaldığı galebeden sonra batıya doğru ilerleyerek Osmanlı birlikleri ile karşı karşıya gelmiştir. Bu arada psikolojik sorunları olduğu bilinen Şah Mahmut'un bu dönemde hilafet iddiasında bulunmaya başladığı da bilinmektedir (Emecen – Beydilli, 1999, s. 60). Dolayısı ile Osmanlı devleti bu dönemlerde kendi topraklarına göz dikmiş olan batılı devletlerle uğraşmasına rağmen, doğudan gelen Hotaki Afganlarına karşı da kayıtsız kalmamıştır. Bu sebepten Padişah Üçüncü Ahmet, Kirmanşah Muhafızı olan Hasan Paşa'ya göndermiş olduğu ferman ile "*İranlılar ile Afganlar arasında çıkabilecek bir savaş ihtimaline karşı ve Osmanlı sınırlarına herhangi bir sorun çıkmaması için hazırlıklı olmasını*" istemiştir (Burget, 2017, s. 88).

Bu olaylar tarihte Osmanlı devleti ile Afganların ilk karşılaşması olarak bilinmektedir. 1725'te psikolojik sorunları artan Şah Mahmut'un yerine kardeşi Şah Eşref tahta çıkmıştı. Başlangıçta Şah Mahmut'un iddialarına sahip çıkarak, Osmanlı idaresindeki batı İran'a yönelik hedefler gütmeye başlamıştı. Nitekim 1726'da Osmanlı sarayına Abdülaziz isminde bir elçiyi göndererek Hotaki Afganlarının İran'ın mutlak hâkimi olarak tanınmasını ve kendi devletinin meşruiyetinin kabulünü ve bunun yanında da Osmanlı askerilerinin İran topraklarından çıkmasını talep etmiştir (Gobar, 1967, s. 329). Fakat Osmanlı Padişahı, Şah Eşref'in elçisine, İran hükümdarı Şah Hüseyin'in hemen serbest bırakılmasını, Afganların derhal İran topraklarını terk etmesi söylemiştir. İsfahan'a eli boş dönen elçi Osmanlı Sultan'ı üçüncü Ahmet'in mesajını Hotaki Afgan hükümdarına iletince Şah Eşref'in Şah Hüseyin'i zindandan çıkararak kendi kılıcı ile kafasını keserek idam ettiği bilinmektedir (Farhang, 1992, s.95).

Esir olan Safevi hükümdarı Şah Hüseyin Hotaki Hükümdarı tarafından öldürülünce Osmanlı sultanı Bağdat valisi Ahmet Paşa'ya Hotaki Afganlarına karşı yürüme emri vermiştir. İsfahan'a doğru hareket eden Ahmet Paşa, 20 Kasım 1726'da İsfahan ile Hemedan arasında Şah Eşref orduları ile karşılaşmış ve buradan iki taraf arasında ciddi bir savaş yaşanmıştır. İran topraklarında Osmanlı ile Afganlar arasında çatışmaların devam ettiği sırada, Şah Hüseyin oğlu Tahmasıp ise Osmanlı ordularından ayrılarak Ruslar ile işbirliği yapmıştır. Bunun üzerinde Osmanlı sultanı Raşit Paşa'yı bölgeye göndererek bir antlaşma sağlanmasını istemiştir. 13 Ocak 1727'de Hemedan'a gelen Raşit Paşa Hotaki Hükümdarı Şah Eşref ile bir barış anlaşması imzalamıştır (Burget, 2017, s. 89). Bu antlaşma ile İran'ın kuzeybatısı ile batı bölgelerindeki Osmanlı hâkimiyeti devam ederken, İsfahan başta olmak üzere Şah Eşref'in hâkimiyet sahasındaki tüm topraklar Hotaki Afganlarına bırakılmış ve ayrıca Hotaki hâkimiyetindeki tüm bölgelerde okunan hutbelerde Halifenin adından sonra Şah Eşref'in adının zikredilmesi kararı alınmıştır. Böylece Şah Eşref İsfahan hükümdarı olarak Osmanlı sarayında resmiyet kazanmıştır (Farhang, 1992, s. 97).

Bu arada Rusya'da yardım arayan Tahmasıp'ın çabaları Afganlara karşı kısmî bir sonuç verse de Rusların da İran topraklarına ilerlemesine sebep olmuştur. Bu çerçevede İran'ın kuzey bölgelerine ilerleyen Rusya, Avrupa ve Kafkasya bölgelerinde de Osmanlı ile ciddi çatışmalar yaşamaktaydı. Fakat Afganlar ile de yeni bir cephe açmamak için anlaşma yolunu seçmişlerdir. Bu çerçevede 14 Şubat 1729'da Rus Çarı İkinci Petro ile Hotaki hükümdarı Şah Eşref arasında Raşt Antlaşması imzalanmıştır. Raşt antlaşması ile Rusya Şah Eşref'i İran hükümdarı olarak tanımış ve buna karşılık İran'ın kuzey bölgeleri ile Hazar'ın doğu kıyıları Rusya'ya bırakılmıştır (Haqshenas, 1987, s. 33).

Bu dönemlerde Rusya, Osmanlı ve Tahmasıp liderliğindeki Safevi devletlerinin yanında doğudan ilerleyen ve Hotaki hanedanının mensubu olduğu Galcailer ile tarihi bir düşmanlığı bulunan Abdali Afganları arasında sıkışmış olan Şah Eşref idaresi oldukça zayıf düşmüştür (Farhang, 1992, s. 94). Dolayısı ile bu dönemde bölgede tüm unsurları birleştirebilecek hiçbir merkezî otorite mevcut değildi. İran ve Hindistan'da olduğu gibi, bugünkü Afganistan topraklarında da birçok yerel beylikler ortaya çıkmıştır. Kendilerinin Babür sülalesinden olduklarını iddia eden bazı kişiler Kabil ve Celalabat bölgelerinin kontrolünü elinde bulundururken, Abdali Afganları ise Herat ve yakın çevresini elinde tutmaktaydı.

Güney Türkistan olarak bilinen bugünkü kuzey Afganistan ise bazı mahallî küçük hanlıkların kontrolündeydi. Kandahar ve yakın bölgeleri de Hotaki ailesine mensup kişilerin hâkimiyetindeydi. Daha önce ifade edildiği gibi, Osmanlı devleti ile komşu hâline gelen Hotakiler'in Osmanlı sınırlarına bir takım sorunlar yaratmaya başladığı bilinmektedir.

Bu dönemlerde Osmanlı devleti içinde bulunduğu tüm sıkıntılara rağmen, bölgedeki yerel idarelerin bazı istekleri ile onların yanında olmaya çalışmıştır. Fakat bu muhatap alabileceği belli bir merkezî yönetim olmadığı için, ilişkiler daha çok Osmanlı devletinin tek taraflı yardımları ile sınırlı olmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı devletinin, bu dönemlerde Rusya ile ciddi sıkıntılar yaşayan Orta Asya Türklerine de farklı alanlarda yardım etmeye çalıştığı bilinmektedir. Ancak bu dönemlerde Osmanlı'nın askerî manevra kabiliyetinin oldukça zayıflamış olması ve Osmanlı açısından bu bölgeden daha büyük jeopolitik öneme sahip olan Balkanlarda ciddi sıkıntılar yaşamakta olması sebebi ile Orta Asya Türk Hanlıklarına lazım olan askerî yardımı yapamadığı görülmektedir. Fakat bunu yerine kültürel ve eğitim sahalarında ciddi yardımlar yaptığı bilinmektedir (Burget, 2017, s.188 -190).

1729'da İran'da Nadir Şah Afşar tarafından kurulan Afşar Türk devleti ile özellikle Nadir Şah'ın hayatta olduğu dönemlerde, bölgede yeniden bir merkezî otoritenin kısmen oluşturulduğu görülmektedir. İran'dan bugünkü Afganistan topraklarının batı, güney batı bölgeleri ve hatta Hindistan'ın kuzeyine kadar olan coğrafyaya hâkim olan Nadir Şah döneminde Afşarlar ile Osmanlı ilişkileri daha çok sınır sorunlarından dolayı zaman zaman çatışmaları ve bu dönemde kuzeyde hızlı bir şekilde güçlenen Rusya ile Osmanlı ilişkileri ekseninde gelişmiştir. Bu dönemlerde Osmanlı devletinin içinde bulunduğu ciddi sıkıntılar Osmanlı'nın doğudaki Müslüman devletle olan ilişkilerine de yansımış ve eski parlak dönemi yaşanmamıştır (Kimya, 2018, s. 53).

Netice itibarı ile bugünkü Afganistan coğrafyası tarih boyunca bölgede ortaya çıkan ya da bu bölgeyi tamamen veya kısmen kendi idaresinde bulunduran devletlerin tarihinden ayrı olarak incelenemez. Bu sebepten bölgenin yeniçağ tarihi bir bütün olarak incelenmeli ve diğer devletler ile ilişkiler de bu kapsamda ele alınmalıdır. Dolayısı ile bağımsız Afgan devletinin kuruluşundan önce bu bölgenin yeniçağ tarihi Babür, Safevi ve Afşar Türk devletleri tarihi ile açıklanabilir.

2.1.2 Bağımsız Afgan devletinin kuruluşu ve Osmanlı ile ilişkileri

1747’de Nadir Şah Afşar otağında ölü bulunmuştur. Nadir Şah’ın ölmesinden sonra İran’da Afşar devleti gittikçe zayıflamaya başlarken, İran’da büyük bir otorite boşluğu yaşanmıştır. Bu kapsamda Afgan devleti Nadir Şah’ın ölümü üzerine kurulmuş ve daha sonra güçlenerek bölgedeki yerini almış ve bir ara Hindistan sınırlarına kadar genişlemiştir (Gobar, 1967, s. 354).

Öte yandan bu dönemlerde Hindistan’da Babürî devleti de zayıflamış ve merkezi otorite kaybolmuştur. Kabil, Gazne, Peşaver ve Güney Türkistan bölgelerinde ise bir takım küçük beylik ortaya çıkmıştır. Bölgede belli bir merkezî otoritenin yokluğu ve küçük çaptaki hanlıkların kendi aralarında da ciddi sorunlar yaşadığı bu dönemde, daha önce Nadir Şah Afşar’ın komutanlarından biri olarak faaliyet eden Afgan asıllı Ahmed Şah Durrani bu durumdan faydalanarak kafasında tasarlamış olduğu yeni bir Afgan devletini kurmak için harekete geçmiştir (Gobar, 1967, s. 355).

Bu şartlarda ortaya çıkan Durrani Afganları bölgedeki parçalı yapıdan faydalanarak gittikçe güçlenmeye başlamıştır. 1747’de Nadir Şah’ın ölümü ile Afgan kabilelerinin yanında bölgesel rekabetler içerisinde olan bazı Tacik ve Türk komutanların desteğini alan Ahmed Han Durrani, “Ahmed Şah” unvanı ile bu devletin liderliğine getirilmiştir. 1747 – 1773 yılları arasında Afgan devletinin hükümdarı olan Ahmed Şah Durrani, küçük çaptaki hanlıkları ortadan kaldırarak Afgan devletine bağlamayı başarmış ve ciddi ilerlemeler kaydetmiştir (Burget, 2017, s. 112).

Ahmed Şah öldükten sonra oğlu Timur Şah (1773 - 1793) ve onun oğlu Zaman Şah (1793 - 1801) bu devleti idare etmiştir. Daha sonra 1801 – 1804 ve 1809 – 1818 olmak üzere iki dönem Şah Mahmut, 1804 – 1809 ile 1818 – 1835 iki dönem de Şah Şeca isimli torunlar tarafından yönetilen Durrani Afgan devleti bu dönemlerde bölgenin nispeten güçlü ve tek Müslüman otoritesi olarak bilinmekteydi. Öte yandan bu dönemlerde; özellikle Şah Şeca döneminde kuzeydeki Türk hanlıklarını mağlup ederek hızla ilerleyen Ruslar ile Hindistan’daki işgal sürecini tamamlayarak güneyden ilerleyen İngilizler tedricen bölgenin kontrolünü ele geçirmeye başlamıştı. Bu sebepten bölgede İngiliz ve Ruslara karşı Müslüman Türk, Fars ve Afganların diğer kabileleri bu devlete destek vermeye çalışmışlardır. Bu

dönemlerden itibaren bölgeye nüfuz eden İngiliz ve Rus istilaları başlamış ve daha sonra Afgan devleti idaresi de, Durrani Sedozai ailesinden Barekzai ailesine intikal etmiştir. Bundan sonraki süreçte ise resmi literatürde “Afganistan” ismi geçmeye başlamış ve 19. yüzyılın sonlarında ise Afganistan’ın bugünkü sınırları, İngilizler ile Ruslar arasında “tampon” bir bölge halini almıştır (Gobar, 1967, s. 509). O günden günümüze kadar bölgede Peştun adı verilen Afganlar hâkimiyet kurmaktadır.

Durrani Afganları ve Osmanlı ile ilişkileri

Durrani devleti, kurucusu olan Ahmed Şah döneminde bölgede ciddi alınabilecek bir güçteydi. Ondan sonra iktidarı ele geçiren oğlu Timur Şah’ın tamamen dünyevi işler ile uğraştığı, yaptığı tek yeniliğin de başkenti Kandahar’dan Kabil’e intikal etmesi olduğu bilinmektedir. İç politikada olduğu gibi dış politikada da umursamaz bir tavır takındığı bilinmektedir. Timur Şah’tan sonra zaten Afgan devleti Rusya ile İngiltere gibi iki süper gücün ortasında ayakta kalma mücadelesi vermiştir.

Bu çerçevede Ahmed Şah Durranî döneminde Osmanlı ile ilişkiler de, Durranî Afgan devletinin meşruiyet kazanması noktasında hilafetten kendisinin tanınması ve İran’daki gelişmelerde yardım talebi için tek taraflı olarak geliştiği görülmektedir. Bu bağlamda Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durranî’nin 1752- 1753 yıllarında İran’a saldırdığı sıralarda, kendisine biat etmeyen bazı emirliklere karşı Osmanlı sarayına bir elçi göndermiş ve Osmanlı’dan destek istemiştir. Ancak, bu dönemde Avrupa’daki gelişmeler ile meşgul olan Osmanlı Devleti, İran’a Afgan hükümdarının talebine yanıt vermemiştir (Burget, 2017, s. 135).

Daha sonra Ahmed Şah Durranî’nin Hindistan’daki Marahtalılara karşı büyük bir zafer kazanması ve Güney Türkistan’daki bazı hanlıkların kendisine biat etmesi üzerine 1769’da Osmanlı Padişahına bir mektup göndererek, halife tarafından kendi devletini resmiyete tanımasını istemiştir (Kacar, 2008, s. 51). Araştırmacılara göre üç bölümden oluşan bu mektubun birinci bölümünde “*Hilafete olan bağlılığı ve saygısı*” ifade edilmiş ve Safevi ile Afşar devletlerinin, Osmanlı ile olan olumsuz ilişkileri eleştirilmiştir. Hatta bu bölümde; “*Safevi ile Afşar devletlerinin Hilafete saygısızlıklarından dolayı Allah’ın gazabını üzerilerine çektiklerini*” belirtilmiştir. İkinci bölümde ise; “*Afgan Milleti*” diye adlandırdığı Peştunların geçmişinden ve Hindistan’da kurdukları devletten söz edilmiştir. Mektubun son bölümünde de

“Hindistan’da elde ettiği zaferlerden” bahsederken, İran’da belli bir devletin bulunmadığını ve “asiler” diye bahsettiği emirliklere karşı yeni bir sefere çıkacağını ve “başarıları” ile ilgili daha sonra halifeye bilgi vereceğini ifade etmiştir (Atayî, 2010, s. 57 – 61)

Ahmed Şah Durranî döneminde Osmanlı ile Afganlar arasındaki ilişki daha çok tek taraflı bir ilişkidir. Bu dönemde Afgan hükümdarının iki elçisinin İstanbul’a geldiği bilinmekte ve bu dönemde Osmanlı devleti Avrupa’da bir takım sıkıntılar ile meşgul olduğu için, Afganların her iki elçisinin de İstanbul’dan eli boş döndüğü bilinmektedir (Kacar, 2008, s. 51).

Bu arada Ahmed Şah Durranî ikinci elçiyi İstanbul’a gönderdiği dönemde hastalanmış ve bu yüzden hedeflediği İran seferi gerçekleşmemiştir. Ayrıca bu dönemde Kandahar bölgesinde çıkan bir takım isyanlar ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu isyanlar ile uğraşırken hastalığının artması sonucunda 23 Ekim 1772’de ölmüştür (Farhang, 1992, s. 144).

Ahmed Şah Durrani’nin ölümünden sonra yaşanan gerileme süreci sebebi ile dış politikada da tam bir duraklama döneminin başladığı bilinmektedir. Kısa bir süre sonra başlayacak olan istilalar dönemi sebebi ile bir “Emirlik” niteliğinde olan Afgan devleti bağımsız bir dış politika takip edememiştir. Buna karşılık Osmanlı devletinin bölgeye yönelik politikaları da daha çok bölgesel güçlerin stratejik çıkarları ve Osmanlı devletinin tutumu ekseninde gelişmiştir.

Kültürel ilişkiler

18. yüzyılda Osmanlı devleti siyasi ve askerî olarak zayıf düşmesine rağmen, hilafetin kendisine yüklemiş olduğu sorumluluklardan dolayı yine de bölgedeki gelişmelere karşı kayıtsız kalmamıştır. Bu çerçevede siyasal, kültürel ve coğrafya bağlamında yakın olmayan Afgan devleti ile kayda değer bir ilişki kurulmadıysa da kültürel bağları derin olan Orta Asya coğrafyasındaki gelişmelerin yakından takip etmesi ve kültürel anlamda ciddi ilişkiler kurmaya çalışması dikkat çekmektedir. Dolayısı ile bu dönemlerdeki ilişkilerin daha çok kültürel ve istihbarat bilgileri boyutunda devam ettiği görülmektedir. Bu çerçevede Buhara emirliğinden 1713’te Osmanlı sarayına bir elçi gelmiştir. Bölgedeki gelişmeler hakkında Osmanlı sultanına bilgi veren bu elçiye geri dönerken Osmanlı sultanı tarafından bazı görevler verildiği de bilinmektedir. Aynı şekilde Buhara’dan 1777’de Osmanlı sarayına gelen

bir başka elçinin de yaklaşan Rus tehdidine ilişkin Osmanlı sultanını bilgilendirdiği bilinmektedir. Ayrıca 1780’de Buhara’dan gelen Özü Beg isminde bir kişinin sultan ile görüşüp ona bilgi verdiği de araştırmacılar tarafından kaydedilmektedir (Burget, 2017, s. 188).

Diğer taraftan Buhara Emiri Seyit Gazi Han’ın veziri Muhammed Danyal’ın 1785’te Osmanlı sultanına bir mektup gönderdiği bilinmektedir. Bu mektupta: *“Buhara ahalisinin Osmanlı tebaası gibi Halifenin hizmetinde”* olduğunu ve *“Halife hazret-i âlilerine memâlik-i Turan hakkında malumat vermek için Molla Mir Seyid Şüca isminde”* bir kişinin elçilik görevi ile gönderildiğini ifade etmiştir (Burget, 2017, s. 189).

Bu dönemlerde Osmanlı devleti sadece bölgeden gelen kişilerin verdiği bilgiler ile yetinmemiş ve bölgenin durumunu daha iyi anlamak ve ona göre tavır almak üzere bazı kişileri özel görevler ile görevlendirildiği bilinmektedir. Bu kapsamda, *“Şeyh Efendi”* isminde bir görevliyi bölgedeki genel durumu araştırmak için 1777’de Buhara’ya gönderildiği bilinmektedir. Ayrıca *“Hoca Muhammed”* ismindeki bir kişinin 1784’te Buhara’dan getirdiği raporda; *“Rusya’nın Orta Asya ve Kafkaslardaki emelleri”* ile ilgili geniş bilgiler yer almıştır. Bu raporda; *“Rusya’nın Buhara sınırlarına yaklaştığı ve her an Buhara’ya saldırabileceği”* öngörülerini de bulunmaktadır (Burget, 2017, s. 190).

Tüm bu istihbarat bilgilerinin yanında kültürel anlamda da Osmanlı devleti her zaman Orta Asya Türklüğünün yanında olmuştur. Bu kapsamda Buhara Emiri, Osmanlıdan *“tefsir ve fıkıh kitapları”* istemiş ve Osmanlı sultanı da sadrazama vermiş olduğu fermanla: *“saray kütüphanesinden temin edebildiklerinin gönderilmesini ve bulunmayanlarının da yazarlarını bulup onlardan temin etmelerini”* emretmiştir. Bu da bu dönemlerde kültürel ilişkilerin ilerlemiş olmasını göstermesi açısından son derece dikkat çekmektedir (Burget, 2017, s. 190).

Tüm bunlar, bu dönemlerde Osmanlı devletinin bölge ile ilişkilerinin siyasi ve askerî ilişkilerden ziyade, istihbarat ve kültürel boyutlarda ilerlediğini göstermektedir. Nitekim 1793’te Afganistan’dan Osmanlı topraklarına gelen ve daha sonra İstanbul’a yerleştiği bilinen Nakşibendî tarikatının bazı dervişlerine, bir takım kültürel faaliyetlerine devam edebilmeleri için İstanbul’da bir yer tahsis edildiği bilinmektedir. Üsküdar semtinde Çinili Camii civarında olan bu yer daha sonra

“*Afganî kalender-hanesi*” olarak faaliyet etmiştir. Bu tekke cumhuriyetten sonra 1925’te kapatılarak vakıflara devredilmiştir (TDV, İA, Afganiler Tekkesi, 15.11.2023).

Barekzaî Afganlarının iktidarı ve Osmanlı ile ilişkileri

Afganlar ya da yaygın isimleri ile Peştunlar *Abdali* ve *Galcaî/Galzaî* isimleri ile iki önemli boydan oluşmaktadır. Bunların her biri farklı ailelere mensuptur. Özellikle Ahmed Şah Durrani’den sonraki Afganistan’ın siyasî hayatı boyunca siyasal iktidar, hangi aileden olursa olsun Abdali boyuna mensup olması gerekirdi. Bu da Afganistan’ın siyasal geleneği haline gelmiştir. Bağımsız Afgan devletinin kurucusu olan Ahmed Şah Durrani, Abdali boyunun *Sedozai* (*Sedo oğulları*) ailesine mensuptu, ancak kendi deyimleri ile amcaoğulları olan ve yine Abdali boyunun *Barekzaî* (*Barek oğulları*) ailesine mensup kabile reisleri ile siyasal iktidarı paylaşmaktaydılar. Ahmed Şah Durrani döneminde hem Ahmaed Şah ve hem de oğlu Timur Şah döneminde veziriazamlık yapan Payende Muhammed Han Barekzai ailesinin reisi olarak bilinmekteydi, fakat Timur şah’ın ölümünden sonra yaşanan taht kavgalarında kendisine karşı çıktığı için Zaman Şah Payende Han’ı idam ettirmişti. Payende Han’dan kalan otuz küsur oğlu Zaman Şah’a karşı kin beslemiştir. Payende Han’ın büyük oğlu Fatih Han Barekzai kabilesinin reisliğine seçilmişti. Şehzadeler arası çıkan taht kavgasında da Şah Mahmut’un yanına yer alarak Zaman Şah’ın devrilmesi ve yakalanarak gözlerine mil çekilmesinde rol oynamıştır. Fakat daha sonra Fatih Han ile Şah Mahmut’un da ilişkileri bozulunca Şah Mahmut bir hile ile Fatih Han’ı öldürmüştü (Habibi, 1986, s. 279).

Fatih Han’ın öldürülmesinden sonra onun tüm kardeşleri intikam peşine düşmüşlerdir. Barekzai kardeşler ile Şah Mahmut birlikleri Gazne civarında giriştikleri bir savaşta Şah Mahmut yenilerek Herat’a çekilmek zorunda kalmıştır. Bunu üzerinde Barekzai kardeşler Eyüp Han isimli Sedozai ailesine mensup birini tahta oturtmalarına rağmen, ülkeyi kendi aralarında paylaşmışlardır (Farhang, 1992, s. 227).

Bu dönemlerde Barekzai kardeşler, kendilerine bırakılan bir miras gibi ülkeyi kendi aralarında paylaşmışlardır. Bunların her biri kendi idaresindeki sahalarda tamamen bağımsız hareket etmekteydiler. Kendi aralarında herhangi bir dayanışması da bulunmamaktaydı. Bunlar kendi bölgelerinde adeta bağımsız birer devlet gibi

davranmaktaydılar. Bu parçalı durumdan İngiliz himayesindeki Sihler yararlanmış ve 1819'dan 1823'e kadar güneydeki birçok bölgeyi Barekzai kardeşlerin elinden almışlardır. Muhammed Azim Han liderliğinde Barekzai kardeşler Sihlere karşı birkaç saldırıda bulunduysalar da kayda değer bir sonuç elde edememişlerdir (Haşimi, 1982, s. 39).

Fatih Han'dan sonra Barekzailerin lideri olan ve kendisini Eyüp Han'a "veziriazam" olarak kabul ettiren Azim Han, Sihlerle savaştan dönerken 1824'te yolda hastalanarak hayatını kaybetmişti. Bunun üzerinde Barekzai ailesi kendi aralarında büyük bir miras kavgasına tutuşmuşlardı. Bunların miras olarak kavga ettikleri aslında bugünkü Afganistan coğrafyası ve başken Kabil'in idaresiydi (Gobar, 1967, s. 512).

Aslında 1819'da başlayan Barekzai ailesinin kendi arasındaki miras kavgası binlerce insanın ölümü ile sonuçlanmıştır. Nihayetinde 1836'da Dost Muhammed Han tüm kardeşlerine karşı galip çıkarak kendi iktidarını ilan etmiştir. 1836 – 1863 yılları arasında Afganistan'da hüküm süren Dost Muhammed Han döneminde İngilizlerin işgal süreci başlamış ve 1839 – 1842 yılları arasında devam eden birinci İngiliz – Afgan savaşları yaşanmıştır (Farhang, 1992, s.243).

Bu dönemde Emir Dost Muhammed, hızla ilerleyen İngilizlere karşı "cihat" ilan etmişti. Dost Muhammed Han ülkenin ve hatta yakın bölgelerin her tarafına elçi göndererek, kabile liderleri ile din adamlarına mektuplar göndermiş ve İngilizlere karşı "cihat" ilan edilmesi gerektiğini istemiştir (Gobar, 1967, s. 533).

İngilizler İslam Dünyasındaki hassasiyeti çok yakından takip etmekte ve bilmekteydi. İngilizler Dost Muhammed Han'ın "*cihat*" çağrısına özellikle de Hindistan Müslümanlarının katılma ihtimalinden endişe duymaktaydı. Bu yüzden Osmanlı'dan bu çağrının reddi konusunda yardım istemişlerdir. Bunun üzerine Hilafet makamı Kasım 1840'ta bütün elçiliklere gönderdiği bir mektup ile: "*Hilafetin izni olmadan hiçbir Müslüman devletin cihat ilan etme hakkının bulunmadığını*" belirtmiştir (Gobar, 1967, s. 534).

Bu açıklama diğer İslam coğrafyalarında bir etki yaratmışsa da Afganistan'da İngiliz karşıtı başlayan direniş tüm hızı ile devam etmiştir. Gittiği her yerde halka hitaben: "*Afganistan'ın kâfirler tarafından işgal edildiğini ve Şah Şeca'nın da*

bunlara yardım ettiğini” söyleyen Dost Muhammed, Afgan halkını İngilizler ile onların müttefiki olan Şah Şeca’ya karşı kıskırtmıştır (Burget, 2017, s. 229).

Bu arada, Barekzai ailesi döneminde Osmanlı – Afgan ilişkilerinin tek taraflı elçiler gönderilmesi ile sınırlı olduğu söylenebilir. Bu kapsamda 1836’da Kabil’de kendisini “Emir” ilan eden Dost Muhammed, Osmanlı sarayına gönderdiği bir elçi ile kendi emirliğinin tanınmasını istemiştir. Fakat, Mahmud Efendi adında olan bu elçinin Osmanlı topraklarına sığındığı ve geri dönmediği bilinmektedir. Bunun üzerine Dost Muhammed, aynı yılda (1836) Hanül’ülum Efendi adlı bir başka elçiyi İstanbul’a göndermiştir. Daha sonraki yıllarda da farklı sebeplerden bir kaç defa Osmanlı sarayına elçi gönderdiği bilinmektedir (Burget, 2017, s. 268).

Diğer taraftan 1846’dan beri Herat’ta bağımsızlık ilan eden ve eski Sedozai ailesine mensup Yar Muhammed’in İran’ın desteğini aldığı bilinmekteydi. Bu yüzden Dost Muhammed Han, Yar Muhammed’e destek veren İran’a baskı yapması için Osmanlı’dan yardım istemiştir (Burget, 2017, s. 270). Fakat Osmanlı’dan herhangi bir cevap gelmeden, kısa bir süre sonra İngilizlerin yardımı ile bu isteğine kavuşmuştur. İngilizler bir yandan İran’a baskı yaparak Yar Muhammed’in desteğini keserken diğer yandan da Peşaver antlaşması ile kendilerine bağlayan Dost Muhammed’e yardım ederek Hreatın alınmasını sağlamışlardır (Gobar, 1967, s. 573).

1862’de Dost Muhammed Herat’ı kuşattığında, eski Kandahar hâkimi ve Dost Muhammed’in rakiplerinden Gulam Sıddık Han İstanbul’da bulunmaktaydı. Dost Muhammed’e karşı Osmanlı’dan yardım istese de bir netice elde edememiştir. Çünkü bu dönemde Dost Muhammed Han İngilizler tarafından desteklenmekte ve Osmanlı da İngilizler ile işbirliği içindeydi. Bu yüzden Osmanlı devleti Afganistan konusunda tarafsız kalmayı tercih etmiştir (Burget, 2017, s. 270).

Bu dönemlerde Osmanlı sarayına en fazla elçi gönderen Afgan lideri Dost Muhammed Han olmuştur. Fakat bu dönemler itibarı ile Osmanlı devletinin Avrupa devletleri ile meşgul olmasından dolayı ve İngilizler ile müttefik olması sebebi ile Afganların taleplerine yanıt veremediği görülmektedir. Fakat bölgedeki siyasî ve askerî gelişmelere karşı da kayıtsız kalmamıştır. Bölgedeki gelişmeleri farklı yollardan takip etmekle beraber Afganistan’daki iktidar mücadelelerine karşı Osmanlı topraklarına sığınan devlet adamlarına da dolaylı bir şekilde yardım etmeye çalışmıştır.

Şir Ali Han dönemi ve Kabil’de ilk resmî Osmanlı heyeti:

Daha önce işaret edildiği gibi, Afganlar arasında siyasal iktidarın tamamen “*Abdali*” kabilesinden gelen kişilerin “*doğal hakkı*” gibi görünmesi bir gelenek haline gelmişti. Dosta Muhammed ise deyim yerindeyse bu tabuyu kırmıştır. Aslen bir vezirin oğlu olan Dost Muhammed, anne taraftan da Abdali değildi. Annesinin Kızılbaş bir cariye olduğu bilinmektedir. Dolayısı ile Dost Muhammed’in “*saf kan*” Abdali olan kardeşleri ona biat etmemişti. Bu nedenle Dost Muhammed siyasal iktidarı ele geçirdikten ölümüne kadar anne – baba tarafından Abdali olan kardeşleri ve bazı kabile reisleri ile uğraşmıştır. Dolayısı ile siyasal iktidarının bekasını sağlamak için kendi oğullarını devletin farklı kademelerine görevlendirmiştir. Öte yandan daha sonra İngilizler ile anlaşıp İngilizler tarafından “Emir” olarak tanınınca İngilizlerin yardımı ile Sedozai ailesine mensup eski rakiplerinin tamamını ya sürgüne göndermiş, kimini idam ettirmiş kimini de hapse attırmıştı (Farhang, 1992, s. 304).

1863’te Dost Muhammed Han hayatını kaybedince oğulları kendi arasında büyük bir iktidar mücadelesine girişmişlerdir. Dost Muhammed devleti kendi oğulları arasında paylaştırırken, kırk yaşındaki Şir Ali Han’ı taht varisi olarak tayin etmişti. Fakat diğer oğulları buna biat etmemişti. Uzun süren kavgaların ardından 1868’de Şir Ali Han, İngilizlerin de desteği ile bütün kardeşlerini mağlup ederek kendi hükümdarlığını ilan etmişti. 1868 – 1879 yılları arasında bugünkü Afganistan topraklarını yönetmeye çalışan Şir Ali Han, başlangıçta İngilizlerin de ciddi himayesini almıştı, fakat onun iktidarının son dönemlerinde (21 Kasım 1878) ikinci İngiliz – Afgan savaşı da yaşanmıştır. Ayrıca Şir Ali Han iktidarının son dönemlerinde, ilk defa bir Osmanlı heyetinin resmi olarak Afganistan’a gittiği de bilinmektedir (Gobar, 1967, s. 615)

Bazı araştırmacılar, 1877’deki Peşaver konferansından sonra Şir Ali Han’ın İngilizler ile arasının bozulduğu ve bu nedenle kuzeydeki Türk halkından İngilizlere karşı yardım istemek için Mezar-i Şerif’e gittiğini ifade etmektedirler. Ayrıca söz konusu araştırmacılara göre Şir Ali Han ile İngilizlerin arasının açıldığını duyan Ruslar, kendileri ile işbirliği yapması hususunu konuşmak üzere 1878’de kalabalık bir heyeti göndermiştir. Bunun üzerinde İngilizler ise Osmanlı devletinden Şir Ali Han ile aralarının düzelmesi için ön ayak olmasını istemiştir (Atayi, 2010, s. 159). Ancak her iki devlet heyetinin geliş tarihine bakıldığında, daha önce Osmanlı

heyetinin geldiği görülmektedir. Ancak 1877 – 1878 yıllarında Osmanlı'nın İngilizler ile ittifak halinde olduğu Sultan İkinci Abdülhamit'in Şir Ali Han'a yazdığı mektuptan da anlaşılmaktadır (Burget, 2017, s. 297).

1877'de deniz yolu ile Hindistan'ın Bombay kentine ulaşan Osmanlı heyetinin başında Osmanlı Tetkikat Meclisi başkanı Ahmed Hulusî Efendi bulunmaktaydı. Münir Bey, Hüseyin Bey ve Fevzi Efendi gibi isimlerin de söz konusu elçilik heyetinin üyeleri olduğu bilinmektedir. Bu heyet 1877'nin sonlarında Kabil'e ulaşmıştır. Burada ahali tarafından büyük bir ilgi ile karşılanan bu heyet başkanı Ahmed Hulusi Efendi, halkın sevinç gösterilerini içeren Hindistan ve Afganistan izlenimlerini şöyle anlatılmıştır:

“Kabil hududuna vasıl olduğumuzda ahali kent dışında bizi ... özel merasimlerle karşıladılar.... ve Devlet-i Aliye'ye olan sevgi ve hürmetlerini beyan ettiler...” (Burget, 2017, s. 298).

Osmanlı heyeti 1878'in ilk günlerinde Afgan Emiri Şir Ali Han ile görüşmüş ve Sultan İkinci Abdülhamit'in mektubunu teslim etmişlerdir. Bu görüşmede Şir Ali Han'a: *“İngilizler ile ilişkilerinin iyi tutmasının bölgedeki mevcut gelişmeler ve Afganistan devletinin bekası yönündeki önemini”* dile getirmişlerdir.

Bu arada Osmanlı'nın bölgeye yönelik faaliyetleri Rusya'ya ciddi şekilde tedirgin etmekteydi. Özellikle Ahmed Hulusi Efendi başkanlığında üst düzey bir Osmanlı heyetinin bu gölgelere gitmesinden duyduğu rahatsızlığı açık bir şekilde dile getirmiş ve Afgan Emirine gönderilen Sultan İkinci Abdülhamit'in mektubunun içeriği ile ilgili bilgi istemiştir. Rusya'nın bu isteği, dönemin Osmanlı Dışişleri Bakanlığı (*hariciye nezareti*) aracılığı ile bildirilmiştir. Ancak, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı:

“İngiltere ve Afganistan'ın maksatlarına uygun olan ve Afgan Emirine gönderilen name-i hümayunun Ruslara açıklanmasının Devlet-i Aliye yönünden mahzurlu olacağı” şeklindeki bir mektup ile reddetmiştir (Burget, 2017, s. 300).

1878'de Afganlar ile İngilizler arasında gerçekleşen Peşaver konferansı neticesinde İngilizler ile Afganlar arasında ciddi sorunlar yaşanmaya başlamıştı. Tam bu sorunların yaşandığı dönemde Osmanlı heyetinin Afgan Emiri ile görüştüğü bilinmektedir. Araştırmacılara göre; *“Osmanlı Heyeti, Afgan Emirine yaklaşan Rus tehlikesine karşı İngilizler ile müttefik olmalarının Afganların yararına ve Osmanlı*

devletinin de her daim Afganların yanında olacağını” ifade etmişlerdir. Ancak yazılı her hangi bir anlaşma imzalanmamıştır. Bu görüşmede, “Osmanlı Heyetinin taleplerinin, İngilizler ile ortak bir noktada buluşulmadığı” gerekçesi ile Afgan Emirinin reddettiği bilinmektedir (Atayi, 2010, s.159).

Osmanlı heyeti uzunca bir süre Kabil’de kaldıktan sonra 1878’in ortalarında İstanbul’a dönmüş, Afganların genel durumu, İngilizler ile Afganlar arasında mevcut olan düşmanlık derecesine varan ilişkinin daha da arttığı ve bu düşmanlıktan kaynaklanabilecek muhtemel sorunlar hakkında geniş bir rapor verdiği bilinmektedir (Burget, 2017, s. 300).

Bu arada Osmanlı’nın bölgedeki derin kültürel ve manevi etkisinden dolayı Osmanlı heyetinin bölgeye gitmesinden ötürü Rusların çekinmiş olabileceği mümkündür. Öte yandan Rusya’nın tedirgin olmasındaki diğer bir faktör de Afganistan’a giden Osmanlı heyetinin İngiliz taraftarlığına bir tavır takınmış olması da olabilir. Bu nedenle Rus işgalinde olup Osmanlı’nın kültürel anlamda etki alanında olan Orta Asya bölgelerini güvenceye tutmak ve böylece “sıcak denizlere ulaşma projesine” zarar getirmemek için kalabalık bir heyeti Kabil’ göndermiştir. Diğer taraftan İngiliz – Osmanlı’nın diplomasisi bugünkü Afganistan topraklarında istenen sonucu vermemekle kalmayıp Rus heyetinin Kabil’e gelmesi ve Afgan Emiri Şir Ali Han’ın Ruslara kısmi temayül göstermesi neticesinde, İngilizler “kesin çözüm” arayışına girmiştir. Bu “çözüm” kısa bir süre sonra İngilizlerin bugünkü Afganistan topraklarına yeniden ilerlemesi ile sonuçlanmış ve “ikinci İngiliz – Afgan Savaşları” ile neticelenmiştir. Çünkü o dönemde, İngilizler için Hindistan’ın güvenliği ve Rusların önüne bir set oluşturması bakımından bugünkü Afganistan toprakları son derece büyük önem taşımaktaydı (Atayi, 2010, s.154).

Öte yandan Şir Ali Han’ın Osmanlı sultanı ve İslam halifesinin sözünü dinlemeden Ruslara yanaşmaya çalışınca uzunca bir süre; Afganistan’ın sınırlarının çizilmesi ve hatta 20.yüzyılın başlarına kadar ilişkiler de devam etmemiştir. Osmanlı devleti bölgedeki tüm gelişmeleri diğer bölgelerde görevli kişileri aracılığı ile istihbarat toplamak maksadı ile takip etmiştir. İkili ilişkiler ise ancak 20. yüzyılın başlarında değişen yeni dengeler çerçevesinde, hem diplomatik anlamda ilişkilerin yeniden kurulması ve hem de farklı alanlardaki Osmanlı uzmanlarının Afganistan’a gidip eğitim vermeye başlaması ile yeniden başlamış ve hatta farklı bir boyuta taşınmasına sebep olmuştur.

2.1.3 Bugünkü Afganistan'ın şekillenmesinden sonraki ilişkiler

Daha önce bahsedildiği gibi, Osmanlı heyetinin ikna çabaları ve halifenin mektubuna rağmen Şir Ali Han İngilizlerden yüz çevirerek Ruslara yeşil ışık yakmıştır. Bunun üzerinde İngilizler 21 Kasım 1878'de yeniden bugünkü Afganistan topraklarına saldırmıştı. İkinci İngiliz – Afgan Savaşı olarak bilinen bu savaştan önce Ruslar daha önce belirtildiği gibi, göndermiş olduğu kalabalık bir elçilik heyeti aracılığı ile Şir Ali Han'a askerî yardım sözü vermiştir, fakat Ruslar sözünü tutmayınca Şir Ali Han yeniden İngilizler ile ilişkisini düzeltmek istese de, artık işiştten geçmişti. Böylece İngiliz – Afgan savaşı başlamıştı. Aralık 1878'e kadar Kandahar ve Celalabat cephelerinden ilerleyen İngilizler kısa bir sürede Kabil kapılarına dayanmıştır. Şir Ali Han ise Yakup Han ismindeki oğlunu saltanat kefilisi olarak tayin etmiş ve kendisi 1 Ocak 1879'da kuzeydeki Belh vilayetine gitmiş ve oradan Amu nehrini geçerek Ruslara sığınmak istemiştir. Fakat Rusların Türkistan Genel valisine bu talebini bildiren bir mektup yazmasına rağmen talebi kabul edilmemiştir. Nihayetinde 21 Şubat 1879'da Afganistan'ın kuzeyindeki Belh vilayetinde hayatını kaybetmiştir (Zamani, 2013, s.340).

Öte yandan Şir Ali Han'ın “*saltanat naibi*” olarak tayin etmiş olduğu Yakup Han tamamen İngilizlere teslim olmuş ve 26 Mayıs 1879'da İngilizler ile imzaladığı “Gandomak” anlaşması ile bugünkü Afganistan coğrafyasını İngilizlere bırakmıştır. Fakat buna rağmen ülkede direnişin devam etmesi üzerine İngilizler başka alternatif yollar aramaya başlamıştır (Atay, 2010, s.162).

Bu çerçevede Dost Muhammed Han döneminde onun kardeşleri ile olan taht kavgalarında, Türkistan (bugünkü kuzey Afganistan) hâkimi olarak görev yapan ve ağabeyi Efzel Han'ın oğlu Abdurrahman Han, amcası ile olan savaşlarda mağlup olmuş ve Buhara'ya sığınmıştı. Rus ve İngiliz anlaşması ile Abdurrahman Han 1880'de Buhara'dan getirilerek “Afganistan ve Türkistan Emiri” olarak ilan edilmişti. Ayrıca bu dönemde Ruslar ile İngilizler arasında yapılan bir antlaşma ile bugünkü Afganistan toprakları “tampon bir bölge” olarak kabul edilmişti. 1880'den başlayarak 1895'e kadar tedricen bugünkü Afganistan sınırları çizilmiş ve Afganistan bugünkü şeklini almıştır (Burget, 2017, s. 334 - 347).

İngilizlere karşı asi olan toplumu demir yumrukla yola getirmek için göreve getirilen Abdurrahman Han işlerinde tamamen bağımsız ve dış ilişkilerde ise

tamamen İngilizlere bağıydı. Bu yüzden Abdurrahman Han döneminde diğer devletler ile kayda değer bir ilişki olmadığı gibi, Osmanlı devleti ile de mesafeli olmuştur. Fakat Abdurrahman Han konuşma yaptığı tüm meclislerde Osmanlı devletini; sosyal ve dini yapısı ile bir model olarak göstermeye çalışmıştır (Burget, 2017, s. 353). Fakat Osmanlı döneminde Afganlar ile olan ilişkilerin en fazla geliştiği dönem Abdurrahman'ın ardından “*Afganistan Emiri*” olan oğlu Habibullah Han döneminde gerçekleşmiştir. Ayrıca o güne kadar daha çok Osmanlı'nın yardımlarına dayalı tek taraflı ilişkiler bu dönemlerden sonra çift taraflı olarak devam etmiştir.

Bu arada uzun süreden beri ittifak hâlinde olan İngilizler ile Osmanlı ilişkileri 1878'deki “*Berlin Konferansı*” sırasında bozulmuş ve İngilizler Osmanlı aleyhine bir tavır takınmıştır. Daha sonra, İngilizler Hilafet merkezini Mısır'a intikali konusunda çaba sarf etmiştir. Bununla kalmayıp 1882'de Mısır ile Sudan'ı işgal etmiştir. Tüm bunlar Osmanlı – İngiliz ilişkilerine tamamen olumsuz etki yaratmış ve Osmanlı da bölgede İngiliz karşıtı bir politika izlemeye başlamıştır (Uçarol, 2010, s. 423). Bu sebeplerden dolayı 1897'de Afganistan ile Hindistan sınırlarında İngiliz karşıtı bazı hareketlerin Osmanlı tarafından desteklendiği iddiaları da ortaya atılmıştır (Farhang, 1992, s. 410, 411).

Sonuç olarak Osmanlı ile İngiliz ilişkilerinin bozulduğu 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı'nın bugünkü Afganistan coğrafyalarındaki faaliyetlerinin arttığı görülmüştür. Dolayısı ile 1901 – 1919 yıllarında “*Afganistan Kralı*” olarak siyasal iktidarı elinde bulunduran Habibullah Han döneminde; Habibullah Han'ın İngilizler tarafından himaye edilmesine rağmen, farklı boyutlarda geliştiği görülmektedir.

Siyasi ilişkilerin gelişmesi

Habibullah Han dönemi ve onu takip eden yıllarda Osmanlı Devleti, İngilizlere rağmen Afganistan'ı desteklemeye çalışmıştır. Bu dönemden itibaren, bir yandan Osmanlı Devleti İngiliz karşıtı siyasetleri çerçevesinde resmî olarak Afganistan ile yakın ilişki kurmaya çalışırken, diğer taraftan Osmanlı Devleti çerçevesinde gelişen “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*” mensuplarından bazıları kendi istekleri ile Afganistan'a gidip bir takım siyasal ve kültürel faaliyetlerde bulunmuştur (Kaya, 2019, s. 54 - 60).

Bu çerçevede 1906'da Osmanlı Sadrazamının talimatı ile Mahmut Bey isminde bir elçinin Afganistan'a Afgan yetkilileri ile bir takım görüşmeler yapmakla

birlikte, İngilizlere karşı bölge Müslümanlarını organize etmeye çalıştığı bilinmektedir. Nitekim Afganistan’da “*Saltanat Naibi*” olarak bilinen Nasrullah Han 1907’de Osmanlı Sarayına bir mektup göndererek Osmanlı sarayından geldiği bilenen Mahmut Bey isimdeki bir elçi ile görüştüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Nasrullah Han’ın mektubunda: “*Osmanlı Devletinin yardım etmek konusundaki iyi niyeti ile halisane maksadından dolayı minnettarız*” şeklindeki ifadede Osmanlı’nın Afganistan’a yardım etmek istediği anlaşılmaktadır. Öte yandan Nasrullah Han, söz konusu mektubunda Hasan Hilmî isimli bir uzmanın Buhara yolu ile Afganistan’a gönderilmesini Osmanlı Sadrazamından istemiştir (Burget, 2017, s. 366).

Bu dönemlerde özellikle Kabil sokaklarında çok sık görülmeye başlayan Osmanlı Türkleri, yapmakta oldukları bir takım kültürel faaliyetlerin yanında, hilafetin etrafında Müslümanların birleşmesi hususunda da ciddi faaliyetlerde bulunmaktaydı. Tüm bu faaliyetler neticesinde, o döneme kadar Osmanlı’nın yardımlarına dayalı olan ilişkiler, Afganların da ihtiyaç olduğu takdirde Osmanlı’nın yanında olma şevkini arttırmıştır. Bu çerçevede, İstanbul’da 1911’de yaşanan büyük yangından dolayı Afganlar kendi aralarında para toplayıp İstanbul’a göndermişlerdir. Habibullah Han’ın bizzat başlatmış olduğu yardım kampanyasında toplanan para, Habibullah Han’ın Osmanlı Sadrazamı Mehmet Seyit Paşa adına göndermiş olduğu mektup ile birlikte İstanbul’a ulaşmıştır. Ayrıca 1911 – 1913 yılları arasında cereyan eden Balkan savaşlarında, Osmanlı’nın yanında savaşmak üzere toplanan gönüllü birliklerin yanında maddi yardım konusunda da ciddi kampanyalar başlatıldığı bilinmektedir (Burget, 2017, s. 371, 372).

Ayrıca bu dönemde Hindistan’daki İngiliz baskısından kaçan veya sürgün edilen sayısız Hindistanlı Müslümanlar Kabil’de bulunmaktaydı. Habibullah Han tarafından başlatılmış olan “*Osmanlı’ya yardım*” kampanyasına Hindistan Müslümanlarının da ciddi katkı sağladığı bilinmektedir. Afganların da içinde bulunduğu bir grup sağlık personelinin Balkan Savaşlarında sağlık hizmeti vermek üzere Kasım 1911’de İstanbul’a geldiği bilinmektedir (Wasti, 2009, s. 393 - 406).

Osmanlı’nın en büyük savaşlarından olan “Balkan Savaşları” döneminde Afganistan’ın başkenti Kabil’deki “Osmanlıya yardım” kampanyasına farklı sebeplerden dolayı bu ülkede bulunan ve burada ciddi bir İngiliz karşıtı organizasyon kuran Hindistanlıların da katıldığını ifade etmiştik. Bir süre sonra bu kişiler faaliyetlerini Hindistan içlerine kadar genişletmiştir. Bu organizasyon daha sonra

Anadolu’da yaşanan Kurtuluş mücadelesine de ellerinden geldiği kadar maddi, manevi ve teknik yardım sağlamaya çalışmışlardır. Bu husustan bir araştırma yapan Alptekin Müderrisoğlu; “*Türkiye İş Bankası’nın kuruluşundaki sermayenin bir bölümünün Hindistan ve Afganistan halkı tarafından sağlanan yardımlardan oluştuğunu*” ifade etmiştir (Müderrisoğlu, 1974, s. 563).

Bu arada Balkanlardaki Savaş döneminde, özellikle İngiliz sömürgesi karşısında Osmanlı Türklerinin yanında olunması gerektiği konusunda ciddi ölçüde kamuoyu oluşturulmasında, Kabil’de bulunup çoğu “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*” mensubu olan Türklerin yanında, daha önce Osmanlı topraklarında eğitim görüp o dönemde Afganistan’da “*Serac’ül Ahbar-i Afganiye*” gazetesinin başında bulunan Mahmut Tarzi’nin de rolü büyük olmuştur. Bunlar söz konusu savaşlarda “*Müslümanların büyük zulümlere uğradığı*” konusunda yetkili çevreleri ikna etmişlerdir. Öte yandan da “*Serac’ül Ahbar-i Afganiye*” gazetesi baş yazarı olan Mahmut Tarzi, gazete aracılığı ile “*Osmanlı’nın yanında durulması gerektiği*” hususunda kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Tarzi, “*Serac’ül Ahbar-i Afganiye*” gazetesinin her sayısında Balkanlar’daki durum ve orada savaşan Türkler hakkında geniş yazılar yayımlamakla birlikte, zarar gören Türk askerlerinin büyük boy resimlerini de yayınlamaktaydı. Bu şekilde Müslüman ahalinin hisline hitap ederek onları batı sömürmesine karşı durmaya davet etmekteydi. (Gobar, 1967, s. 775).

Habibullah Han döneminde, Afganistan özellikle dış politikada tamamen İngilizlerin kontrolünde olmasına ve dünyadaki gelişmelere karşı tamamen “*tarafsız kalacağı*” konusunda İngilizlere söz vermesine rağmen, Osmanlı devleti ile farklı boyutlarda ilişkilerini geliştirmiştir. Hatta bu dönemde Afgan sarayındaki bazı üst düzeydeki kişilerin Osmanlı sarayı ile ilişkilerini geliştirmesine müsaade etmekle birlikte, farklı sebeplerden dolayı Kabil’de bulunup faaliyetini sürdüren Hindistanlıların da, Osmanlı ile ilişkilerinin geliştirmesi noktasındaki faaliyetlerine müsaade edilmiştir. Tüm bunlardan dolayı daha sonra Osmanlı Sadrazamı Namık Paşa’nın Habibullah Han’a bir mektup göndererek “*Afgan halkına teşekkür*” ettiği bilinmektedir (Gobar, 1967, s.778).

Kültürel ilişkiler

Daha önce de söz edildiği gibi Osmanlı devleti, İslam Dünyasının kendisine yüklemiş olduğu liderlik vasfı ve sorumluluğu doğrultusunda, tüm İslam dünyasında

olduğu gibi Afganistan ve çevresine ilişkin gelişmelere kayıtsız kalmamıştır. Bu bölgedeki iç sorunlar sebebi ile Osmanlı topraklarına sığınmış olan şehzadeler ve hatta bazı kanaat önderlerinin kendi topraklarında ağırlamakla birlikte onların yaşam şartlarını düzeltmiş ve Osmanlı medreselerinde çok iyi şartlarda eğitim almasını da sağlamıştır. Bu kapsamda Afganistan'dan gelip Osmanlı medreselerinde çok iyi eğitim görenlerin başında Seyit Cemalüddin Afgani gelmektedir.

Seyit Cemalüddin Afgani, bugünkü Afganistan'ın güneydoğusunda yer alan Konar ilinin Esedabat bölgesinde 1838'de doğmuştur. Afganistan'da 1840'tan sonra meydana gelen İngiliz işgali ardındaki iktidar mücadelelerinden dolayı ailesi ile İran'a sığınmıştır. Daha sonra o dönemlerde Osmanlıya bağlı olan Irak'a geçmiştir. 1850'de yine Osmanlı topraklarından olan Şam'a giderek orada yaşamayı tercih etmiştir. Fakat Seyit Cemalüddin'in babası Seyit Safder Han, oğlunun daha iyi eğitim alabilmesi için İstanbul'a gönderdiği bilinmektedir (Osman, 2005, s. 6).

Seyit Cemalüddin Afgani, İstanbul'da eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlı topraklarında uzun süre bir takım seyahatler de yaparak birçok ilim çevresi ile tanışmış ve ilmî çalışmalarını derinleştirmiştir. Daha sonra, Afganistan Emiri Dost Muhammed Han'ın ölümü ile ülkede büyük bir iktidar mücadelesinin yaşandığı bir dönemde Afgani, 31 Ocak 1868'de Afganistan başkenti Kabil'e dönmüştür. Bu arada söz konusu iktidar mücadelelerinde Dot Muhammed'in büyük oğlu Muhammed Azam Han İngilizler tarafından da desteklenmekteydi. Bu dönemde İstanbul'dan dönen Afgani, bir yolunu bulup Azam Han'a yaklaşmış ve onu etkilemiştir. Böylece onun himayesine girmiştir (Farhang, 1992, s. 322).

Anadolu'daki düşünce akımlarının etkisi ile fikirlerini geliştirerek Afganistan'a dönen Afgani, bu dönemde Osmanlıdaki reformları ve yenilikleri de takip etmiş ve buradaki meşrutiyet hareketini izleyerek büyük ölçüde etkilenmişti. Tüm bunlardan esinlenerek Afganistan'da da benzer reformların yapılması için bir süre faaliyet göstermeye çalışırken, aynı yıl Azam Han'ın kardeşi Şir Ali Han yaşanan iktidar mücadelesini kazanmış ve Kabil'i ele geçirerek kendisini "Afganistan Emiri" olarak ilan etmişti. Bunu üzerine Afgani, Şir Ali Han'a yanaşarak onu da etkilemeyi başarmış ve onun himayesinde Kabil sarayında "*Encümen-i Ulema*" (Alimler derneği) ismi ile özellikle Kabil'deki önde gelen aydınları toplamıştı (Habibi, 1993, s.92). Ancak Afgani'nin bu faaliyetlerini bir tehdit olarak algılayan İngilizler buna mani olmaya çalışmışlardır. Bu çerçevede İngilizlerin isteği ile Seyit Cemalüddin

Afgani, 1869 yazında İran'a sınır dışı edilmiştir. Bir süre Müslüman topraklarını dolaşan Afgani, 1890'da Sultan ikinci Abdülhamit'in daveti ile yeniden İstanbul'a dönmüştür. Bu dönemden sonra İstanbul'da yaşamaya başlayan Afgani'ye ölünceye kadar saray hazinesinden 7000 kuruş maaş verildiği bilinmektedir (Burget, 2017, s.378). Hayatının sonuna kadar İstanbul'da yaşayan Afgani, 9 Mart 1897'de İstanbul'da öldüğünde elli dokuz yaşındaydı (Osman, 2005, s.10).

Afganistan ve bölge tarihine damgasını vurmuş olan bir diğer kişi de Mahmut Tarzi'dir. Aynı Seyit Cemalüddin gibi Mahmut Tarzi de Afganistan'dan gelip Osmanlı topraklarında eğitim gören kişilerden biridir.

Aslında Afgan "asilzadelerinden" biri olan Mahmut Tarz, eski Kandahar hâkimi Rahmdil Han'ın torunu ve Gulam Muhammed Han'ın oğludur. Afganistan'ın eski Emirlerinden Dost Muhammed'in yeğeni olan Gulam Muhammed Han, 1883'te Abdurrahman Han tarafından sürgün edilmiştir. Bu arada Dost Muhammed'in kardeşi olan Rahmdil Han'ın ölümünden sonra oğlu Gulam Muhammed Han amcasının himayesine girmişti (Özmen, 2008, s.96). Daha sonra Şir Ali Han'ın siyasal iktidarı ele geçirmesinden sonra hapse atılan Gulam Muhammed Han, Abdurrahman Han'ın iktidarı döneminde hapisten çıkartılmış ve kısa bir süre saray okulunda öğretmenlik yapmıştı. Ancak bazı "siyasi" faaliyetlerinden dolayı 1883'te sürgün edilmişti (Gobar, 1967, s.650).

Tarzi ailesi bir süre Karaçi'de kaldıktan sonra İran üzerinden Mart 1885'te yürüyerek Bağdat'a gitmiştir. Yaklaşık bir yıl Bağdat'ta kalan Tarzi ailesi 1886'da İstanbul'a gelmişlerdir. Daha sonra Sultan İkinci Abdülhamit'in izni ile Şam'a yerleşen Gulam Muhammed Han, oğlu Mahmut Tarzi'yi buralarda eğitim almasını sağlamıştır. Mahmut Tarzi'nin hatıralarından burada çok rahat bir hayat yaşadıkları anlaşılmaktadır (Özmen, 2008, s. 116). Mahmut Tarzi, bildiği Farsça ve Arapça'nın yanında Türkçe ve Fransızca da öğrenmiştir. Kendi ifadesi ile: "*Türk Dili üzerine uzman olduktan sonra*" batı biliminin yanında Türk bilim çevresi ile de tanışmış ve fikirlerini olgunlaştırmış ve yaşanan yenilikleri izleme imkânı bulmuştur (Özmen, 2008, s.120). Bu arada Mahmut Tarzi'nin Osmanlı topraklarında eğitim aldığı dönemlerde Afganistan'da meydana gelen birinci meşrutiyet hareketini yakından takip ettiği ve onlarla bazen mektuplaştığı da bilinmektedir (Farhang, 1992, s. 453).

Habibullah Han tahta geçtikten sonra 1902’de bir ferman ile, daha önceki dönemlerde herhangi siyasi ve düşünce suçlarından sürgün edilen bütün aydınların yeniden ülkeye dönmesini istemişti. Böylece kendisine geri dönmesi için yeni bir yol açıldığını gören Mahmut Tarzi 1903’te Afganistan’a geri dönmüştü. Kısa bir süre Kabil’de kalıp bazı bağlantılar kuran Tarzi ailesini getirmek üzere yeniden Osmanlı topraklarına dönmüştü (Habibi, 1993, s. 150). İki yıl daha Osmanlı topraklarında kalıp bazı temaslar kurduğu bilinen Mahmut Tarzi, 1905’te ailesi ile beraber yeniden Kabil’e dönmüştür (Burget, 2017, s. 386).

Bu arada Tarzi’nin hatıralarından, Osmanlı topraklarına dönmesinin asıl sebebinin Afganistan Kralı Habibullah Han’ın isteği ile bazı uzmanları Kabil’e getirmek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bazı araştırmacılar Mahmut Tarzi’nin Şam ve İstanbul’da kurmaya çalıştığı bağlantıların buralardaki İngiliz konsolosluklarınca engellenmeye çalışıldığını ifade etmektedirler (Özmen, 2008, s. 134).

1905’te ailesi ile yeniden Kabil’e dönen Mahmut Tarzi, ilk olarak “*dârü’l tercüme*” müdürü başkanlığı görevine getirilmiştir. Zaten saray çevresine yakın olmak isteyen Tarzi, bu görevi “*asıl hedefe ulaşmak için bir şans*” olarak değerlendirmiştir. Daha sonra iki kızını da İnyetullah Han ve Amanullah Han gibi iki güçlü şehzade ile evlendirerek saraydaki konumunu güçlendirmiştir (Osman, 2005, s.23). Mahmut Tarzi bu dönemlerde Eğitim Bakanı olan damadı şehzade İnyetullah’ın desteği ile 1911’de “*Seracülahbar –i Afganiye*” gazetesini çıkarmıştı. 19 Aralık 1918’e kadar haftada bir gün olarak yayınlan bu gazete, Afganistan’ın basın tarihinde önemli bir yer tutmakta ve ülkenin aydınlanma sürecine de büyük katkı yapmaktadır (Farhang, 1992, s. 453).

Gerek sarayda ve gerekse saray dışındaki aydın kitle üzerine büyük bir etki yaratan Mahmut Tarzi’nin fikirleri ülkede “ikinci meşrutiyet” hareketinin temelini atılmasına sebep olmuştur. “*Seracülahbar –i Afganiye*” gazetesi aracılığı ile yayınlanan Tarzi’nin fikirleri, özellikle damatları olan iki şehzade ve kralın kardeşi Nasrullah Han gibi sarayda etkili olan insanlar üzerine büyük bir etki yaratmıştır. Bu hareketin temelini İngiliz sömürgesi karşıtlığı oluşturduğu için, her geçen gün daha fazla taraftar toplanmasına etkili olmuştur. “İkinci meşrutiyet” olarak bilinen bu hareket özellikle daha önceki hareketlere ilgi duyan gençler arasında hızla yayılarak büyük bir siyasal güce dönüşmüştü. Nitekim daha sonra Mahmut Tarzi’nin de

Dışışleri Bakanlığına atandığı Amanullah Han dönemine “ikinci meşrutiyetçiler iktidarı” adı verilmektedir (Osman, 2005, s. 38).

Amanullah Han iktidarının 1929’da devrilmesinden sonra Mahmut Tarziye İran üzerinden yeniden İstanbul’a dönmüştü. İstanbul’da büyük bir saygı gören Tarzi 22 Kasım 1933’te İstanbul’da vefat etmiş ve Eyüp Mezarlığında toprağa verilmiştir (Özmen, 2008, s.156).

Kuşkusuz Afganistan’ın kültürel ve fikir anlamındaki gelişimi sürecine Osmanlı topraklarında eğitim gören Afgan aydınlarının rolü büyüktür. Bunun dışında bu dönemler itibarı ile ikili ilişkiler çerçevesinde bazı uzmanların Afganistan’a gitmesi ve diğer taraftan kendi istekleri ile bu ülkeye gidip uzunca bir süre kalan Osmanlı vatandaşlarının da rolü büyük olmuştur. Nitekim Afgan tarihçileri, Habibullah Han tarafından kurulan ilk modern okul mahiyetindeki “*Darülulum-i Habibiye*” isimli okulun açılışından itibaren birçok Türk uzmanının bu okulda öğretmenlik yaptığı ve Osmanlı topraklarında yayınlanan bazı gazetelerin okutulduğu da bilinmektedir (Farhang, 1992, s.454).

Bu arada Osmanlı topraklarında “*İttihad –ı Osmani*” adı altında 1889’da kurulan cemiyet daha sonra “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*” adını alarak siyasî bir partiye dönüşmüştü. Bu cemiyet üyeleri kısa bir süre içinde askerî ve sivil okulların yanında deniz ve piyade okullarına girerek önemli yerlere gelmişlerdir. 1908 – 1918 arasındaki Osmanlı siyasî hayatına yön veren bu hareket, faaliyetlerini genişleterek Sultan İkinci Abdülhamit’in mutlakiyetçi rejimine ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamışlardı ve bu yüzdem de takip altına alınmışlardı. Bu hareket üyelerinden çoğu ya tutuklanmış ya da sürgün edilmişti. Bu cemiyet üyelerinin bazıları da Osmanlı hâkimiyet sahası dışında bir takım bireysel faaliyetlere başlamışlardır (Uçarol, 2010, s. 462). Dolayısı ile bu cemiyetin bazı üyelerinin Orta Asya ve Afganistan’a gittiği ve oaralarda bir takım siyasi ve kültürel faaliyetlerde bulundukları bazı araştırmacılar tarafından kaydedilmektedir (Kaya, 2019, s.60). Tüm bunların dışında, özellikle 1905’ten sonra Afganistan devletinin resmî talebi ile Osmanlı devleti tarafından resmi olarak gönderilen askerî, eğitim, sağlık ve ekonomi alanlarındaki uzmanların da Kabil’e giderek bu ülkenin modernleşmesinde ciddi katkı yaptıkları bilinmektedir. Bu kapsamda ilk defa resmi olarak Osmanlı devleti tarafından gönderilen askerî uzman Tevfik Süleyman Paşa olmuştur. 25 Mayıs

1905'te Afganistan'a giden Tefvik Süleyman Paşa Afganistan'da ilk askerî okul olan “*Mekteb-i Siraciye*” okulunu 1907'de kurmuştur (Fazlı, 2006, s. 50).

Diğer taraftan bu dönemlerde Osmanlı'nın Afganlara yaptığı yardım sadece uzmanlar ile sınırlı olmamış ve gereken teknik desteğin de sağlandığı bilinmektedir. Bu çerçevede 1907'den sonra Afganistan'da modern bir eğitim sisteminin düzenlenmesi için Afgan eğitim bakanlığının personeli de Osmanlı himayesinde uzun bir süre İstanbul'da eğitim almış ve Osmanlı'daki eğitim reformlarına ilişkin yapılan çalışmaları takip etmişlerdir. Bununla birlikte söz konusu personel Osmanlıda uygulanan kanun, “*nizamname*” ve “*talimat-ı maarif*” gibi kaynakları Afgan devletinin talebi ile o ülkeye götürmüşlerdir (Burget, 2017, s. 425).

Birinci Dünya savaşı yılları Osmanlı – Afgan ilişkileri

I. Dünya Savaşı başlamadan önce o bölgede batı sömürgesi karşısındaki düşünceler olgunlaşmaya başlamıştı. Bu dönemde özellikle Mahmut Tarzi'nin Osmanlı yandaşlığına yönelik fikir hareketleri başta Afganistan olmak üzere, Orta Asya ve hatta Hindistan Müslümanları üzerine kadar etki etmişti. Tarzi yayınladığı “*Seracülahbar –i Afganiye*” gazetesindeki her yazısında Osmanlı devleti ve savaştığı cepheler ile ilgili bilgi vermekte ve Osmanlı'nın yanında savaşa girilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Bu dönemde Osmanlı Devleti tarafından ilan edilen “*Cihad-ı Mukaddes*” fikrini desteklemek amacı ile kesintisiz olarak yazılar yayınlamaktaydı. Öte yandan Cemal, Enver ve Talat Paşalar başta olmak üzere diğer Osmanlı komutanları hakkında bilgiler yayınlayan “*Seracülahbar*” gazetesi Almanya ile olan ittifakın da sebeplerine ilişkin bilgiler vermekteydi. Bunun gibi yayınların yanında Mahmut Tarzi'nin kaleminden çıkan köşe yazılarında ise “*Balkan Savaşlarında olduğu gibi bu savaşta da tüm Müslümanların Osmanlı'nın yanında olabileceği*” konusu vurgulanmaktaydı (Ferhadi, 2015, s. 306).

Diğer taraftan bu dönemde Afganistan'daki farklı çevrelerin lobi faaliyetlerinin yanı sıra “*Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusa*” (Osmanlı İstihbaratı) adına faaliyet gösteren birçok kişinin başta Afganistan olmak üzere, Orta Asya ve hatta Hindistan'a kadar uzanan faaliyetleri dikkat çekmiştir. Bu kapsamda I. Dünya Savaşı başladıktan sonra, Hacı Sami, Şevket ve Mehmet Ali gibi kişilerin “*Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusa*” adına faaliyet ettiği ve Halifenin “*Cihad-ı Mukaddes*” ilanını

bölgedeki dini ve kanaat önderleri ile paylaştıkları bilinmektedir (Sarıhan, 2002, s. 27).

Öte yandan Osmanlı Devleti 1915'te resmî olarak Afganistan'a gönderdiği bir heyetten önce, Halife tarafından ilan edilen "*Cihad-ı Mukaddes*" bildirisini bölgedeki tarikat liderlerine ulaştırılması için, gayri resmi olarak tedricen Abdullah Çavuş, Süleyman Şefik ve Ahmet Fakih Efendi gibi kişilerin de farklı dönemlerde gönderildiği bilinmektedir (Burget, 2017, s. 394). Fakat Osmanlı Devleti tarafından gayri resmi olarak yapılan bu girişimlerin bir sonucu olmadığı ve ancak Hindistan'a yakın bölgelerde İngiliz karşıtı sınırlı sayıda bazı isyanların çıktığı bilinmektedir. Dolayısı ile Osmanlı Devleti diplomatik yollar üzerinden de İngiliz karşıtı bazı faaliyetlerde bulunmaya çalışmıştır (Kaya, 2019, s. 58).

Bu kapsamda Osmanlı devleti, 1914 sonlarına doğru Türk ve Almandan oluşan bir heyetin bölgeye gönderilmesine karar vermiştir. İlk olarsak tayin edilen heyetinin başında bulunan Türk heyetinin başkanı Rauf Bey ile Alman heyetinin başı Wilhelm Wassmuss arasında bilinmeyen sebeplerden dolayı bir sorun yaşanmış ve söz konusu heyet Bağdat'tan geri dönmüştür. Bunun üzerinde tecrübeli Osmanlı subaylarından Kazım Bey başkanlığında ikinci bir heyet oluşturulmuş ve bu yeni heyet Afganistan'a gitmek üzere Şubat 1915'te Bağdat'a ulaşmıştır. Alman heyetine de Almanya'da yaşayan İngiliz karşıtı bazı Hindistanlılar dâhil edilmiş ve heyet başkanlığını da doğu uzmanı olarak bilinen L. W. Otto von Henting üstlenmiştir. İki ülke heyetleri de Şubat 1915'te Bağdat'ta buluşarak Afganistan'a doğru yola çıkmışlardır (Burget, 2017, s. 400).

Bu dönemde özellikle dışişlerinde tamamen İngilizlere bağlı olan Afganistan devleti, Osmanlı devletinin de girdiği I. Dünya savaşında İngilizlerin talebi ile "*tarafsızlık*" ilan etmişti. Fakat yine de hem Ruslar ve hem de İngilizler Hilafetin bölgedeki etkisi sebebi ile tedbirlerini yoğunlaştırmışlardı. Bir yandan İngiliz Afganlara "*tarafsız kalmayı*" dayatırken, öte yandan Ruslar da Afganistan sınırına asker yığmaya başlamıştı. Ayrıca Ruslar, İngilizlerin Moskova'daki elçisine: "*Afgan Emirine güvenilmediğini ve İngilizlerin olayı yakından takip altına tutması gerektiğini*" söylemiştir (Rahim, 1999, s. 43).

Diğer taraftan bu dönemlerde İngilizler tarafından korunan Afgan sınırlarında yoğun bir güvenlik önlemi de alınmıştır. Özellikle Türk ve Alman temsilcilerinin

Afganistan'a yaklaşmasında İngilizlerin olağanüstü güvenlik önlemleri aldıkları bilinmektedir. Ancak tüm bu önlemlere rağmen Türk ve Alman heyeti Ağustos 1915'te İran üzerinde Herat'a gelmiş ve yerli halk tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Bu dönemde İngilizlerin Meşhet'teki Konsolosu General T. W. Haig verdiği raporda, 4 Ağustos 1915'te Türk ve Alman heyetinin Herat'a ulaştığını bildirirken, sıradan halk tarafından korunduğunu ve hatta Herat valisinin de resmi üniforma ile heyeti karşılamak üzere halk arasında bulunduğunu ve bu yüzden herhangi bir şey yapılamadığını yazmıştır (Zamani, 2013, s. 120).

Herat'ta ahali ile de görüşen heyet, halifenin mesajını ahaliye ve önde gelen halk temsilcilerine ilettikten sonra, 12 Eylül'de Kabil'e gitmişlerdir. 12 Ekim 1915'te Afgan kralı Habibullah Han ile görüşen heyetin Kabil'deki resmî temaslarının yanında birçok kanaat önderleri ile de görüştüğü ve tüm görüşmeler sırasında halkı açıkça İngilizlere karşı ayaklanmaya teşvik ettikleri bilinmektedir. Bunun üzerinde İngilizler, kral Habibullah Han'a bir mesaj ileterek; *“söz konusu heyetin faaliyetlerinin durdurmasını, bu heyet ile iş birliği yapan kabile liderlerinin de halkın İngiliz karşıtı harekete teşvikine engel olunmasını”* istemiştir. Habibullah Han, İngilizlerin bu talebinden sonra ülkenin her yerinden “Loya Cirga” bahanesi ile davet ettiği 540 kabile liderini bu heyet ile görüşmelerini engellemek maksadı ile göz hapsinde bulundurmuştur (Gobar, 1967, s. 739).

Öte yandan bazı araştırmacılara göre Afgan kralı söz konusu heyeti, İngilizlerin isteği ile uzunca bir süre Kabil'deki Babür bağında göz hapsinde tutmuş ve bu yüzden heyet üyeleri açlık grevine başlamıştı. Daha sonra da kralın kardeşi ve *“saltanat naibi”* Nasrullah Han ile bazı devlet adamlarının arabuluculuğu neticesinde *“emaret”* sarayına getirilmişti (Zamani, 2013, s. 121). Nitekim bu heyetin, tüm diplomatik prensiplere aykırı olarak 22 Mayıs 1916'ya kadar alıkondduğu bilinmektedir (Gobar, 1967, s.739). Tüm bu gelişmelerin ardından, Hindistan'daki İngiliz Genel valisi Habibullah Han'a bir mektup göndererek *“tarafsızlığını koruduğu için”* teşekkür etmiş ve aynı zamanda yıllık yapılan mali *“yardımlarına”* 200,000 rüpiyenin eklendiğini de müjdelemiştir (Farhang, 1992, s. 463).

Bu arada Afgan kralı, büyük bir ikilem içinde sıkışmıştı. Bir yandan Rusya ile İngiltere, diğer taraftan da uzun zamandan beri kendisinden her türlü yardımı esirgemeyen dost, hatta İslam dünyasının manevi lideri ve aynı zamanda ülke içinde;

hatta saray mensupları arasında onunla beraber savaşa girmeye can atan Osmanlı ve onun ittifak kurduğu Almanya bulunmaktaydı. Saray içerisinde kardeşi Nasrullah Han, oğlu Amanullah Han ve dünürü Mahmut Tarzi başta olmak üzere büyük bir kitle de Osmanlı'nın yanında savaşa girilmesi konusunda ikna çabaları göstermekteydiler. Tüm bunlar arasında sıkışıp kalan Habibullah Han, 24 Ocak 1916'da Türk ve Alman heyeti ile yeniden görüşmüştür. Bu görüşmede Habibullah Han, başta Osmanlı olmak üzere, Almanya, Avusturya ve diğer müttefik ülkelerden Afganistan'ın tam bağımsızlığının tanınmasını istemişti. Bunun yanında Almanya'dan 100,000 tüfek, 300 tane farklı türlerde top ve 10 milyon sterlin istemiştir. Tüm bunların yanında, Almanya ile müttefiklerinden, Afgan sınırlarının korunması için 100,000 asker istenmişti. Habibullah Han'ın bu isteklerinin gerçekleşmesi söz konusu heyetin yetkisinde olmadığı için yazılı hiçbir anlaşma imzalanmamıştır (Farhang, 1992, s. 463).

Afgan kralının davranışları ve tutarsız konuşmaları, İngilizlere karşı herhangi bir eylemde bulunması konusundaki samimi yetersizliğini açıkça ortaya koymaktaydı. Nitekim Türk ve Alman heyetinin ile ikinci görüşmesinin ardından 29 Ocak 1916'da sarayda toplanan kabile reisleri ve devlet erkânına: *“Bizim geleneksel siyasetimizden sapmaya niyetimiz yok, komşularımız ile ilişkilerimizin bozulmasına müsaade etmeyeceğiz ve savaştaki tarafsızlığımızı koruyacağız”* şeklindeki konuşmaları da bunu açıkça göstermişti (Burget, 2017, s. 405).

Bu ülkede daha fazla kalmanın bir anlamının olmadığını gören Türk ve Alman heyeti ülkelere geri dönmek için kral Habibullah Han'dan müsaade almışlardır. Fakat Alman heyetinin tamamı 22 Mayıs 1916'da Afganistan'ı terk ederken, Türk heyetinden bazıları bu ülkede kalarak bir takım faaliyetlerine devam etmişlerdir (Farhang, 1992, s. 464). Nitekim daha sonra, Hindistan'ın kuzeybatı sınır komiseri Roos Keppel Temmuz 1916'da Hindistan'a gönderdiği bir raporda, sınırda İngiliz karşıtı bazı faaliyetlerde bulunan *“Afridi”* kabilesi içerisinde *“Osmanlı Türklerinin”* tespit edildiğini iddia etmiştir. Keppel Afridi kabile üyelerinden bazılarının verdiği bilgilere istinaden hazırladığı raporunda: *“Bu Türklerin Osmanlı devletine bağlı olduğunu ve Kabil'de bulunan Kazım Bey ismindeki Osmanlı Elçisinin emrinde çalıştıklarını iddia etmiş ve sınırdaki olaylara Afganistan Emirinin de müdahil olduğunu”* öne sürmüştür (Burget, 2017, s. 406). Alman heyeti ile Türk heyetinin bazıları Afganistan'ı terk ettikten sonra, Türk heyetinin başkanı Kazım Bey

ile beraber bazı Türklerin Kabil’de kalarak kral Habibullah Han’a rağmen bir takım faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir. Saray içerisinde şehzade Amanullah, kralın kardeşi Nasrullah Han ve Mahmut Tarzi gibi kişiler ile sürekli görüştüğü bilinen Kazım Bey, aynı zamanda, kral Habibullah tarafından muhtemel bir İngiliz karşıtı faaliyetleri engellemek için Kabil’de tutulan kabile liderleri ile de görüşmekteydi. Tüm bu faaliyetlerin neticesinde Afganistan içerisinde ciddi bir İngiliz karşıtı kitle oluşmuştur. Tüm bu faaliyetlerin etkisi ile Osmanlı sınırları içerisinde olan Musul’un 15 Kasım 1918’de İngilizler tarafından işgal edilmesi üzerine Kabil’de büyük bir İngiliz karşıtı gösteri yapıldığı ve hatta İngiliz askerlerine karşı saldırılar düzenlendiği görülmüştür (Sarıhan, 2002, s. 24).

2.2 Cumhuriyet Dönemi İlişkileri

Birinci dünya savaşının bitmesinden sonra, yenilmiş olan Osmanlı toprakları galip devletler arasında paylaştırılmaya çalışılırken, Mustafa Kemal Atatürk’ün Samsun’a çıkışı ve farklı kongrelerden sonra cumhuriyetin temellerini atmak üzere Ankara hükümetini kurduğu bilinmektedir. Aynı dönemde ise Afganistan’da da bağımsızlık düşünceleri gittikçe güçlenmeye başlamış ve hatta saray çevresinde Krala ciddi baskılar yapıldığı görülmüştür. Tam bu sıralarda 22 Şubat 1919’da kral Habibullah Han Celalabat’taki av kampında kafasına aldığı tek kurşun ile öldürülmüştür. Kısa bir süre taht kavgası yaşanmasına rağmen, hem meşrutiyetçiler ve hem de diğer aydın kesim arasında ciddi bir taraftarı olan Amanullah Han kendi lehine istikrarı sağlamış ve kendi krallığını ilan etmiştir. Aynı günde iç ve dış işlerinde Afganistan’ın tam bağımsızlığını da ilan eden Amanullah Han, ülkedeki İngilizlere bir ultimatoma vererek derhal ülkeyi terk etmelerini istemiştir (Tanin, 2002, s. 33). Fakat İngilizler Amanullah Han’ın bu talebini ciddiye almayınca 3 Mayıs – 8 Ağustos 1919 tarihleri arasında devam eden üçüncü İngiliz Afgan savaşları yaşanmış ve bu savaşları Afganların galibiyeti ile sonuçlanmıştır. 8 Ağustosta yapılan Rawelpendi mütarekesinden sonra savaş bitmiş ve bundan sonra Afganlar ciddi bir diplomatik атаға başlamışlardır. Ankara Büyük Millet Meclisi hükümeti ile de yakın temas kurulduğu tüm bu diplomatik ataklar kapsamında, İngilizler birçok ülkeden sonra, 22 Kasım 1921’de Bağımsız Afgan Devleti ile imzaladıkları Kabil anlaşması ile Afganistan’ın bağımsızlığını resmen tanımak zorunda kalmıştır (Zamani, 2013, s.154).

2.2.1 Afganistan'ın bağımsızlığından sonra Türk – Afgan ilişkileri

Uzun zamandır Kabil yönetimi yetkililerinin isteği ile birçok alandaki Osmanlı uzmanlarının farklı dönemlerde Afganistan'a gittiği ve farklı alanlarda hizmet verdiği daha önce belirtilmişti. Ancak tüm bu çalışmalar herhangi resmî bir anlaşmaya dayandırılmadan şahsi talepler ve teşebbüsler ile gerçekleşmişti. Fakat 1919'da Habibullah Han'ın ölümünden sonra onun yerine geçip Afganistan'ın tam bağımsızlığını ilan eden Amanullah Han döneminde iki ülke ilişkileri belli anlaşmalara bağlanmak sureti ile daha çok gelişmiştir.

Daha önce söz edildiği gibi, birinci dünya savaşı yıllarında Alman heyeti ile birlikte Afganistan'a gelen Kazım Bey, bu ülkede kalarak İngiliz karşıtı faaliyetlerine devam etmiştir. Afganistan'ın bağımsızlığından sonra Kazım Bey, Kral Amnullah ile Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi'ye Sovyetler ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda bir takım fikirler vermiştir. Bu kapsamda Ekim 1919'da Kazım Bey'in de aralarında bulunduğu bir grup Afgan heyetinin Moskova'ya gittiği bilinmektedir (Burget, 2017, s. 426).

Bu arada uzun zamandan beri Moskova'da bulunup Bolşeviklerin de desteği ile Afganistan ve Hindistan bölgelerinde farklı faaliyetlerde bulunan Cemal Paşa, 1920'de Kazım Bey ve Afgan heyeti ile görüşmüş ve Kazım Bey'e Afgan hükümeti ile yakın çalışması ve Hindistan sınırlarındaki faaliyetlere ilişkin bir takım talimatlar vermiştir. Bu da daha önce İngilizlerin, Hindistan ve Afganistan sınırlarında başlayan bir takım isyanlar konusunda "Osmanlı Türklerinin" parmağı olduğu iddialarını doğrular niteliktedir. Bilindiği gibi İngilizler daha önce, Kazım Bey emrindeki Türklerin iki ülke sınırında kendilerine karşı bir takım faaliyetler yürüttüklerine dair iddialar ortaya atmıştı (Farhang, 1992, s. 496). Bu dönemlerden sonra bu bölgelerde İngilizlere karşı olan faaliyetlerin Cemal Paşa'nın emri ile yürütüldüğü bilinmektedir. Bu sebepten Kazım Bey'in Moskova'da Cemal ile Paşa ile görüştüğü bilinmektedir.

Bu arada Osmanlı "*İttihat ve Terakki Cemiyeti*" üyelerinden olup uzun süre Moskova'da yaşayan Cemal Paşa da kendi çapında Türk – Afgan ilişkilerinin gelişmesinde ve Türklerin Afganistan'a yaptığı yardımlar konusunda büyük rol oynamıştır. Moskova'da Kazım Bey ile birlikte Afgan heyeti ile görüştükten sonra 1920'de Afganistan'a gelen Cemal Paşa, özellikle Hindistan sınırlarındaki

faaliyetleri ve Afganistan'da modern bir ordu kurulması gerektiğine ilişkin Kral Amanullah Han ile görüşmüş ve kralın isteği ile Afgan ordusunun modernleşmesi için çaba göstermiştir (Özlü, 2012, s.33).

Cemal Paşa'nın emrinde olduğu bilinen ve Hindistan sınırlarına yakın faaliyetler yapan Türklerin bu bölgedeki faaliyetleri, Kasım 1921'de Kabil'de yapılan İngiliz – Afgan müzakerelerde de gündeme gelmiş ve İngilizler bu faaliyetlerden dolayı rahatsızlıklarını dile getirerek durdurulmasını istemiştir (Şimşir, 2002, s.48).

“İttihat ve Terakki Cemiyetinin” önemli şahsiyetlerinden biri olan Cemal Paşa I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devletinde Denizcilik Bakanı (*Bahriye Nazırı*) ve Dördüncü Ordu Kumandanı olarak görev yapmıştı. Daha sonra Filistin'de görev yaptığı sıralarda savaş kaybedilmiştir. Daha sonra Enver ve Talat Paşalar gibi bu da ülkeyi terk etmek etmiştir. Ancak Cemal Paşa Milli Mücadele dönemi boyunca Mudtafa Kemal Atatürk ile yakın irtibat halinde olmuştur. Orta Asya ve Afganistan'da yaptığı faaliyetler hakkında da Ankara Hükümetine sürekli olarak rapor vermiştir (Saray, 1997, s. 135).

Cemal Paşa'nın Afganistan'da yapmış olduğu tüm faaliyetler hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ü bilgilendirmeye çalıştığı ve Afgan ordusunun meslekî bir ordu haline getirilmesi için Atatürk'ten destek istediği bilinmektedir (Saray, 1997, s. 137). Bunun üzerinde Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu'daki ağır şartlara rağmen, dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya bu konuda talimat vermiştir. (Sarıhan, 2002, s. 112). Ancak bu dönemde Anadolu'nun kendisinin de askerî konularda ciddi ihtiyacı olduğu için Cemal Paşa'nın talebi ertelenmiştir. Fakat yine de ilişkilerin devamının sağlanması için Kabil'de daimi bir elçi gönderilmesi için çalışılmıştır. Bu kapsamda 18 Ağustos 1920'de “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti*” (Ankara hükümeti) tarafından Kabil'de daimi bir elçilik açılması yönünde temaslarda bulunması için Afganistan asıllı Abdurrahman Bey görevlendirilmişti. Aslında Afganistanlı olduğu bilinen Abdurrahman Bey, Balkan savaşlarında gönüllü olarak Osmanlı ordusuna katılmış ve daha sonra Osmanlı vatandaşlığına geçmişti. Kurtuluş savaşı döneminde Atatürk'ün de güvenini kazanmış olan Abdurrahman Bey doğal olarak Afganistan'ı ve bölge dengelerini çok iyi bilmekteydi. Bu yüzden daimi elçilik açılması için temalar kurmak üzere görevlendirilmişti. Daha sonra Medine Muhafızı olarak bilinen

Fahrettin Paşa daimi elçi olarak atanmıştır. Daha sonra 1 Mart 1921’de Moskova’da imzalanan “*Türk – Afgan Muahedenamesi*” çerçevesinde Afgan liderlerinin isteğine binaen bir askeri heyet Afgan ordusunu yetiştirmek için Kabil’e gönderilmiştir (Şimşir, 2002, s. 39, 46).

İlk anlaşma: 1 Mart 1921 Moskova anlaşması:

Uzun bir süreden beri Osmanlı devleti Afganların farklı alanlardaki kadrolarını yetiştirmek amacı ile uzman desteği sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede Osmanlı uzmanları ya kendi istekleri veya devletin yönlendirmesi ile Afganistan’a gitmişler ve büyük hizmetler vermişlerdir. Fakat bu dönemlerde dış politika bağlamında tamamen İngilizlere bağlı olan Afgan devleti Osmanlı devleti ile resmî herhangi bir anlaşma yapmamıştır. Bu nedenle söz konusu ilişkiler daha çok Afgan devletinin bireysel istekleri ile tek taraflı ve Osmanlı devletinin yardımlarına dayanmıştır.

Afganistan’ın bağımsızlığından sonra Amanullah Han, Avrupa devletleri başta olmak üzere diğer devletler ile ilişkilerini genişletmeye yönelik bir takım adımlar atmıştır. Bu çerçevede Türkiye “*Büyük Millet Meclisi Hükümeti*” ile de yakın ilişki kurmuştur. Bu doğrultuda Kabil yönetimi 1920’de General Muhammed Vali Han’ı tam yetkili olarak Sovyetler Birliğine göndermişti. Vali Han, Buhara’dan “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti*” reisi Gazi Mustafa Kemal Atatürk’e bir mektup yazarak bölge hassasiyetleri ve durumunu hakkında bilgi vermiş ve bir takım yardımlar talep etmiştir (Burget, 2017, s. 430).

Bu dönemde Anadolu’da yaşanan milli mücadelenin ağırlığına rağmen Atatürk, Afganlara yardım konusunda “*hazırlıklı olunması*” gerektiğine ilişkin Fevzi Paşaya talimat vermişti. Atatürk’ün gönderdiği talimatta şu konular dikkate şayandır:

Afganistan’a gönderilecek olan askerî kurulun kesinlikle siyasetle uğraşmayıp sadece askerî görevini yerine getirmesi gerekir. Gönderilecek subayların Afgan hükümetinin adamları gibi görünmeleri, ancak her daim Türk hükümetinin emirlerine bağlı olmaları gerekir. Bu kurul ile telli veya telsiz telgraf haberleşmesinin temin edilmesi gerekir. Afgan hükümetinin İslamiyet ve Türklük menfaatlerine aykırı bir davranış sergilemesi hâlinde engel olabilecek kabiliyete sahip olmaları gerekir (TC Kültür Bakanlığı, 1992, C. 1, s. 319)

Ankara’da Afganistan’a yardım için hazırlıklar devam ederken, öte yandan Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti*”

Rusya bazı anlaşmalar yapmak için 1920’de bir heyeti Moskova’ya göndermişti. Yusuf Kemal ve Doktor Rıza Nur Bey’in başkanlık ettiği bu heyet Moskova’da bulunan Muhammed Veli Han başkanlığındaki Afgan heyeti ile de görüşmüştü (Özlü, 2012, s. 35). Bu sıralarda Türkiye ile Afganistan vermekte oldukları kurtuluş ve bağımsızlık mücadeleleri sebebi aynı kaderi paylaşmaktaydılar. Her iki tarafın da ortak düşmanı İngilizlerdi. Bu nedenle de iki taraf temsilcileri Moskova’da görüşerek farklı konularda bir takım tevafuk kurmuşlardır (Sarıhan, 2002, s. 117).

Afgan temsilcileri Rusya ile 28 Şubat 1921’de imzaladıkları bazı anlaşmalardan sonra, Türkiye temsilcileri ile görüşmüşler ve iki ülke arasında resmî bir anlaşma yapılması lüzumu üzerinde tevafuk kurmuşlardır. Bunun üzerinde her iki taraf hem Farsça ve hem de Türkçe olarak ortak bir metin hazırlamışlardır. 1 Mart 1921’de “*Türkiye – Afganistan Muahedenamesi*” adı altında imzalamışlardır. Daha sonra 21 Temmuz 1921’de bu anlaşma metni “Türkiye Büyük Millet Meclisi” ve 12 Ekim 1922 tarihinde ise Afganistan Kralı Amanullah Han tarafından onaylanmıştır (Şimşir, 2002, s. 60).

Bu anlaşmanın ardından daha sonra Amanullah Han Temmuz 1921’de Atatürk’e bir mektup yazarak yeniden bir takım yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerinde 50 kişiden oluşan farklı konulardaki uzmanların Afganistan’a gittiği bilinmektedir. (Sarıhan, 2002, s. 112).

Daha önce de işaret edildiği gibi 1 Mart 1921’den önce iki ülke ilişkileri hiçbir anlaşma metnine dayandırılmamıştı. Tamamen resmi anlaşma dışında Osmanlı’nın ve daha sonra da “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin*” tek taraflı yardımlarına dayanmaktaydı. İmzalanan Moskova anlaşmasından sonra iki ülke ilişkileri daha remi anlaşmalara bağlı olarak gelişmiştir.

Bu arada Afganistan ile Türkiye arasında daha önceden ciddi ilişkilerin olması ve 1921 Martında resmi anlaşmanın imzalanmasına rağmen, Afganistan’ın bağımsızlığı, “*Türkiye Meclis-i Vükelâsı*” (Türkiye Bakanlar Kurulu) tarafından 13 Ağustos 1922’de tanınmıştır. Ama yine de “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti*” 1920’de Abdurrahman Bey’i ve resmi elçi olarak ve hemen ardından Fahreddin Paşa’ı daimi elçi olarak ataması ile bu ülkenin bağımsızlığını tanımış sayılmaktaydı. Fakat 13 Ağustos 1922’de Afganistan bağımsızlığının tanınması tescillenmiş oldu.

Böylece Türkiye, Rusya ve İran'dan sonra Afganistan'ın bağımsızlığını tanımıştır (Zamani 2013, C.2, s. 154).

Moskova anlaşmasının hemen ardından, Amanullah Han, 29 Mart 1921'de Sultan Ahmad Han isminde bir kişiyi daimi elçi olarak Ankara'ya göndermiştir. 25 Nisan 1921'de Ankara'ya gelen Sultan Ahmad Han, Atatürk'e güven mektubunu sunduktan sonra büyük bir törenle *Türkiye Büyük Millet Meclisine* getirilmiş ve mecliste bir konuşma da yapmıştır. Ankara'da Afganistan Büyükelçiliği 10 Haziran 1921 tarihinde açılmış ve açılış töreninde Afganistan bayrağı Atatürk tarafından bizzat elçilik binasına çekilmiştir (Şimşir, 2002, s. 63).

2.2.2 Cumhuriyet sonrası gelişen diplomatik ilişkiler

Daha önce belirtildiği gibi, Ankara hükümeti ile Afganistan arasındaki ilk resmî ve daimi diplomatik ilişki Afganistan'ın bağımsızlığından hemen sonra (1920) başlamıştır. İki ülke arasındaki resmî anlaşma da bir yıl sonra 1921'de imzalanmıştır. Afganistan ise Ankara'daki daimi elçisini de imzalanan bu anlaşmadan hemen sonra yine 1921'de göndermiştir. Daha Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmeden yapılan bu diplomatik gelişmeler, bu dönemde ciddi bağımsızlık mücadelesi veren her iki ülke için de hayati önem taşımaktaydı. Daha sonra bu ilişkiler dostane bir şekilde devam etmiştir.

Bilindiği gibi, Amanullah Han iktidarının son dönemlerinde, eşi Melike Süreyya ile birlikte 1928'de, Avrupa seyahatinden sonra Ankara'yı da ziyaret etmiş ve Ankara'da büyük bir coşku ile karşılanmıştır (Özlü, 2012, s. 39). Söz konusu ziyarette 25 Mayıs 1928'de Türkiye ve Afganistan Dışişleri Bakanları "*Türkiye – Afganistan Muhadenet ve Teşrik-i Mesai*" adı altında yeni bir anlaşma da imzalamışlardır. Muhteva açısından 1921'deki Moskova anlaşmasının yenilenmiş hali olan bu antlaşmanın geçerlilik süresi on yıl olarak belirlenmiştir. Daha sonra iki ülke liderleri arasında her on yılda yenilenmesi kararlaştırılmıştır. Son olarak 23 Ekim 1937'de Mustafa Kemal Atatürk'ün yazılı talimatı ve Türkiye Bakanlar Kurulunun 11 Kasım 1937 tarihli kararı ile söz konusu anlaşmanın yenilenmesi yetkisinin Dışişleri Bakanlığına verildiği bilinmektedir (Burget, 2017, s. 431).

Bu arada Amanullah Han 1928'de döndüğü Avrupa ve Türkiye seyahatinden sonra ülke içerisinde Amanullah Han'a karşı büyük bir isyan başlamıştı. Amanullah Han'ın batı tarzı reformları ve Türkiye Cumhuriyetindeki Mustafa Kemal Atatürk'ü

model olarak almasına karşı çıkan bu isyanlar gittikçe büyüyerek ülke genelinde bir ayaklanmaya dönüşmüştü. Amanullah Han bir süre Kandahar'da kalıp isyancılara karşı direnmeye çalışsa da, kayda değer bir sonuç elde edememiş ve Ağustos 1929'da ülkeyi terk ederek Roma'ya kaçmıştır (Özlü, 2012, s. 40). Daha sonra gittiği İsviçre'nin Zürih kentinde 25 Nisan 1960'ta hayatını kaybetmiştir.

1929'da Amanullah Han ülkeyi terk edince kısa bir süre, Tacik asıllı Habibulla Kelekanî ülkeyi yönetmeye çalışsa da, yine Durrani aşiretine mensup ve Afganistan'ın eski generallerinden Nadir Han 1930'da yönetimi ele geçirmiştir. Diktatör bir kişiliğe sahip olan Nadir, ülkede otoriter merkeziyetçi bir yapı kurmaya çalıştığı için Afganistan'da "*Nadir-i Gaddar*" adı ile bilinmektedir. 1933'te kendi adına açmış olduğu bir lisenin mezuniyet törenine katılan Nadir, Hazara asıllı bir lise öğrencisi tarafından kurşunlanarak öldürülmüştü. Onun yerine ise kardeşleri onun 19 yaşındaki oğlu Muhammed Zahir'i kral olarak ilan etmişlerdir (Dashti, 2021, s. 128). Tam kırk yıl Afganistan'ı yöneten Muhammed Zahir, daha sonra 1973'te amca oğlu Muhammed Davut tarafından devrilerek ülkede cumhuriyet ilan edilmişti.

Amanullah Han döneminde ciddi bir şekilde gelişen dış politika ve farklı ülkeler ile olan ilişkiler, Habibullah Kelekanî döneminde tamamen durmuş ve Muhammed Nadir dönemlerinde ise yeniden düzelmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda özellikle eğitim ve kültür alanlarında Türkiye ile ilişkiler devam etmiştir. Fakat Muhammed Zahir döneminde söz konusu ilişkiler daha ciddi ve farklı boyutlarda yeniden başlamıştır. Bu dönemde İngilizler tarafından Afganistan için belirlenen sınırların yeniden bir sorun olarak gündeme gelmesi Afganistan'ın dış politikasına da yansımıştır. Bu sınır sorunlarından biri de İran ile olan sınırda meydana gelmiş ve Türkiye ise bu sorunun çözümü için hakemlik görevini üstlenmiştir.

İran – Afganistan sınır sorunu ve Türkiye'nin çözümü

Bu arada İran her zaman Afganistan'ı kendi kültür havzası içerisinde görmektedir. İranlılar Afganistan'ı Zerdüş Dinini kutsal kitabı olarak bilinen "Avesta"daki "*16 kutsal bölge*" içerisinde olduğunu ve İran'ın bir parçası olduğunu iddia etmektedirler. İranlılara göre Afganistan coğrafyası İran şahı Nadir Şah'ın ölümünden sonra kurulan Afgan devleti ile İran'dan ayrılmıştır. Yine de iki ülke arasındaki temaslar devam ederken, 19. Yüzyılda ortaya çıkan Rus – İngiliz rekabeti ile sınırların belirlenmesi İran – Afganistan arasındaki birlikteliği kopmasına sebep

olmuştur (Kacar, 2008, s. 31). İran'ın tezine karşı Afganlar ise bu ülkenin her zaman bağımsız devletlerin kurulduğu İran'dan ayrı bir coğrafya olduğunu ve İran'ın ise tarih boyunca bu memlekete göz diktiğini iddia etmektedir (Gobar, 1967, s. 502).

19. yüzyılda Afganistan sınırları belirlendikten sonra Rusya'nın desteğini alan İran sürekli olarak Afganistan özellikle batı sınırını defalarca ihlal etmiştir. Bu sorun o dönemlerde sürekli olarak Rus ve İngilizlerin gündemini meşgul etmiştir. Bu çerçevede özellikle 1868'de Şir Ali Han döneminde, sürekli İran ile Afganistan arasında bir sorun teşkil eden sorun konusu yeniden gündeme gelmiştir. Bunun üzerinde İran ve Afganistan yöneticileri, bu dönemlerde her iki ülke ile arasının nispeten "iyi" olduğu bilinen İngilizlerin "*hakemlik*" yapmasını istemişlerdir. İngilizler her iki ülkenin sınır sorununu "*çözmek*" için "*hakemlik*" görevini kabul etmiş ve 1872'de bir heyet göndermiştir. İngilizler iki ülke arasındaki sınırı Sistan'ın ortasından geçen Hirmand nehrini belirlemişlerdi. (Farhang, 1992, s. 334). Ancak bölgedeki dengeler göz ardı edilerek "rastgele" belirlenen bu sınır ne İran tarafından ne de Afganistan tarafından kabul edilmemiş ve sorun devam etmiştir. Özellikle Herat bölgelerine hak iddia eden İran, bu dönemde Sistan'ın tamamı dahil olmak üzere bazı bölgeleri kendilerine bırakılmasını istemişti. Afganistan ise bu ülkenin kuruluşundan beri Sistan bölgelerinin kendi toprakları içerisinde olduğunu ve bu yüzden söz konusu bölgeleri kendilerine bırakılması gerektiğini iddia etmişlerdi (Farhang, 1992, s. 335). İki ülke arasındaki bu iddialar on yıllarca devam etmiş ve bir türlü çözüme kavuşturulamamıştır.

Rusya ile İngiltere arasında, bugünkü Afganistan'ın kuzeydoğusundan başlayarak batısına kadar uzanan sınırın belirlenmesi konusunda yapılan 1885'te protokol anlaşması sırasında Hirmand sınır sorunu da ele alınmıştı. Bu kez yine Abdurrahman Han bu sorunun çözülmesi için İngilizlerden yardım istemiştir. Bu talep üzerinde İngilizler, bu sorunun çözümü için Meşhet'teki konsolosluk görevlisini yetkilendirmiştir. İngiliz konsolosluğunun da arabuluculuğu bir sonu vermemiştir. 1902'de Habibullah Han ile İran devleti arasında sınır sorunu yeniden gündeme gelmiş ve İngilizler tekrar müdahil olmuştur. İngilizler İran ile Afganistan sınırını yeniden düzenlemesi için iki yıl boyunca çalışma yapmasına rağmen yine de bir neticeye varamamış ve iki ülke arasındaki sorun devam etmiştir. Dolayısı ile Afganistan'ın batı ve güney batı bölgelerini oluşturan sınır her zaman iki ülke arasında bir sorun olarak devam etmiştir (Atayi, 2010, s. 555).

İngilizler ve Rusların çözüm arayışlarına rağmen, İran ile Afganistan arasındaki sorun devam etmiştir. Neticede 1933'te her iki ülkenin talebi ile Türkiye Cumhuriyeti "hakemlik" görevini üstlenmiş ve Eylül 1934'te Fahrettin Altay Paşa başkanlığında bir hakem heyeti bölgeye gönderilmişti. Fahrettin Altay her iki tarafın tezlerini dinledikten sonra, bölgedeki hassasiyetleri de göz önünde tutarak bazı incelemeler yapmıştır. Nihayetinde 1935'te iki ülkenin de tevafuku sağlandıktan sonra İran ile Afganistan'ın mevcut sınırları belirlemiştir. Günümüzde "*Fahraltay Hakkı*" olarak da bilinen bu sınırın belirlenmesi Türkiye Cumhuriyeti tarafından sağlanmıştır (Atay, 2010, s. 556).

Daha sonra Ocak 1936'da üst düzey bir heyet ile Ankara'ya gelen Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han, dönemin Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e Afganistan kral Muhammed Zahir Şah'ın mektubunu sunarken, İran ile Afganistan arasındaki sınır sorununun halli konusundaki çabalarından dolayı Atatürk'e teşekkür etmiştir. Ayrıca Afgan bakan İran, Irak ve Türkiye arasındaki Sadabat Paktına Afganistan'ın da dâhil edilmesinin zeminini hazırlamıştır (Dashti, 2021, s. 129).

Sadâbad Paktı

Özellikle bu dönemlerde bir süre önce sömürgelerden kurtulabilen Ortadoğudaki İran, Irak ve Türkiye gibi devletlerin bağımsızlıklarının vurgulanması son derece büyük bir önem taşımaktaydı. Bu kapsamda Türkiye, İran ve Irak arasında ilk olarak 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de üçlü bir antlaşma imzalanmıştı. Daha 1936'da Afgan heyetinin Ankara ziyareti sırasında Afganistan'ın da katılması istenmişti. Bu dönemde gerçi Türkiye ile İran arasında dostluk çerçevesinde bir ilişki hâkimdi ve herhangi bir sınır sorunu bulunmamaktaydı. Ancak İran ile Irak ve Afganistan ile İran aralarında bir takım sorunlar devam etmekteydi. Bu nedenle Irak ile İran arasında yaşanan bazı sınır antlaşmazlıklarının çözülmesi ve Afganistan – İran arasındaki sorunların çözümünü içeren ve birçok sahada düzenleyen antlaşmalar 8 Temmuz 1937'de Tahran'ın Sadabad Sarayında dört ülke arasında "Sadabad Paktı" adı altında imzalanmıştır (Rasuli, 2008, s. 9).

Bu arada Türkiye dışında "Sadabad Paktı" üyelerinin diğer üçü kendi aralarında sınır sorunu yaşamaktaydı. Tüm bu sınır sorunları sebebi ile Türkiye –Irak - İran üçgeninde zaman zaman ciddi sorunlara da yol açmıştır. Dolayısı ile Sadabad

Paktının imzalanmasının en önemli nedenlerinden biri de bu sınır sorunlarının çözümüne ilişkin olmuştur. Anlaşmanın diğer önemli bir nedeni de, tarafların birbirlerinin iç işlerine karışmayacakları, ortak çıkarları doğrultusunda birbirlerine danışacakları konularıydı. Ayrıca bu antlaşma ile birbirlerine saldırmayacaklarını ve her birinin ulusal sınırlarına saygı göstereceklerini taahhüt etmişlerdi (Bilge, TDV, İslam Ansiklopedisi, Sadabad Paktı).

Ancak daha sonra, bu antlaşmanın hükümlerine aykırı olarak bir takım sorunların yaşandığı görülmüştür. Özellikle İran ile Irak arasındaki anlaşmazlıklar Sadabad Paktı hükümlerinin çiğnenmesine sebep olmuştur. Her ne kadar bu anlaşma hayata geçirilmemiş olsa da dönemin şartları dikkate alındığında bu anlaşmanın psikolojik olarak kısmi bir etkiye sahip olduğu söylenebilir (Armaoğlu, 1999, s. 347).

Kral Muhammed Zahir Şah döneminde imzalanan Sadabad Paktı'nın yanı sıra bu dönemde Türkiye ile Afganistan arasında diğer alanlarda da ciddi ilişkilerin geliştiğini görmek mümkündür. Bu çerçevede Türkiye'den 11 subay Afganistan Harbiye Mektebine eğitim danışmanı olarak 20 Şubat 1937'te gönderilmiştir. İstanbul Belediyesi Zührevi hastalıklar teşkilatı Baştabibi Dr. Abdurrahman Derman 6 Nisan 1937'de öğretim üyesi olarak Afganistan'a gönderilmiştir. 10 Mayıs 1937'de Samsun adli tabibi Dr. Şakir Tural, "*Tababeti Adliye ve Ruhiye Profesörü*" olarak Kabil Tıp Fakültesine gönderilmiştir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Kimya Doçenti Dr. Saip Ragıp Atademir 18 Mayıs 1937'de Kabil Tıp Fakültesine gönderilmiştir (Özlü, 2012, s. 41). Fakat daha sonraki dönemlerde Soğuk Savaşın getirmiş olduğu şartlar kapsamında, iki ülke ilişkilerinde kısmî bir durgunluk döneminin yaşandığı görülmektedir.

2.3 Sovyet İşgalinden Taliban'ın İlk Dönemine

Gerek Çarlık dönemi ve gerekse Bolşevik döneminde uzun yıllardan beri sıcak denizlere inmek isteyen Rusya'nın karşısında Afganistan dağları her zaman bir set oluşturmuştur. 19. yüzyılda bölgede İngilizler ile büyük bir rekabete girişen Çarlık Rusya, 1917'deki Bolşevik devriminden sonra da Afganistan duvarını aşarak sıcak denizlere ulaşma hedefini devam ettirmiştir. Bu amaçla Afganistan'a yönelik farklı stratejiler geliştirmiştir.

Öte yandan 1964'te Afganistan'da yeni anayasa onaylanmış ve mutlak monarşi sisteminden parlamenter monarşiye geçiş süreci yaşanmıştır. Bu anayasa ile

birlikte Afganistan'da siyasal faaliyetlerin serbestliği sağlanmıştır. Bu durum birçok ideolojiye faaliyet imkânı sağladığı gibi, Afganistan'da komünist ideolojisinin de yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu tarihlerden sonra faaliyete başlayan Sovyet yanlısı fikirler, özellikle yenilikçi ve feodalite karşıtı gençler arasında ciddi bir taraftar toplamıştır. Böylece Sovyetler Birliği Afganistan'a eskisinden daha güçlü bir şekilde nüfuz etmeye başlamıştır. Bir dönem başbakanlık da yapan kral Muhammed Zahir'in kuzeni Davut Han, 1970'lerden sonra "cumhuriyet sistemi" söylemleri ile ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile Sovyet yanlısı sol kesimden büyük destek almış ve Temmuz 1973'te yaptığı bir darbe ile cumhuriyeti ilan etmiştir. Daha sonra Davut Han ile komünist liderlerin arası siyasal iktidarın paylaşımı konusunda bozulmuştur. Komünistler ülkede uzun süreden beri ordu, istihbarat ve polis gibi kilit yerlere kendi adamlarını yerleştirdikleri için 1978'de yaptıkları bir darbe ile Davut Han'ı devirerek "Demokratik Halk Cumhuriyeti" adı altında komünist rejimini ilan etmişlerdi. Kendi aralarında da ciddi ihtilafta olan komünistler belli bir istikrarı sağlayamamışlar ve kurucu lider olan Nur Muhammed Taraki cumhurbaşkanlık sarayına ölü bulunmuştur. Onun yerine Hafızullah Emin kendisini cumhurbaşkanı olarak ilan etmiştir. Bu dönemde ülkede başlayan silahlı mücadelenin önlenmesi için Sovyetler Birliği, 1979'da ülkeyi işgal etmiştir (Allen – Cilly, 2004, s. 279).

Soğuk savaş dönemi boyunca zaten durgun olan Türkiye – Afganistan ilişkileri bu dönemlerde daha da durgunlaşmış ve Türkiye Kabil yönetiminin dışında kalan direnişçilerden yana bir tavır sergilemiştir. Ancak yine, ABD, Arap ülkeleri ve diğer komünist karşıtı ülkeler gibi direk müdahale etmektense daha çok insani yardımlar kapsamında direnişçileri desteklemiştir.

2.3.1 Soğuk savaş dönemindeki durgunluk

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle ortaya çıkan jeopolitik değişim ve özellikle 1950'lerden sonra dünya devletleri iki kutup; ABD ve Sovyetler Birliği etrafında birleşmişlerdi. Soğuk Savaş dönemi diye nitelendirilen bu dönem, atom bombalarından hidrojen bombalarının denenmesine kadar dünya barışını tehdit eden olayların sebep olduğu Sovyetler Birliği ile ABD arasındaki güvensizlik ve korku ortamında geçmiştir.

Bu doğrultuda Türk – Sovyet anlaşmasının 1921'de Stalin tarafından tek taraflı olarak feshedilmesi, Sovyetler Birliğinin Kars ile Ardahan üzerindeki

iddiaları, boğazlardaki taleplerinin dile getirilmesi ve Türkiye topraklarında Sovyet üssünün kurma çabaları gibi olaylar Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında gerginlik yaşanmasına sebep olmuştur. Bu sebepten Sovyetler birliği Türkiye için kuzeyden gelen ciddi bir tehdit halini almıştı. Tüm bu nedenlerden dolayı Türkiye Batı Bloğu ile stratejik bir işbirliğine girmiştir (Fuller, 2008, s.75).

İngiltere'nin Hindistan'dan çekilmesi sırasında 1947'de Pakistan bağımsız bir ülke olarak ortaya çıkmıştır. Bu sıralarda Afganistan da Pakistan ile Afganistan ortasında "Peştunistan" isminde yeni bir devletin kurulması yönünde çaba sarf etmişse de bir sonuç elde edememiştir. Bunun üzerinde "*Durand Hattı*" denilen Pakistan ile Afganistan sınırını oluşturan hattın tekrar gözden geçirilmesi talebinde bulunmuştur. Bundan da bir sonuç çıkmayınca Eylül 1947'de Afganistan, Pakistan'ın BM üyeliğini veto etmiştir. Afganistan, Pakistan'ın BM üyeliğini veto eden tek Müslüman ülke olmuştur. İki ülke arasındaki sorun o gün bugündür devam etmektedir (Burget, Ağustos 2013, s.64). Bu gelişmeler kapsamında Afganistan 1953 Ortadoğu Savunma Örgütüne onay vermemiştir. Diğer taraftan Sovyet tehdidine karşı oluşturulan "Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatında" katılmadığı gibi, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan gibi ülkeler tarafından "kuzey kuşak projesi" adı altında oluşturulan Bağdat Paktına da yer almamıştır. Daha sonra Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında 24 Şubat 1955'te "*Bağdat Paktı*" imzalanmıştır (Kaya, 2019, s. 74).

Tüm bu gelişmeler kapsamında, 1937'de imzalanan Sadabad Paktı tamamen geçerliliğini kaybetmiş ve Afganistan, Soğuk Savaş döneminde Sovyet yanlısı olarak Doğu Bloğuna yer almıştır. Böylece Türkiye ile ilişkilerinde bir durgunluk dönemi yaşanmıştır.

2.3.2 Sovyet işgali dönemi ve sonrasındaki dolaylı destek

27 Aralık 1979 tarihinde Afganistan Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş ve son dönemlerde Sovyetler ile iyi geçinmeyen komünist partisinin "halk" fraksiyonu lideri ve komünistlerin ikinci cumhurbaşkanı Hafızullah Emin cumhurbaşkanlığı sarayında öldürülmüştü. Bu tarihten sonra komünistlerin "Parçam" fraksiyonu lideri Babrak Karmel cumhurbaşkanı olarak ilan edilmişti (Allen – Clly, 2004, s. 279).

Sovyet işgaline karşı direnen halkı, uzun zamandan beri; Davut Han'ın baskısına karşı Pakistan'a sığınan radikal İslamcı grup liderleri üstlenmişti. Komünist karşıtı tüm ülke ve grupların yardımları da bu liderler aracılığı ile sağlanmaktaydı. Asıl amacı Pakistan üzerinden Hint Okyanusuna inerek sıcak denizlere ulaşmak olan Sovyetler Birliği, antikomünist ülkelerin ciddi bir şekilde yardım ettiği Afganistan direnişçileri engeline takılmıştı.

Sovyetler Birliği on yıllık işgalini 1989'da sona erdirmiş ve Afganistan'dan çekilmek zorunda kalmıştı. Yine Sovyetler Birliği tarafından yoğun bir şekilde desteklenen Necibuulah liderliğindeki Komünist rejimi 1992'de General Dostum'un taraf değiştirmesi sonucunda yıkılmıştı (Williams, 2017, s. 143).

Afganistan'da komünist rejimi yıkıldıktan sonra, daha önce Pakistan'da konuşlanmış olan direniş liderleri kendi aralarında yoğun bir iktidar mücadelesine tutuşmuşlardır. Bu iktidar mücadelesi bu kez etnik bağlamda daha da şiddetlenerek devam etmiştir. Direnişçi liderlerin Pakistan'ın Peşaver kentinde toplanarak önce Sıbgatullah Müceddedi'yi altı aylık geçici yönetim başkanlığına ve sonra da Burhaneddin Rabbani'yi bir yıllık yönetim başkanlığına seçmelerine rağmen, Tacik asıllı Rabbani ile o dönemde Başbakan olarak tayin edilen Peştun asıllı Hikmetyar birlikleri arasında ciddi çatışmalar yaşanmıştır. Diğer taraftan da Hazara asıllı Abdulali Mezari birlikleri ile Peştun asıllı Sayyaf Birlikleri de kendi aralarında kanlı çatışmaya girmişlerdi. Böylece Afganistan savaşı "kutsal cihat" niteliğinden çıkıp basit bir etnik çatışmaya dönüşmüştü (Tanin, 2002, s. 397).

Bu çerçevede daha önce farklı liderlerin emrinde ve farklı gruplar içerisinde Sovyetler ve ardından komünist rejimine karşı savaşan Türk kökenli (Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız ve Tatar) direnişçiler, bağlı bulundukları örgütlerden ayrılarak Özbek asıllı General Dostum'un yanına geçmişlerdi. General Dostum o güne kadar ülkedeki siyasal platformda varlığı ciddi bir şekilde hissedilmeyen Türk kökenli insanları birleştirerek ve "Şemalî Afganistan İslamî Birleşmesi" örgütü lideri Azad Bek Kerim'i de yanına çekmiş "Cünbeş-i Milli İslami" adı altında bir oluşum kurmuştur. Böylece ülkenin kuzey bölgelerinin sınırlarının güvenliğini sağlamış, Mezar-i Şerif merkezli nispeten güvenli bir bölge oluşturmuştur. Kabil'de yaşanan kanlı savaşlardan zarar gören halk Mezar-i Şerif'e sığınmaktaydı. Ayrıca, ülkenin diğer bölgelerinde herhangi bir sosyal hizmet mevcut değilken, ülkenin kuzeyinde

eğitim, sağlık ve diğer devlet kurumları çalışır bir durumdaydı (Williams, 2017, s. 238)

Kabil’de yaşanan kanlı savaş devam ederken, Kandahar’da ortaya çıkan Taliban örgütü kısa bir sürede, Herat ve yakın çevresini ele geçirmiş ve Celalabad bölgesini de Hikmetyar birliklerinden alarak Kabil kapılarına dayanmıştı. 1996’da ise ani bir saldırı ile Kabil’i ele geçiren Taliban örgütü, 1997’de General Dostum’un komutanlarından Malik Pehlevan’ın saf değiştirmesi ile Mezar-i Şerif’i de ele geçirmişti. Tedricen ülkenin büyük bir bölümüne hâkim olan Taliban örgütü 11 Eylül 2001 gelişmelerine kadar Afganistan’ın hâkimi olmuştur (Williams, 2017, s. 258).

Ülkedeki tüm bu gelişmeler kapsamında Türkiye ile Afganistan’ın resmi ilişkileri durma noktasında ulaşmıştır. Fakat Türkiye dolaylı olarak Afganistan’a yardım etmeye devam etmiştir. Bu kapsamda Sovyet işgali döneminde Pakistan’daki mültecilere ciddi yardımlarda bulunan Türkiye, direnişçilere de el altından yardım etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda, Türk Kızılay’ı başta olmak üzere birçok resmî görevlinin Pakistan’a gidip her hangi bir etnik ayrım gözetmeksizin Afgan direnişçileri ile yakından görüştüğü bilinmektedir (Kaya – Önal, Ekim 2020, s. 217). Nitekim 1985’te Hizb-i İslamî lideri ve Peştun asıllı Gülbeddin Hikmetyar’ın Türkiye’ye geldiği ve o dönemde genç bir siyasetçi olan şu anki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile çekilmiş fotoğrafları hala sosyal medyada yayınlanmaktadır.

Bunların yanında Türkiye Cumhuriyeti, o dönemlerde özellikle de Türk kökenli direnişçilere ve mültecilere özel bir ilgi göstermiştir. 1981’de Türkmen asıllı Abdulkerim Mahdum ile Pakistan vatandaşı ve Özbek asıllı Azad Bek Kerim’in kurmuş oldukları “Şemalî Afganistan İslamî Birleşmesi” örgütü ile yakın ilişki kurulduğu bilinmektedir. Bu çerçevede söz konusu örgütün kurulduğu 1981’de örgüt liderlerinden Azad Bek Kerim ve Abdulkerim Mahdum Türkiye’yi ziyaret etmiş ve o dönemde Başbakan Yardımcısı olan Turgut Özal ile görüşmüştü. Bu görüşme neticesinde Türkiye bu örgüt mensuplarına tahsis edilmek üzere on kişilik bir öğrenci bursu da vermiştir. Bunu yanında Abdulkerim Mahdum, Afganistan ve Pakistan’da durumların kötü olduğu gerekçesi ile tüm ailesini Türkiye’ye yerleştirmiştir. Tüm bunların yanı sıra, 1982’de Türkiye’den bir grup heyetin Pakistan’a giderek oradaki Türk kökenli mültecilerin durumunu inceledikten sonra, beş bin Türk kökenli ailenin

tüm masraflarını vererek Türkiye'ye getirildiği ve Şanlıurfa'nın Ceylanpınar bölgesi ile Hatay'da yerleştirildiği bilinmektedir (Kaya, 2019, s. 76).

Daha sonra Sovyetlerin çekilmesi ve komünist rejiminin yıkılmasından sonra, Türkiye bir Burhaneddin Rabbani liderliğindeki merkezi hükümet ile yakın temas kurmaya çalışırken, diğer taraftan da Kuzey Afganistan lideri Özbek asıllı General Dostum ile de yakın ilişki kurmuştur. Bu doğrultuda Türkiye, Mezar-i Şerif'te konsolosluk faaliyetlerinin başlatması ile birlikte Türkiye – Afganistan Dostluk Okulunu da açmıştır. Ayrıca 1993'te Türkiye üniversitelerinde okutmak üzere beş yüz kişiye tam burs vermiştir. Diğer taraftan ülkede çatışan gruplar arasında yanlış anlaşılmalara meal vermemek 1996'da Rabbani liderliğindeki merkezi hükümete de 160 kişilik bir öğrenci bursu vermiştir (Kaya, 2019, s. 77). Tüm bunlar bu dönemler boyunca Türkiye'nin Afganistan'a yönelik dolaylı desteğinin açık göstergesi olarak görülmektedir.

BÖLÜM 3 AK PARTİ DÖNEMİNDE GELİŞEN TÜRK – AFGAN İLİŞKİLERİ

3.1 Yeni Bir Tarihi Sürece Doğru Afganistan

Daha önce de ifade edildiği üzere, Afganistan işgaller, iç savaşlar ve iç dinamiklerinden kaynaklanan diğer birtakım sorunlar ile sürekli olarak gündeme gelmiştir. 1979’da başlayan Sovyet işgali ve ardından yaşanan iç savaşlar bu ülkeyi dünya gündeminin manşetlerine taşıyan en önemli faktörler olarak bilinmektedir. Çeyrek asırdan beri devam eden sorunlar, bu ülkede ne komünist rejiminin yıkılması ne de Taliban örgütünün siyasal iktidarı ele geçirmesi ve ne de ABD’nin işgali ve sonrasındaki gelişmeler ile bitmiş değildir. Bu çerçevede 11 Eylül gelişmelerinden sonra ABD’nin müdahalesi ile ortaya çıkan değişimler, Afganistan’da siyasal bir düzenin kurulması noktasında yeni fırsat olarak değerlendirilmekteydi. Ancak bunun da başarısızlıkla sonuçlanması, ABD’ye güven olmadığı düşüncesinin ortaya çıkması ile birlikte bu ülkenin yeniden kaderine terk edildiği sonucu da çıkartılabilir. Bu kapsamda Afganistan’da yeni bir dönemin başlaması konusuna geçmeden önce, bu dönemi hazırlayan faktörler üzerinde durmak gerekir.

3.1.1 Taliban hareketi ve iktidarı dönemi

Taliban söze Arapça “*talebe*” kelimesinden gelmektedir. Bu kelimenin faili “*talib*” ve sonunda Farsça çoğul eki –*ân* (*tâlibân*) almak sureti ile yapılmıştır. Kelime anlamı da “*talebeler*” (medrese öğrencileri) demektir. Bu kelime genellikle medrese gibi din temelli öğretim merkezlerinde eğitim alanlar için kullanılmaktadır (Demirel, 2003, s. 58)

Bu hareketin lider kadrosunu 1980’lerde Sovyet işgaline karşı savaşan direnişçilerin, Pakistan’a yerleşip oradaki medreselerde eğitim gören çocuklarının oluşturduğu iddia edilmektedir. Fakat aslında bu hareketin bölgesel ve küresel güçler ile o dönemde enerji bağlamında ciddi rekabette olan büyük şirketlerin bir projesi olduğu daha önce bazı araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur (Burget, 2003, s. 202). Nitekim Taliban örgütünün Kasım 1994’te Kandahar’ı ele geçirmesinden sonra Mücahit liderlerden Gülbeddin Hikmetyar, “bu örgütün yabancı bir komplo ve asıl hedeflerinin mücahitleri yok etmek olduğunu” belirtmişti. Ayrıca Hikmetyar Taliban ile ilgili “Pakistan Askeri İstihbarat servisi (ISI) tarafından desteklendiğinin ve

Amerika ile İngiltere'nin bir projesi olduğunun" altını çizmişti. Ayrıca 11 Eylül saldırılarından sonra konuşan Pakistan'ın eski Başbakanı Benazir Butto da "Taliban hareketinin İngiltere, Amerika ve Pakistan istihbarat servisleri tarafından desteklendiğini" ifade etmişti (Alamkhel, 2011, s. 237 - 238). Nitekim Taliban örgütü Eylül 1996 tarihinde Kabil'i ele geçirdiğinde, Amerika Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Glyn Davies, *"Taliban'ın Afganistan'da Şeriat kanunlarını uygulamak için gerekli adımları atmasında itiraz edilecek bir şey yoktur, nihayet gruplardan biri Afganistan'da bir hükümet kurabilecektir"* şeklindeki konuşması ABD'nin niyetini açıkça ortaya koymaktaydı. Diğer taraftan o dönemde Pakistan Dışişleri Bakanı olan Necmeddin Şeyh BM'de Kasım 1996'da yaptığı konuşmada, Taliban Hareketi için: *"mücahitler arasında yaşanan anlamsız çatışmalara Afganistan halkının gösterdiği bir tepki"* demişti. Ayrıca Şeyh bu konuşmasında; *"çok yakında ülkenin tamamında istikrar ve güvenlik sağlanacaktır"* şeklinde bir iddiada da bulunmuştu (Burget, 2003, s. 202).

Netice itibarı ile bu dönemde komünist rejiminin yıkılması ile meydana gelen iç savaşlar özellikle bölgeye yönelik projeleri bulunan ülkelerin kontrolünden çıkmıştı. Bu sebepten Afganistan'a yönelik hedefleri bulunan bölgesel güçler yeniden bölgedeki gelişmeleri kontrol etmek maksadı ile birçok grup yerine tek grubu desteklemişlerdir.

Daha önce belirtildiği gibi, komünist rejiminin yıkılması ile başlayan iç savaşlar Taliban örgütünün hızla ilerlemesine sebep olmuştur. Bu dönemde bölgesel komutanlar kendi hâkimiyet sahalarında mutlak otoriteyi oluşturmaktaydı, herhangi merkezi bir yönetim mevcut değildi. Ülkede adeta anarşist bir düzen hâkimdi. Yolsuzluklar, zulüm, halka yönelik baskılar ve kendi başına vergi uygulamaları ve yasa dışı kazançlar deyim yerindeyse almış başını gidiyordu. Bu durum halkı bezdirmişti. Taliban hareketi de tam bu ortamda kendini göstermeye başlamıştır.

İlk olarak 1994'te Kandahar'da bir hırsızlık çetesini yok ederek küçük bir grup halinde ortaya çıkan Taliban örgütü, Afgan halkı; özellikle de güney bölgelerindeki halk arasında kahramanlar gibi karşılanmıştı. Kendilerini, herhangi siyasal bir amacı olmayan ve sadece "Allah Rızası ve Afgan halkı için mücadele eden" Talebeler olarak tanımlayan bu örgüt kısa sürede şöhret olmaya başlamıştır.

Daha önce Sovyet işgaline karşı savaşıyan Molla Ömer isminde genç bir Peştun tarafından liderlik edilen bu örgütün adı ilk kez, Pakistan'a ait olan ve Türkmenistan'a giden 35 kamyonluk bir ticarî konvoyun kurtarmakla duyulmuştu. Bu gelişme, Taliban'ın daha kurulma aşamasında olumlu bir imaj kazanmasına sebep olmuştu. Dolayısı ile hem can güvenlikleri kalmayan hem de çatışmalardan yorulan halk, ortaya çıkan bu grubu desteklemeye başlamıştı. Nitekim Taliban'ın kendisi de başlangıçta siyaset ile işlerinin olmadığını, sadece Afganistan'ı mevcut durumdan kurtarmak maksadı ile yola çıktıklarını ifade etmekteydiler. Ancak daha sonra Kabil ve bazı büyük şehirleri ele geçirdikten sonra daha farklı söylemler ile ortaya çıkmışlardı. Bu kapsamda Taliban lideri Molla Ömer'in daha sonraki açıklamaları bunların tek hedefinin Afganistan olmadığını ve bölge genelinde şeraiti yaymak gibi bir niyetlerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Junbesh, 1997, s.11).

Eylül 1996'da Kabil içerisinde farklı gruplar arasında yoğun bir çatışma yaşanırken Taliban örgütü Kabil kapılarına dayanmış ve kısa sürede Kabil'i ele geçirmişti. Böylece dünyada da ismi, adeta "Afganistan'ın kurtarıcısı" olarak duyulmaya başlamıştı. Ama Kabil'de BM Binasına sığınan eski komünist devlet başkanı Dr. Necibullah'ı yargısız bir şekilde trafik lambasına asmak sureti ile infaz edilmesi ciddi tepkilere sebep olmuştu (Tanin, 2002, s. 412).

Taliban'ın resmen ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra bu kadar güçlenmesi ve yıldırım hızıyla ilerlemesi aslında bazı soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Bu hususa dair Naimi'nin yaptığı tespitlere bakıldığında öncelikle Taliban'ın elindeki silahların daha önce hiç kullanılmadıklarını, Taliban'ın silah gücü ve teçhizat açısından rakiplerinden daha üstün olduğunu ve başta ABD ile Pakistan olmak üzere yabancı güçlerden aldığı maddi ve manevi desteğe işaret ettiğini görmekteyiz. Ayrıca Taliban, kentleri ve bölgeleri sadece çatışarak değil; rakip gruplardaki komutanların kontrolünde olan kentlere, para vererek hâkim olmaktadır Bu durum Taliban'ın aynı zamanda önemli bir finans kaynağına sahip olduğuna da delalet etmektedir (Naimi, 2019, s. 83 - 86).

Taliban örgütü, ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan gibi ülkelerden aldığı yardımların yanı sıra halktan aldığı desteğin artmasıyla, ülkenin önemli kentlerini tedricen ele geçirerek dünya gündemine oturmuştur. Bu dönemlerde Taliban hareketine yönelik dünyadaki yorumlar da, "Medrese Talebeleri" ve Afganistan'ın kurtarıcısı şeklindeydi. Fakat daha sonra El Kaide ile ilişkileri ortaya çıkıp 1998'de

Kenya ve Tanzanya'daki ABD Büyükelçiliklerinin bombalanmasından sonra bu örgüt El Kaide ile birlikte “Terörist” olarak anılmaya başlamıştı. Bu dönemde Clinton yönetimi intikam söylemleri ile Afganistan'ın bazı bölgelerini bombalamıştı (Coll, 2011, s. 273). Fakat 11 Eylül 2001'deki gelişmeler El Kaide ile Taliban örgütünü birinci hedef haline getirmişti.

3.1.2 11 Eylül 2001 saldırıları ve sonrası

11 Eylül 2001 sabah saatlerinde Amerika Başkanı George W. Bush Florida eyaletinde bir okul öğrencilerine kitap okurken DTM (*Dünya Ticaret Merkezi*)'ne bir uçağın çarptığını öğrenmişti. Los Angeles'e uçmak üzere havalanan Amerika havayollarına ait Boing 767 numaralı uçak, 11 kişilik personeli ve 81 yolcu ile sabah saat 08.55'te New York'taki DTM'nin ikiz kulelerinden birine çarpmıştı. İlk dakikalarda bunun bir kaza olduğu düşünülürken, hemen ardından saat 09.05'te ikinci bir uçak (Boston'dan havalanan 158 yolcu kapasiteli çift motorlu yolcu uçağı) Hanson Nehri üzerinden uçarak ve doğrudan Güney Kulesi'ne çarptığı haberinin gelmesi ile bunun bir kaza olmadığı anlaşılmıştır (Tanner, 2005, s. 216).

Bir saatten az bir zaman içinde 110 katlı gökdelenlerin birbiri ardına çöktüğü haberinin hemen ardından Amerika Başkanı George W. Bush, Florida'dan Washington'a dönmüş ve çok acil “*Ulusal Güvenlik Konseyini*” toplamıştı. Bush'un “*Bu terör saldırısının sorumlularını mutlaka bulacağız*” şeklindeki açıklamasının hemen ardından, üçüncü bir saldırıları da Washington'a yönelmişti. Sabah saat 09.39'da o güne kadar “dokunulmaz” olan ABD Savunma Bakanlığı Pentagon'un batı kanadına AA77 uçağı düşmüştü (Örgün, 2001, s. 58).

Bu sıralarda ABD Başkanını korumakla görevli gizli servis ajanları, “diğer bir saldırı hedefinin Başkanlık Jeti Air Force One” olduğu yönündeki bir takım tehditler almaya başlamıştı. Bunun üzerinde Beyaz Saray'da alarm durumu yaşanmış ve Başkan Yardımcısı Dick Cheney hemen sığınağa götürülmüştü. Air Force One Jetini tehdit eden terörist mesajların, her gün değişen gizli Beyaz Saray kodları aracılığıyla gönderilmesi Beyaz Saray'ı tedirgin etmişti. Teröristlerin gizli Beyaz Saray kodlarına ulaşması, bu kodları onlara gönderilmiş olabileceği intibahını uyandırmakta ve içeride teröristler ile işbirliği yapan kişi veya kişilerin olduğu şüphesini güçlendirmekteydi. Bu tehditler New York ve Washington'daki saldırılardan daha fazla paniğe sebep olmuştu. Daha sonra da saat 10. 03'te

Pensilvanya'nın Stoney Creek kasabasında UA93 yolcu uçağının tüm yolcuları ile düşürüldüğü bilinmektedir. Bu arada 9 Şubat 2002'de verilen resmî rakamlara göre söz konusu saldırıların neticesinde 2,843 kişi hayatını kaybetmiştir. Ancak gayri resmî rakamlar saldırıların bilançosunun verilen rakamın üzerinde olduğu yönündedir (Akıner, 2004, s. 19).

1998 yılında Kenya ile Tanzanya'daki Amerikan Büyükelçiliklerine yönelik yapılan saldırılardan sonra, 11 Eylül 2001'de son üç yılda ikinci kez El Kaide'nin saldırılarına maruz kalmıştı. Fakat 11 Eylül saldırıları ile ABD kendi evinde vurulmuştu. Bu doğrultuda saldırının çapı ve yaratmış olduğu etki bakımından daha küçük olan birinci saldırının hemen ardından, o dönemlere kadar gizliden gizliye ABD tarafından desteklenen Taliban mevzileri bombalanmış ve dönemin ABD Başkanı Clinton, Taliban Örgütünü “terör grupları” listesine dâhil etmişti. Fakat büyük bir can kaybının yanı sıra ABD'nin imajının zedelenmesine de sebep olan 11 Eylül saldırıları, dünya çapında daha büyük sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bush Doktrini

Amerika Başkanı George W. Bush, 11 Eylül 2001 tarihindeki saldırılardan hemen sonra, “uluslararası teröre karşı” savaş ilan etmiş ve bu savaşı da “*meşru müdafaa*” olarak Amerika'nın hakkı olduğunu öne sürmüştü.

Bu arada BM Anlaşmasına göre “*meşru müdafaa hakkı*” herhangi bir silahlı saldırı söz konusu olduğunda kullanılabilir. Bu hak BM Anlaşmasının 51. Maddesinde belirtilmiş olup “*olası saldırıları önlemek amacıyla kullanılamaz*” denmiştir. 51. Maddede “*kuvvet kullanılması*” için “*silahlı saldırı*” konusu vurgulanırken, “*bu hakkın önleyici müdahaleyi kapsayıp kapsamadığı*” belirlenmemektedir. Ancak, 11 Eylül saldırıları ile farklı bir boyuta taşınan bu tartışmanın uluslararası hukuktaki doruk noktası “*Bush Doktrini*” olarak bilinen ABD'nin son Milli Güvenlik Stratejisidir (Taşdemir, 2006, s. 228).

“*Önleyici tedbir veya saldırı*” uluslararası hukuk kapsamında tanımlanan düşüncelere dair bazı görüşler mevcuttur. Özellikle uluslararası hukuktaki “*yapıla geliş*” teorisi kapsamında tanımlandığı iddia edilen “*önleyici müdahale*” görüşleri, temellerini “*Carolina olayından*” aldığı bilinmektedir. İngilizler tarafından tehdit unsuru olarak algılanan “*Carolina gemisi*” olayında, “*meşru müdafaa hakkının*”

kullanılması için “herhangi bir silahlı saldırının gerekmediği” iddia edilmiş ve kendilerine göre “önlem” alınmıştır. Bazı görüşler, bu olay sonrasında “BM Anlaşması öncesi yapıla geliş hukukunda olası tehdit durumunda önleyici müdahalenin müsaade edildiği” şeklindedir (Taşdemir, 2006, s. 229).

“Bush Doktrini” adı ile bilinen Amerika’nın “*Milli Güvenlik Stratejisi*” Başkan Bush’un farklı yerlerdeki konuşmaları sonucunda meydana gelmiştir. Başkan Bush’un gerek ülkesinde gerekse Amerika dışında bir takım tartışmalara sebep olan “önleyici savaş” stratejisi, “teröristler” başta olmak üzere onlara yardım ve yataklık eden devletler, kitle imha silahlarına sahip olup bu silahları kullanma potansiyeline sahip “serseri ülkeler” ve bu ülkelerin batıya düşmanca tavırları karşısında “*kuvvet kullanılması*” öngörülmekteydi (Köni, 2003, s. 83).

Uluslararası literatüre “Bush Doktrini” adı ile giren bu strateji, ABD açısından gelecekte kendilerine tehdit oluşturabilecek nitelikteki ülkeler yönetimlerini değiştirmek maksadı ile ortaya atılan fikirlere temel dayanak oluşturmuştu. “Bush doktrini” BM kurallarını temelden sarsacak şekilde muhtemel tehditleri ortadan kaldırmak amacı ile savaşı öngörmüştür (Fukuyama, 2006, s. 90).

Amerika Başkanı George W. Bush’un 29 Ocak 2002’deki konuşması bu “doktrinin” temellerinden birini oluşturmaktadır. Bu konuşmada Başkan Bush, “*Afganistan savaşında ABD’nin zaferini*” ilan etmişti. Fakat “*terörizme karşı savaşın daha sonuçlanmadığını*” ifade ederek, “*yeni hedeflerin olabileceğine*” işaret etmişti. Bush bu konuşmasında, “*Şer Eksenini*” olarak nitelendirdiği “*Gram, Irak ve Kuzey Kore*” gibi ülkeleri de hedefe yerleştirmişti (Yapıcı, 2006, s. 24).

Bu çerçevede ABD uluslararası teröre karşı savaş ilan etmişken, “*Şer Eksenini*” diye nitelendirdiği bu ülkelerin “*terör örgütleri ile ortak*” hareket ettiğini öne sürmüştü. Bu ülkelerin “*kitle imha silahlarına sahip*” olmaları ve terörist grupların bu silahlara erişme imkanı olabileceğinden daha büyük bir tehlike doğuracağını açıklamıştı. ABD yönetiminin “*Düşman devletler*” diye adlandırdığı bu ülkelerin “*kitle imha silahları*” bulundurduğu ve “*terör örgütleri ile ilişkileri*” olduğu ispat edilmediği halde bu şekilde itham edilmişlerdi (Yapıcı, 2006, s. 27).

Bu arada araştırmacılar ve uluslararası hukuk uzmanları “Bush Doktrinini” BM Anlaşması’nın 51. maddesinde belirlenen “*meşru müdafaa hakkının*” çok ötesine geçtiğini ve uluslararası hukuku ihlal ettiğini öne sürmektedirler. Ayrıca bu

doktrinin, başka devletlerin de diğer ülkelere saldırma konusunda serbest bırakıldığının da altı çizilmiştir. Araştırmacılara göre bu doktrin BM Anlaşmasının 51. maddesine uyarlanarak uluslararası hukukta kabul görüldüğünde, her ülke kendi menfaatleri doğrultusunda “*haklı sebeplerini*” öne sürmek sureti ile diledikleri gibi başka ülkelerin işlerine müdahale edebileceklerdir (Köni, 2003, s. 83).

11 Eylül olaylarının Türkiye’ye yansımaları

Türk kamuoyunda hiç kuşkusuz bu olay kınanmıştı. Zira yıllardan beri PKK terör örgütü ile mücadele eden Türkler terör ve terör saldırısının ne olduğunu çok daha iyi anlamaktadır. Dolayısı ile ABD’deki saldırılardan sonra Amerika halkının acısını hissetmek çok da zor olmamıştı. Fakat bu dönemde zaman zaman terörün İslam ile bağdaştırılmaya çalışılması Türk kamuoyunda tepki ile karşılanmıştı.

Bu arada 11 Eylül saldırıları sırasında Ahmet Necdet Sezer’in Cumhurbaşkanı olduğu Türkiye, DSP, MHP ve ANAP koalisyon hükümeti ile yönetilmekteydi. 11 Eylül saldırıları tüm devlet ve hükümet yetkilileri tarafından kınanırken, bazı çevrelerce kurulmaya çalışılan İslam–terör bağlantısına ciddi tepki göstermişlerdir. Bu bağlamda dönemin cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer başta olmak üzere, Başbakan Ecevit ve dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem’e kadar, “*İslam ile terörün bağdaşmayacağını, terörün dininin olmadığını*” özellikle uluslararası platformda yüksek sesle dile getirmişlerdi. Bu çerçevede dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, aynı gün ABD Başkanı George W. Bush’a mesaj göndererek; “*Amerikan ulusuna yönelik yapılan terör saldırılarından*” dolayı üzüntü duyduğunu belirtirken, “*Türkiye’nin yıllardan beri terörden çeken bir ülke olarak Amerika halkının acılarını paylaştığını ve bu vesile ile ABD’nin yanında olduğunu*” ifade etmiştir (<http://www.biglook.com/usa/liderler.htm>, 13. 02. 2006). Ayrıca Cumhurbaşkanı Sezer de, “*Türkiye’nin terör nedeniyle büyük acılar çektiğine*” işaret ederek;

“Türkiye’nin büyük maddi kayıplar vermekle beraber yaklaşık 30 bin insanın yaşamını kaybetmiş olduğunu” hatırlatırken, “ABD’de yaşanan olayların büyüklüğünü ve acısını Türkiye’den daha iyi anlayacak bir millet olduğunu sanmıyorum, 15 yıldır terörle mücadeleden edindiğimiz deneyimleri dostlarımızla paylaşmaya hazırız” demıştır (Bozkurt – Kanat, 2007, s. 240).

Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığında “*acil bir kriz masası kurulduğunu, Ulaştırma Bakanlığı ile Devlet Hava Meydanları ve havaalanlarındaki*

güvenlik önlemlerinin arttırıldığı ve buralardaki izinlerin de kaldırıldığı” Başbakan Bülent Ecevit tarafından açıklanmıştır. Bunların yanında Dışışleri Bakanı İsmail Cem de; *“Amerikan halkının saldırılardan duyduğu acıyı Türkiye olarak yüreğimizde hissediyor ve paylaşıyoruz. Tüm bu gelişmeleri en iyi şekilde takip ediyor ve gerekeni yapıyoruz”* şeklinde bir açıklama yapmıştı (Hürriyet, 16 Eylül 2001).

Diğer taraftan Türkiye Bakanlar Kurulu toplantısında bayrakların bir gün süreyle yarıya indirilmesi kararı çıkarken, toplantısının ardından bir açıklama yapan Başbakan Ecevit: *“saldırıları, insanlık tarihinin en acı eylemidir, dolayısı ile terörizme karşı yeni bir strateji geliştirilmelidir. ABD, bizim terörle mücadelemizi her zaman anlayışla karşıladı, fakat bazı müttefiklerimiz anlayamadı”* şeklindeki ifadeleri ile ABD’nin yanında olduğu sinyallerini vermişti (Milliyet, 14 Eylül 2001).

Öte yandan Başbakan Ecevit 21 Eylül’de ABD Başkanı Bush’a *“bir mektup gönderdiğini”* açıklamıştı. Buna göre; *“ABD ve Türkiye arasındaki stratejik ortaklığın”* öneminden bahsederek, *“gerektiğinde ve ABD’nin talebi halinde Türk hava sahası ve havaalanlarının ABD nakliye uçaklarına açılabilceği konusunun Türkiye tarafından olumlu karşılandığını”* bildirmiştir (Milliyet, 22 Eylül 2001).

Ayrıca El Kaide’nin tüm dünyadaki banka hesaplarının dondurulması ve mal varlığına el konması çerçevesinde Abdullah Kadı’nın, Usame bin Ladin’in finansörü olduğu belirtilen Türkiye’deki mal varlığına tedbir konulmuştur. Türkiye’de El Kaide kaynaklı olduğu saptanan üç trilyon liraya el konulurken, ABD tarafından *“kara listeye”* alınmış olan Yasin Azizuddin ile Abdullah Kadı, 11 Eylül saldırılarının hemen ardından İstanbul’dan kaçmıştı. Aynı zamanda ABD’nin *“güvenlik”* sebebi ile kamuoyuna açıklamış olduğu *“müttefik ülke yetkililerine ikili görüşmelerde açıkladığı delilleri”* ABD Büyükelçiliğinde inceleyen Başbakan Bülent Ecevit, *“ikna edici deliller bulunduğunu”* belirterek, *“Türkiye’nin ABD’ye olan desteğini”* tekrarlamıştı (Demirel, 2002, s. 171).

11 Eylül saldırıları Türk kamuoyunda da farklı tepkiler ile karşılanmıştır. Bu çerçevede Türk basınındaki köşe yazılarını inceleyen Can Yücel şu tespitleri yapmaktadır:

Merkez basın, 11 Eylül’de Dünya Ticaret Merkezi’ne düzenlenen saldırıların terör eylemi olduğuna ve ABD’nin Afgan operasyonuna destek verilmesi gerektiğine inanmaktadır. Merkezin yazarlarına göre, 11 Eylül’de Dünya

Ticaret Merkezi'ne düzenlenen saldırılar bu yüzyılın en büyük terör saldırısıydı. Bu nedenle teröre karşı küresel bir savaş derhal başlatılmalıdır” Ayrıca Yücel “Afganistan operasyonunun meşruiyetini tartışmanın bir anlamı olmadığını ve hükümetin yeterince aktif davranmadığını, dünyanın yeniden yapılandırıldığı bir dönemde ABD'nin yanında aktif bir rol oynaması gerektiğini

ifade etmişti. Öte yandan Yücel, "İslamcı" kategorideki köşe yazarların farklı düşündüğünü ifade ederken, onların fikirlerinin; *“11 Eylül saldırılarının terör eylemi olduğu halde İslam'la ilişkilendirilmesinin yanı sıra ABD'nin Afganistan saldırısının da hata olduğu ve desteklenmemesi gerektiği”* yönünde olduğunu ifade etmiştir (Yücel, 15. 02. 2006).

Türk kamuoyunda, hem siyasî çevrede ve hem de yorumcular ve araştırmacılar tarafından ABD'ye destek verilip verilmemesi gerektiği konusu tartışılırken, ABD, NATO'nun beşinci maddesinin işletilmesi gerektiği hususunu ortaya atarak müttefikleri bu maddenin işletilmesi hususunda ikna etmişti. ABD hedefinin kesin olarak daha belli olmamasına rağmen, NATO'yu da yanına almak sureti ile askerî bir operasyon yapma gayesi gittikçe belirginleşmişti. Bu çerçevede NATO'nun en önemli üyelerinden olan Türkiye'nin muhtemel rolü ve desteği, olası bir savaşta niteliğinin veya boyutlarının ne olacağı konusu belirsizliğini korumuştur. Bu durum Türkiye açısından muhtemel bir ekonomik krizin yeniden ortaya çıkması konusunda kaygılandırmaktaydı. Ama yine de hem bir NATO ülkesi olarak ve hem de yıllardan beri terörle mücadele eden bir ülke olarak Türkiye bu saldırıya kayıtsız kalamaz ve mağdur olan tarafın yanında olacaktı. Bu çerçevede Terörle mücadele konusunda ABD' ye destek vereceğini açıklaması, 11 Eylül saldırılarını en sert biçimde kınaması, NATO antlaşmasının beşinci maddesinin işletilmesi yönünde oy kullanmış olması ve “şer eksenli” dâhilinde olan komşusu Irak'a yönelik bir askeri operasyona katılabileceğini ilan etmesi gibi konulara rağmen, Türkiye *“teröre karşı oluşturulan koalisyona tam destek veren ülkeler”* arasına dâhil edilmemiş ve *“muhtemel destekçiler”* sırasına konmuştu. Bu arada Türkiye'nin bu ülkeler dışında tutulmasındaki temel nedenin, özellikle Irak'a karşı muhtemel bir askeri müdahaleye ilişkin endişelerinin sürekli olarak dile getirmesi olduğu tahmin edilmekteydi. Türkiye'nin bu tutumu dünyadaki bazı çevrelerce “muhtemel bir operasyona ayak direme” olarak nitelendirilmekteydi (Radikal, 19 Eylül 2001).

Operasyon için Türkiye’den nasıl bir destek istendiğine ilişkin belirsizliklere bağlı olarak kaygılar devam ederken, ABD’nin Türkiye’den neler talep ettiğine dair belirtiler 20 Eylül’de orta çıkmaya başlamıştı. ABD, ilk olarak Türk hava sahasının, havaalanlarının ve İncirlik Üssü’nün ABD nakliye uçakları tarafından kullanılmasına müsaade verilmesini istemişti. ABD’nin Türkiye’den asker istemek yerine lojistik destek talep etmesi Ankara’yı oldukça rahatlatmıştı. Türk Hükümeti tarafından bu isteklerin olumlu karşılanması üzerine ABD, hemen ardından mektubun, Türkiye’deki üsler ve havaalanı üzerinden asker sevkiyatına başladı (Zaman, 22 Eylül 2001).

Diğer taraftan Türk devleti uzun süredir müttefiki ve Afganistan’daki Kuzey İttifakının kilit isimlerinden biri olan General Raşid Dostum'a desteğini arttırmıştı. Bu kapsamda Türkiye istihbarata faaliyetleri ile Afganistan'daki olayları yakından izlemeye başlamıştı. Bu kapsamda dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, CNN Türk'te gazeteci ve yazar Taha Akyol'un sorusuna şu şekilde yanıt vermişti:

"İstihbarat servislerimiz Afganistan'da, özellikle de Afganistan'ın kuzeyinde olup bitenleri çok yakından takip ediyor. Yıllardır özellikle Rashid Dostum'un önderliğindeki insanlarla yakın ilişkilerimiz oldu. Bizim de bir sendikamız var. Artık onları bir araya getirip, tecrübelerimize dayanarak askeri eğitim verebiliyoruz. Türkiye asker gönderemez ama askeri eğitim verebilir. Elbette gerekirse asıl görev doğrudan Afgan isyancılara düşecek. Afganistan'ın çok eski bir rejimi var. Bu sistemin artık değişmesi gerekiyor"

Ayrıca Ecevit, Türkiye'nin Afganistan'ın kuzeyinde istihbarat ve organizasyonel faaliyet yürütüp yürütmediğinin sorusuna; *"Afganistan genelinde çok kapsamlı bir şekilde istihbarat faaliyetleri yürütmeye devam ediyoruz ve bunun yanında General Raşid Dostum ve ordusunu maddi ve manevi olarak destekliyoruz"* şeklinde cevaplamıştı (Evrensel, 22 Eylül 2001).

24 Eylül'de Dışişleri Bakanı İsmail Cem, ABD hükümeti tarafından Washington'a davet edilmişti. 27 Eylül'de başlayan görüşmelerin ardından Cem, Türkiye'nin bölgeye ilişkin istihbarat bilgilerini sunduğunu açıklarken, ABD'li yetkililer Türkiye'den uluslararası operasyonlar için lojistik destek ve istihbarat paylaşımı talebinde bulunmuştu. Bu temaslarda İsmail Cem, Afganistan'ın artık terörizmi destekleyen bir devlet olmaması için Taliban rejiminin devrilmesi ve bölgenin istikrara kavuşması gerektiğini özellikle vurgulamıştı. 29 Eylülde toplanan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında “uluslararası teröre karşı” ABD'ye gerekli desteğinin sağlanması kararlaştırılmıştı (Milliyet, 29 Eylül 2001).

1 Ekim 2001'de ABD'den bir Kongre heyeti Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bir dizi görüşmenin ardından heyet, Türkiye'nin şu ana kadar göz ardı edildiğini, askeri borçların çözümünü kolaylaştırmak ve Türkiye'nin ABD dış politikasındaki varlığını ve önemini artırmak için Washington yönetimiyle görüşeceğini söylemişti (Milliyet, 2 Ekim 2001). Aynı hafta içinde bölge ülkelerine yapılması planlanan gezi kapsamında Türkiye'yi ziyaret eden ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, Türkiye'ye verilen desteğe büyük önem verdiğini ifade etmişti (Cumhuriyet, 5 Ekim 2001)

Tüm bu gelişmeler ve Rumsfeld'in ziyareti neticesi ve NATO anlaşmasının beşinci maddesi kapsamında ABD'nin Türkiye'den talepleri netleşmeye başlamıştı. Beklendiği gibi ABD Türkiye'den Afganistan operasyonuna lojistik destek sağlanmasının yanı sıra Türkiye'nin hava sahası ile askeri üslerinin kullanılması ve bunun yanında gerektiğinde asker takviyesinin sağlanması talebinde bulunmuştu. Fakat asker gönderilmesi konusu Türkiye'de hükümetin yetkilerinden değil de meclisin yetkilerinden olduğu için meclisten tezkere çıkması gerekmekteydi. Bu sıralarda Genel Kurmay Başkanlığından biyolojik, kimyasal silah ve özel harekât uzmanlarından oluşan bir grup Türk subayının Pentagon'a gittiği bilinmektedir. Aynı zamanda ABD'nin planlamış olduğu askeri operasyonda Türk Özel Kuvvetlerinden de faydalanmak istendiği bildirilmişti. Bunu üzerine Türkiye, özel birliklerin yurtdışına gönderilebilmesi için TBMM'den yetki alınması gerektiğini ancak irtibat subaylarının gönderilebileceğini açıklanmıştı (Hürriyet, 10 Ekim 2001). Bir süre sonra ise Türk askerinin Afganistan'a gönderilmesi hususundaki "Afganistan tezkeresi" Meclise gönderilmişti. Afganistan tezkeresi iktidardaki DSP, MHP, ANAP koalisyonunun yanı sıra DYP'nin de desteğini almıştı. Fakat o dönemde bazı patilerden ayrılarak veya bağımsız olup daha sonra yeni kurulan AK Parti saflarına geçen bazı milletvekilleri tezkereye destek vermemişti. Bunun neticesinde, dört partinin desteği ile 100'e karşı 319 oy ile Afganistan tezkeresi kabul edilmişti (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58347606>).

Daha sonra ABD Başkanı George W. Bush, savaş hali sebebi ile kongreden yetki aldığı gün yaptığı konuşmada, "Amerika Birleşik Devletleri'ne verdikleri destekten dolayı Türk halkına ve hükümetine" teşekkür etmişti (Los Angeles Times, 11 Ekim 2001).

3.1.3 Afganistan’a yapılan askerî müdahale

11 Eylül saldırısı dünyada bir çok etkisi yaratırken ABD, daha sonra meşru müdafaa kapsamında “Bush Doktrini” olarak dünya literatürüne giren müdahaleci dış politikasını yeni Ulusal Güvenlik Stratejisine göre dizayn etmişti. Bu kapsamda hem iç hem dış siyasette kamuoyu ve uluslararası desteği arkasında görmek isteyen dönemin ABD Başkanı George W. Bush, bir açıklama yaparak saldırıyı El Kaide’nin gerçekleştirdiğini ve teröristler kadar onları destekleyenlerin de suçlu olduğunu belirterek El Kaide ile müttefik olan Taliban yönetimini hedef göstermişti.

“Kutsal savaş” ya da “terörizme karşı küresel savaş” başlattıklarını söyleyen Bush, bin Ladin’in ölü ya da diri yakalanmasını ve Taliban’ın yapılan açıklamaları ciddiye alması gerektiğini söylemişti. Zira ABD yönetimi saldırıların sadece kendilerine karşı değil; demokrasi ve özgürlüğe karşı gerçekleştirildiğini savunmaktaydı ve bu yüzden El Kaide ve Taliban’a karşı savaşın “kutsal bir savaş” olduğunu ifade etmekteydi.

Bu süreçte çok sayıda devlet ABD’nin yanında olduğunu açıklarken özellikle İngiltere Başbakanı Tony Blair, Bush’a açık desteklerini iletmişti. Ayrıca BM, Avrupa Birliği ve NATO da ABD’nin yayında bir tutum sergilemişti. Saldırıların nedeniyle 12 Eylül’de toplanan NATO, 11 Eylül saldırılarının NATO üyesi devletlere karşı gerçekleştirildiği kararını almıştı. Bu ise NATO anlaşmasının beşinci maddesinin işletilmesi demekti (Bozkurt – Kanat, 2007, s. 145).

ABD, Afganistan’a saldırmadan önce askerî harekâtın hukuki altyapısını ve hazırlık sürecini başlatmıştı. Yukarıda işaret edildiği gibi BM Antlaşmasının 51. Maddesi ile BM Güvenlik Konseyi’nin aldığı 1368 ve 1373 sayılı kararları dayanak olarak göstermişti. Aynı dönem Taliban’dan El Kaide mensubu teröristlerin teslim edilmesi ve terör kamplarının kapatılmasını istemişti. Ancak Taliban, ABD’nin isteklerine olumlu yanıt vermemişti (Acet – Doğan, 2017, s. 62).

Bunun üzerinde 14 Eylül 2001’de ABD Başkanı Bush, yapılacak saldırıya ilişkin Kongre’den yetki talep etmiş ve daha sonra savaşta olduklarını açıklamıştı. Aynı gün ABD Savunma Bakanlığı, özel kuvvetleri ve 35 bin yedek askerî göreve çağırılmıştı. 19 Eylül 2001 tarihinde ise ABD, Hava Kuvvetlerine ait olan 100 savaş uçağı bölgeye göndermişti (Han, 2011, s. 59).

Netice itibarı ile Eylül sonuna kadar tüm saldırı planlarını yapan ABD, bölgede küçük çapta da olsa hâlâ Taliban’a karşı savaşıyor ve “Kuzey İttifakı” adı ile bilinen Taliban karşıtı grup liderleri ile de temas sağlandıktan sonra 7 Ekim 2001’de başta İngiltere olmak üzere çeşitli müttefikleriyle beraber “*Sürekli Özgürlük Harekatı*”(Operation Enduring Freedom) adı altında Taliban yönetimindeki Afganistan’a karşı askerî operasyon başlamıştı. ABD’nin hava desteği ile başlayan bu operasyonda uzun zamandan beri Taliban örgütüne karşı savaşıyor kuzey ittifakı birlikleri de önemli rol oynamıştır.

Daha önce belirtildiği gibi, ABD Afganistan’a yönelik askerî müdahaleden önce bu müdahalenin hukuki alt yapısını hazırlamış, tüm devletlere: “ya yanımızda olacaksınız veya karşımızda” mesajını vermişti. Bu yüzden 11 Eylül olayları öncesine kadar Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan gibi ülkeler tarafından desteklenen Taliban örgütü yalnız bırakılmış ve hiçbir yerden herhangi bir destek alamamıştı. Dolayısı ile yapılan bu askerî operasyon ile Taliban yönetimi bir ay içinde tedricen devrilmişti. Ancak asıl tartışılması gereken konu da, Taliban sonrası kurulacak olan siyasal düzenin nasıl olacağı konusuydu. Zira 1992’de komünist rejiminin yıkılmasının ardından Afganistan’daki bölgesel liderler kendi aralarında büyük bir iktidar mücadelesine girişmiş ve ülkeyi deyim yerindeyse adeta kan gölüne çevirmişlerdi. Bu yüzden yeniden eski günlere geri dönmemesi için daha tedbirli olunması gerekirdi. Dolayısı ile Taliban sonrasında özellikle ülkenin güvenliğinin sağlanması için “*çok uluslu bir barış gücünün oluşturulması*” planlanmıştı. Bu barış gücü için farklı ülkelerden asker talebinde de bulunulmuştu. Bu kapsamda söz konusu barış gücünün oluşturulmasında Türkiye’nin de rol alması istenmekteydi.

Askerî müdahaleye karşı Türkiye’nin tutumu

7 Ekim 2001’de ABD tarafından Afganistan’a yönelik düzenlenen operasyondan hemen sonra, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit başkanlığında bir toplantı yapılmıştı. Toplantıdan sonra Ecevit tarafından yapılan açıklamada, Taliban ve El Kaide mevzilerine ABD’nin yaptığı hava saldırılarının terör örgütlerine karşı yapılan “*Kalıcı Özgürlük Operasyonunun bir parçası*” olduğu ifade edilmişti. Ayrıca Başbakan Ecevit, hava operasyonunda masum insanlara zarar verilmediğini görmekten memnuniyet duyduğunu belirtmişti. Öte yandan Cumhurbaşkanı Ahmet

Necdet Sezer başkanlığında, Başbakan Bülent Ecevit, Genelkurmay Başkanı ve diğer yetkililerin katıldığı 8 Ekim 2001'deki toplantıdan hemen sonra da Başbakan Bülent Ecevit başkanlığında Bakanlar Kurulu olağanüstü toplanmış ve “NATO anlaşmasının beşinci maddesi uyarınca Türkiye’den asker talebinde bulunulması halinde operasyonlara askeri destek hazırlıklarına başlanması” kararı alınmıştı (<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/2001/Ekim2001.htm>, 30.12.2009).

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in ABD operasyonları ve Türkiye'nin Afganistan'daki müdahalesine ilişkin 12 Ekim 2001'de yayınladığı mesajda Taliban yönetimindeki Afganistan’a askerî operasyonun devam ederken, Türkiye ve Türk halkının teröre karşı mücadele konusunda katkıda bulunacağı ifade edilmişti. Ayrıca söz konusu mesajda insanların "gereksiz maceralara" bulaşmaması gerektiğini de vurgulanmıştı. Cumhurbaşkanlığı Dışişleri Başdanışmanı da Çankaya Köşkünde düzenlenen haftalık basın toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in “Sonsuz Özgürlük Harekatı” ve Türkiye'nin tutumuna ilişkin görüşlerini aktarmıştı. Bu basın toplantısında Türkiye'nin terörle mücadelede uluslararası işbirliğinde önemli bir rol oynadığını belirterek, ülkemizin böyle bir konumda olduğuna inanmayan insanların varlığını ve bunların gereksiz maceralara sürüklemeye çalıştığını belirtmişti (<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/2001/Ekim2001.htm>, 30.12.2009).

Türk kamuoyunda ise ABD'nin Afganistan operasyonu kimi araştırmacılar ve yorumcular tarafından olumlu değerlendirilirken, kimileri tarafından da eleştirilmişti. Bu kapsamda Mahir Kaynak ve Emin Gürses, “işgal” olarak nitelendirdikleri Afganistan operasyonunun planlı olduğunu ve ABD'nin Pakistan ve Afganistan üzerinden doğu Hazar bölgesine girip Rus nüfuzunu yenmek için iyi bir fırsata sahip olduğunu söylemişti. Ayrıca söz konusu araştırmacılara göre, ABD'nin Hazar Denizi kaynaklarını Rusya üzerinden Batı'ya, Çin üzerinden Doğu'ya ve İran üzerinden Güney'e sevk etmesi engelleniyor ve dolayısı ile ABD Afganistan'ın kontrolünü sürdüremeyecektir (Kaynak - Gürses, 2007, s. 42). Bu arada Cihangir Dumanlı da Mahir Kaynak ve Emin Gürses’e benzer görüşleri dile getirmiştir. Dumanlı, “ABD'nin asıl amacının Orta Asya petrolünün Hint Okyanusu’na giden nakliye rotalarını kontrol etmek olduğunu” iddia etmiş ve “ABD’nin Afganistan işgaline gerekçe olarak, Asya’nın gözetleme kulesi olarak adlandırılan Afganistan’ın Rusya

ve Çin'i kuşatmasını ve Rusya'nın arka bahçesi sayılan bölgeyi kontrol etmesini de göstermiştir" şeklindeki iddiayı ortaya atmıştı (Dumanlı, S. 120, s.12).

Çelik ve Gürtuna'ya göre Afganistan'a müdahalenin nedeni, yalnızca Afgan hükümeti ve onu savunan Usame bin Ladin hareketinin 11 Eylül olaylarıyla bağlantılı olması değil, aynı zamanda kısmen de olsa ABD'nin o güne kadar orada bulunmamasıydı. Bu durum Afganistan'a yönelik operasyonların önünde büyük bir engel oluşturuyor. Başka bir deyişle, Amerika'nın Afganistan'daki askeri başarısını destekleyen pek çok neden bulunmaktaydı. Afganistan'da devam eden iç savaş da bunlardan biriydi. Bu savaşta karşıt bir gücü desteklemek dengeleri aniden değiştirebilir ve ev sahibi tarafın hızla çökmesine neden olacaktı. Ayrıca Afganistan'da uluslararası düzeyde saldırıya uğrayan tarafa kimsenin destek vermemesi bekleniyordu. Bu nedenle ABD, Afganistan'da elde edeceği sonuçları gelecekteki hedeflerinin bir örneği olarak sunmak istemekteydi (Çelik - Gürtuna 2005, s. 17).

Yine aynı şekilde o dönemlerde bir stratejik araştırma merkezinin başkanlığını yürüten Prof. Dr. Ümit Özdağ ise yazdığı bir makalede Türkiye'nin 11 Eylül sonrası durumunu şu şekilde değerlendirmişti:

"Bu gelişmeler sırasında Türkiye olaylara seyirci kalmamakla beraber, aktif ve nitelikli bir politika izleyerek mevcut durumu lehine tam anlamıyla çevirememiştir. Atatürk döneminden beri Afganistan ile olan ilişkilerimiz ve bölge/bölgeye ülkelerine olan ilgimiz göz önüne alındığında, 11 Eylül krizinin Ankara'nın ilk günlerinden beri izlediği politikadaki iki belirgin özelliğin, "Duygusal ve Pasifik" olduğu görülecektir. Duygusal yaklaşım ile yaklaşan Ankara, bir yandan ABD'deki saldırılardan sonra 30 yıldan beri gelen teröristlere karşı verdiği savaşın öncelikle Batı Avrupa ülkeleri tarafından anlaşılacak istenmediği fikrinin kırılganlık ile "artık bizi anlarlar" gibi bir yaklaşımla bekleme içine girmeleri yine aynı zamanda duygusal yaklaşım ile ABD etrafında oluşan askeri ittifaktan mümkün olduğunca uzak durmaya çalışmaktadır" (Özdağ, Kasım 2001, s. 11).

3.2 Afganistan'da Başlayan Yeni Dönem ve Türkiye

Yıllardan beri yaşanan savaşlar sebebi ile bir türlü istikrar yüzü göremeyen Afganistan'da yeni bir düzenin kurulması için, 11 Eylül sonrasındaki gelişmeler kapsamında ilk kez tüm dünya devletleri bir arada hareket etme eğilimi göstermişlerdir. Gerçi bu gelişmeler sonucunda ABD'nin bölgeye yerleşmesi Rusya, Çin, İran ve hatta Hindistan gibi ülkeler açısından rahatsız edici bir gelişme olsa da, "terörle mücadele" kapsamında ABD'nin yanında olma eğilimi göstermişlerdi. Bu

yüzden 11 Eylül sonrasındaki gelişmeler Afganistan için, yeni bir siyasal düzene kavuşma ve yeniden dünyaya entegre edilme noktasında yeni bir dönem olarak nitelendirilebilir.

Daha önce kısmen işaret edildiği gibi, Taliban yönetimindeki Afganistan'a yönelik yapılacak askerî müdahalenin hukukî alt yapısı ile uluslararası meşruiyet boyutu hazırlandıktan sonra, 7 Ekim 2001'de askerî operasyon başlamıştı. Bir aylık süre içinde tedrice Taliban yönetimi yıkılmış ve bu örgütün lider kadrosu, çok sınırlı sayıdaki militanları ile Afganistan'ın güneyinde yer alan Tora-bora dağlarına sığınmıştı.

Diğer taraftan uzun yıllardan beri kendi aralarında savaştan ve Taliban'ın hızla ilerlemesine karşı kuzey bölgelere çekilerek kendi aralarında zorunlu bir ittifak kurup Taliban'a karşı savaşmakla meşgul olan "Kuzey İttifakı" uluslararası koalisyon güçlerinin başlatmış olduğu bu operasyonda kara harekâtının en önemli unsuru olarak faaliyet etmişti. 1992'de Afganistan'da komünist rejiminin yıkılması ile kendi aralarında yoğun bir iktidar mücadelesine giren bu grubun, siyasal iktidar konusunda anlaşamaması ve yeniden kendi aralarında bir savaşa tutuşması ile ülkede potansiyel sorunların yeniden ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldi. Bu yüzden asıl sorun Taliban sonrası, tüm grupları kapsayacak şekilde oluşturulacak geniş tabanlı bir hükümetin kurulması sorunuuydu. Bu yüzden BM gözetiminde uluslararası camianın desteği ile yeni bir yönetimin oluşturulması için girişimlerde bulunulmuştu. Bu çerçevede Almanya tüm grupları bir araya getirecek bir konferansın düzenlenmesinde ev sahipliği yapmıştı.

3.2.1 Bonn konferansı

ABD liderliğinde başlatılan Afganistan operasyonu neticesinde ülkenin büyük kentleri Taliban ve El Kaide'den temizlenirken, bu ülkenin yeniden inşası hususunda bir uluslararası konferansın düzenlenmesi de planlanmıştı. Bu çerçevede 27 Kasım 2001'de Almanya'nın Bonn kentinde söz konusu konferans gerçekleştirildi. Taliban örgütünün dışında Afganistan'da söz sahibi olan tüm grupların ve sivil toplum kuruluşları ile kanaat önderlerinin temsilcilerinin katılımı ile gerçekleştirilen konferansa BM ve diğer uluslararası örgütler ile bazı ülkelerin temsilcileri de gözlemci olarak katılmıştı. Ayrıca bir haftadan uzun bir süre (27 Kasım – 5 Aralık) devam eden bu konferansa, uzun süreden beri Amerika veya

Avrupa ülkelerinde yaşayan bazı Afganların da davet edilmesi, söz konusu konferansın muhteva açısından kapsayıcı olduğunu göstermişti (<https://www.washingtonpost.com/wp-srv/world/texts/bonnagreement.html>, 05.12.2001).

Uzun tartışmalar ile devam eden konferansa, Taliban’a karşı savaşı ve farklı gruplardan oluşan “Kuzey İttifakı” temsilcilerinin yanı sıra, eski kral Muhammed Zahir Şah’ın temsilcisi “Roma grubu” adı ile yukarıda sözü geçen sivil toplum ve farklı ülkelerdeki mültecilerin temsilcileri de “Kıbrıs grubu” adı ile katılım sağlamışlardı.

Konferansta Taliban sonrası kurulacak siyasal düzen, ülkenin tüm idari alt yapılarının yeniden inşası, Afganların geleneksel meclisi olan “Loya Cirga” kurulunun toplanma şekli ve kurulacak yönetimin görev ve sorumluluklarının tartışılması planlanmaktaydı. Ancak asıl konuların dışında Taliban sonrası kurulacak olan yeni yönetimin paylaşımı ciddi tartışmalar yol açmıştı. Daha sonra Kuzey İttifakının kendi aralarındaki fikir ayrılıkları ve ABD temsilcisi Zalmay Halilzad’ın dayatması neticesinde 5 Aralık 2001’de geçici bir yönetim üstünde tevafuk sağlanmıştı. Bu tevafuk kapsamında altı aylık geçici yönetimin görev süresinde, herhangi bir sebepten dolayı planlanan çalışmalar hayata geçirilemezse bu yönetimin görev süresi de uzatılabilirdi.

Bu yönetimin çatışan tüm grupların katılımı ile geniş tabanlı olması konusunda fikir birliği sağlanmıştı. Geçici yönetimin en önemli görevi, ülkedeki devlet yapısının yeniden kurulması, yeni anayasa yapımı konusunda gerekli çalışmaların yapılması ve geleneksel Loya Cirga meclisinin toplanması, yapılacak genel seçimler için hazırlıklar yapılması ve yine aynı konferansta oluşturulması kararlaştırılan uluslararası güvenlik destek gücü ile koordineli çalışmasıydı.

Bu arada Afganistan’da komünist rejimi yıkıldıktan sonra “Mücahit” iktidarı döneminde Sıbgatullah Mücaddadi’den sonra Tacik asıllı Buhaneddin Rabbani başkanlığında geçici bir hükümet oluşturulmuştu. Başta Hikmetyar olmak üzere diğer grupların kendi aralarındaki iktidar mücadeleleri nedeni ile Burhaneddin Rabbani hükümeti bırakmamış ve Taliban hâkimiyetinden sonra da Taliban karşıtı tüm grupların oluşturdukları “Kuzey İttifakı” Burhaneddin Rabbani’yi hâlâ “Devlet Başkanı” olarak kabul etmekteydi. Fakat kendi aralarındaki ihtilaflar da devam

etmekteydi. Burhaneddin Rabbani'nin en büyük destekçisi ise, 11 Eylül olaylarından iki gün önce (9 Eylül 2001) bir intihar eyleminde hayatını kaybeden Ahmed Şah Mesut'tu. Rabbani Hükümetinin Milli Savunma Bakanı olarak tayin edilen Mesut, gazeteci kılığı ile röportaj yapmak üzere yanına gelen üç El Kaide mensubu intihar komandosu tarafından öldürülmüştü. Onun yerine geçen Kasim Fahim başta olmak üzere Abdullah Abdullah ve Bonn konferansına Kuzey İttifakı heyetinin başkanı olarak katılan Yunus Kanuni gibi kişilerin konferans sırasında ABD temsilcisi Zalmay Halilzad'ın baskısı neticesinde Hamid Karzai ile anlaştığı yönünde bir takım iddialar da mevcuttur. Fakat buna rağmen Rabbani kendisini geçici yönetim başkanı olarak tayin edilmesini sağlamak için bir takım kulisler yapmıştı. Ancak, hem kendi ittifakı içerisinde ve hem de ABD başta olmak üzere diğer uluslararası güçler daha tarafsız birinin geçici yönetim başkanı olarak getirilmesinden yanaydı. Bu yüzden Kuzey İttifakının kendi arasından, hükümeti bırakması için Rabbani'ye baskı uygulamaya çalışmışlardır. Nitekim daha sonra Yunus Kanuni bir röportajında “Üstad” diye hitap ettikleri Rabbani'yi görevi bırakması için ikna etmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bu şekilde uzun çabalar sonucunda Aralık 2001'de ABD, İngiltere ve diğer ülke temsilcilerinin de katıldığı bir törenle Rabbani hükümeti Bonn konferansında geçici yönetim başkanı olarak seçilen Hamid Karzai'ye teslim etmişti (https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/05/140508_fm_karzai_legacy_afghanistan_profile_2001_2014, 30.05.2014).

3.2.2 Geçici yönetimden seçimlere

Aralık 2001'de Burhaneddin Rabbani'den yönetimi devralan Hamid Karzai, Kasim Fahim'i “Mareşallik” rütbesi ile mükâfatlandırarak Milli Savuma Bakanlığına, Abdullah Abdullah'ı da Dışişleri Bakanlığına ve Yunus Kanuni'yi ise İçişleri Bakanlığına getirmekle kalmayıp, Taciklerin “Pençşirî grubu” olarak bilinen bu gruba yakın kişileri üst düzey görevlere getirmişti. Bu da daha önce kısmen işaret edildiği “Kuzey İttifakı” temsilcilerinin Zalmay Halilzad'ın baskısı neticesinde Karzai ile gizliden anlaşmış olabileceği fikrini güçlendirmiştir. Böylece Taciklerin “Pençşirî” kanadı ülkede, Durrani Peştunlarından sonra en fazla söz sahibi olan kitle olmuştur. Kuzey İttifakının diğer güçlü liderlerinden General Dostum (Özbek) Milli Savunma Bakan Yardımcısı olurken, Muhammed Muhakkik (Hazara) ise Plan Bakanlığına getirilmişti. Bunun dışında ne Hazaralar ve ne de Türk Soylu gruplara pek fazla yer verilmemişti.

Bonn konferansı kararları çerçevesinde Hamid Karzai liderliğinde göreve başlayan geçici yönetim, altı aylık süresi tamamlandıktan sonra, geçiş yönetimi için de yeniden Karzai'yi tayin etmişti. 2004'e kadar geçici ve geçiş yönetimi başkanlığı yapan Karzai, 2004'te Afganistan'ın yeni anayasasını onaylamıştı. Bu anayasa kapsamında aynı yıl (2004) ilk devlet başkanlığı seçimleri gerçekleştirildi ve yeniden Hamid Karzai halk tarafından devlet başkanı olarak seçildi. Afganistan'ın yeni anayasasında ön görüldüğü iki başkan yardımcılıklarından birinci yardımcı olarak yine Taciklerin Pencşiri kanadından olup ünlü komutan Ahmed Şah Mesud'un kardeşi Ahmed Ziya Mesud getirilirken, ikinci yardımcılığına da Hazara liderlerinden Kerim Halili getirilmişti.

Bu kapsamda 2004'te onaylanan yeni anayasa çerçevesinde, 2005, 2010 ve 2018 olmak üzere üç kez parlamento seçimleri gerçekleştirildi, 2004, 2009, 2014 ve 2019'da olmak üzere dört kez de Devlet Başkanı Seçimleri yapıldı. 2004 ve 2009'da Hamid Karzai iki kez devlet başkanı olarak seçilirken, 2014 ve 2019'da da Eşref Gani Afganistan'ın devlet Başkanı olarak seçilmiştir.

2004 Devlet Başkanlığı Seçimlerinde Ahmed Ziya Mesud birinci ve Kerim Halili ise ikinci devlet başkanı yardımcıları olarak seçilmişti. 2009 seçimlerinde Kerim Halili kendi yerini muhafaza ederken birinci yardımcılığına yine Pencşiri olan Mareşal Kasim Fahim birinci yardımcılığa seçilmişti. 2014'te ise Hamid Karzai yasal olarak aday olamadığı için, seçimlerde yer almamıştı. Eşref Gani ise birinci yardımcılığına General Dostum'u getirirken, ikinci yardımcı olarak seçimini Kerim Halili'ye yakın olan Server Daneş'ten yana kullanmıştı. Fakat Eşref Gani ilk dönem cumhurbaşkanlığı sırasında birinci yardımcısı olan General Dostum ile hep sorun yaşamıştı. Bu yüzden 2019 seçimlerinde ise Server Daneş kendi yerini muhafaza ederken, birinci yardımcı olarak yine bir Pencşiri Amrullah Saleh'ten yana tercih koymuştu. Çok şaibeli geçen 2019 seçimlerinde General Dostum Taciklerin adayı Dr. Abdullah Abdullah'ı desteklemişti. Taliban örgütünün yeniden güçlenerek Kabil başta olmak üzere bütün büyük şehirleri tehdit edebilecek duruma yükselmiş olduğu dönemde gerçekleşen 2019 seçimlerinde, güvenlik sorumluları sebebi ile çok fazla katılım olmamıştı. Ciddi sorunların yaşandığı ve Eşref Gani'nin yolsuzluk yaptığı iddiaları ile seçim sonuçlarının kabul edilmediği 2019 seçimlerinin neticesinde, koalisyona benzer bir hükümet kurulmuştu. Eşref Gani'nin en büyük rakibi Abdullah Abdullah Protokollerde Devlet Başkanı ile aynı seviyede kabul görülürken, ulusal

barış konseyinin başına getirilmişti. Onun en büyük ortağı General Dostum’a de mareşallik rütbesi ve protokolde ayrı bir yer tanınmıştı. Bu dönemde artık Taliban gitgide güçlenmeye başlarken ülkede yirmi yıldan beri görev yapan uluslararası “anti terör” güçler de kendi misyonunu tamamlamış ve sadece seyirci mahiyetindeydi.

3.2.3 Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (ISAF) ve Türkiye’nin rolü

Bonn Konferansında alınan kararlardan biri de, ülkede yeniden 1992’den sonraki olayların yaşanmaması için, BM kontrolünde çok uluslu bir güvenlik destek gücünün oluşturulmasıydı. Bu kapsamda 20 Aralık 2001’de BM Güvenlik Kurulu, 2001/1386 sayılı kararı, özellikle Kabil ve yakın çevresinin güvenliğini sağlamak üzere “*Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü*” (ISAF / International Security Assistance Force)’nü kurmuştu (Yetgin – Çakmak, 2021, s. 215).

NATO üyesi ülkeler arasında altı ayda bir komutası değişecek şekilde kurulan ISAF’a NATO üyesi ülkeler ile üye ülkelerin garantörlüğü ile bazı ülkelere personel vermesi istenmişti. Güvenlik Kurulu Kararının ardından 16 Ocak 2002’de İngiltere komutası ile göreve başlayan ISAF’a Türkiye de katkı sağlayacağını açıklamıştı.

Türkiye’nin ISAF liderliği

Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (ISAF) BM Güvenlik Konseyi tarafından oluşturulunca Türkiye’den de bu oluşuma destek verileceği açıklaması yapılmıştı. Bu çerçevede Ocak 2002’de keşif ve bilgi almak amacı ile 12 kişilik bir birlik Türkiye’den Kabil’e gitmişti. Daha sonra, idari destek personeli dâhil olmak üzere 261 kişilik bir personel ile İngilizlerin komuta ettiği ISAF’a katkı sağlanmıştı. Fakat bu sayı ilerleyen aylarda daha da artmıştı.

BM Güvenlik Konseyi kararına göre ISAF liderliği her altı ayda NATO üyesi ülkeler arasında değişmesi gerekirdi. Bu nedenle İngiltere’nin görev süresi bitmeden liderliğin kimin alacağı tartışmaları başladı. Almanya’nın da talip olduğu ISAF liderliği, Haziran 2002’den itibaren Türkiye’ye verilmişti.

Usule göre liderlik kimdeyse o ülke bu oluşum içerisinde en fazla asker bulunduracaktı. Bu sebepten Haziran 2002 – Şubat 2003 tarihleri arasında komutayı üstlenen Türkiye, 1,300 kişilik personeli ile ISAF’ın ikinci dönemine liderlik yapmıştı. Bu arada Afganistan’da en fazla ABD, İngiltere ve Almanya’nın askeri

bulunmaktaydı, ancak ABD ISAF bünyesinde değil de operasyon timindeydi. ISAF ise operasyon timinden ayrı olarak daha çok polislik görevi üstlenmekle birlikte eğitim ve yeniden inşa konularında merkezî yönetime yardım etme gibi misyonlara sahipti. Türkiye liderliği alınca İngiltere askerlerinin büyük bir kısmını operasyon timlerine dâhil etmişti.

Başlangıçta özellikle güvenlik alanında Kabil yönetimine yardım etmek amacı ile kurulan ISAF'ın görev alanı da Kabil ve yakın çevresi ile sınırlıydı. Ekim 2003'te BM'nin aldığı yeni bir karar ile görev alanı Kabil dışına da genişletilmişti. Bunun yanında ISAF'ın da sorumluluğu BM'den NATO'ya devredilmişti. Fakat yine de görevi operasyonel faaliyetlere katılmadan, büyük kentlerin güvenliğini sağlamak, yerel güçler ile koordineli çalışmak ve gereken eğitim desteğini sağlamaktı.

Bu dönemde de Türkiye NATO liderliğindeki ISAF komutasını ikinci kez üstlenmişti. Türkiye ikinci kez 1,450 personeli ile Şubat – Ağustos 2005 tarihleri arasında ISAF liderliğini üstlenmişti. Bu arada Türkiye, iki kez Uluslararası Güvenlik Yardım Gücüne liderlik eden tek ülke olmuştur. Bu kapsamda Türkiye otuz ülkeden toplam sekiz bin kişiye komuta etmişti. Ayrıca bu dönemden itibaren Kabil Uluslararası Havaalanının işletmesini de üstlenmişti (Eren, Afganistan'da 20 yıl).

Ayrıca bu dönemlerde ISAF'ın görev alanının genişletilmesi kapsamında her bir il merkezinde PRT - *Provincial Reconstruction Team* (İl İmar Ekibi) kurulmuş ve bu ekip sorumlu olduğu il merkezindeki güvenliğin sağlanması ile birlikte eğitim ve yeniden yapılandırma konularında yardım olmaktadır. Bu ekip kapsamında Türkiye, Kabil'deki görevlerinin yanında 12 Kasım 2006'da Vardak PRT (İl İmar Ekibi)'nin sorumluluğunu ve 20 Temmuz 2010'da dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Dasvutoğlu'nun da katılımı ile Şibirgan PRT'sinin sorumluluğunu almıştı (Türkiye'den Afganistan'a ikinci İl İmar Timi: <https://www.cnnturk.com/dunya/turkiyeden-afganistana-ikinci-il-imar-timi>, 20.07.2010)

İki kez Türkiye'nin de komutasını devraldığı ISAF bünyesindeki askerler, operasyonlara katılmadan büyük şehirlerdeki güvenliğini sağlamakla yükümlüydü. Bu sebepten Afganistan'da yapılan ilk iki devlet başkanı ve parlamento seçimlerinin güvenliğini; özellikle büyük şehirlerde ISAF sağlamıştı. 2018'den sonra "Afganistan güvenlik güçleri yeterli eğitim donanımına sahip" olduğu gerekçesi ile tüm güvenlik

görevi Afgan güvenlik güçlerine devredilmiş ve böylece ISAF'ın görevi de son bulmuştu. Zaten bundan sonra da Taliban örgütü tüm illerde tedricen yeniden güçlenmeye başlamıştır.

Türkiye'nin NATO kıdemli sivil temsilciliği

ISAF'ın görev alanının genişletilmesi ve liderliğinin BM'den NATO'ya devri kararının ardından, NATO'nun Afganistan'daki siyasi-askeri hedeflerini ileriye taşımak üzere NATO Kıdemli Sivil Temsilciliği açılmıştı.

Kıdemli Sivil Temsilci, NATO'nun Afganistan'daki siyasi-askeri hedeflerini gözetmekten ve Afgan Hükümeti, sivil toplum, uluslararası toplumun Afganistan'daki temsilcileri ile Afganistan'ın komşularıyla bu amaçla temaslarda bulunmaktan sorumludur. NATO Karargâhı ile Afganistan arasında doğrudan bir iletişim kanalı işlevi gören Kıdemli Sivil Temsilci, İttifak'ın Afganistan'la ilişkilerinin uyumunu en etkin şekilde sağlayacak politikalar hakkında NATO Konseyi'ne tavsiyelerde bulunmaktaydı. Afgan Hükümeti, sivil toplum, uluslararası toplum ve komşu ülkelerin temsilcileri ile bağlantılı olarak çalışma planı yürüten bu kuruluşun başına, Türk hükümetinin önerisi ile Türkiye'den Hikmet Çetin getirilmişti (https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50096.htm, 30. 05.2022)

Tecrübeli bir siyasetçi ve devlet adamı olan Hikmet Çetin 19 Kasım 2003'te getirildiği NATO Kıdemli Sivil Temsilcilik görevini başarı ile sürdürmüştü. Hem Afganistan yetkilileri, sivil toplum kuruluşları ve kanaat önderleri ile hem de diğer uluslararası camia temsilcileri ile yakın ilişki kurma konusunda üstün başarı göstermiştir. Bu nedenle en uzun süre bu görevi yapan kişi olarak bilinmektedir. Üç yıldan fazla bir süre bu görevde kalan Hikmet Çetin 24 Ağustos 2006'da görevini Hollanda'dan Daan Everts'e devretmişti. Daan Everts sadece bir yıl bu göreve kalmış ve 2007'de yine Hollandalı Maurits Jochems'a geçici olarak görevi teslim etmiştir. İtalya, İngiltere ve diğer bazı ülkelerin birer ya ikişer yıllığına sırası ile devraldığı NATO Kıdemli Sivil Temsilcilik görevi 17 Kasım 2014 tarihinde yine Türkiye'den Büyükelçi İsmail Aramaz'a verilmiştir. 31 Aralık 2016'yakadar bu görevi yürüten İsmail Aramaz, daha önce de Türkiye Cumhuriyetinin Afganistan Büyükelçisi olarak görev yapmaktaydı (TC Dışişleri Bakanlığı internet sayfası, No: 355 – 17.11.2014).

Bu arada hem Hikmet Çetin ve hem de İsmail Aramaz'ın bu göreve atanması, aynı zamanda Türkiye'nin NATO'da yürütülen önemli faaliyetlerdeki öncü konumunu yansıtmaktadır. Özellikle ISAF'ın Afganistan'daki görev süresinin bittiği dönemde NATO Kıdemli Sivil temsilciliğinin Türkiye'nin üstlenmesi Afganistan Ulusal Güvenlik Güçlerine eğitim, danışmanlık ve yardım sağlamayı hedefleyen Kararlı Destek Misyonunda Kabil için Çerçeve Ülke sorumluluğunun alması anlamına gelmektedir.

3.3 Türkiye- Afganistan İlişkilerinde Geline Nöktä

11 Eylül sonrasında yaşanan gelişmeler ve Afganistan'daki değişim sürecini başlarında Türkiye Bülent Ecevit'in Başbakanlığında bir koalisyon hükümeti ile yönetilmekteydi. Ancak daha sonraki dönemler, gerek Afganistan ile ikili ilişkiler bağlamında ve gerekse BM ve NATO kapsamında gelişen ilişkiler hep AK Parti dönemine denk gelmektedir.

Bu arada dünyada siyasî ve güvenlik krizlerinin yaşandığı ve buna paralel olarak Türkiye'de yoğun bir ekonomik ve siyasi krizin olduğu bir dönemde varlığını gösteren AK Parti, Türk- İslam sentezi kapsamında "Neo Osmanlı" iddiası ile "Milli Görüş" çizgisinde ilerleyen bir partidir.

Bu partinin kuruluş aşamasına kısaca bakacak olursak; 16 Ocak 1998'de Refah Partisinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması ile "Milli Görüş" geleneğinden gelen siyasiler Fazilet Partisi adı altında faaliyetlerini sürdürmüştü. Ancak değişmeyen politikalar ile gelenekçi ve değişmeyen yaşlı lider kadro sebebi ile partinin halk tabanında bir zaaf ortaya çıkmıştı. Bu nedenle Abdullah Gül liderliğindeki bir grup yenilikçi parti içinden sesini yükseltmeye başlamıştı. Nihayetinde 14 Mayıs 2000'de yapılan kongrede Abdullah Gül parti liderliğine adaylığını koymuş ve küçük bir fark ile kaybetmişti.

Bundan sonra parti içinde kendilerine karşı bir tavrın oluştuğunu hisseden Milli Görüş çizgisindeki yenilikçiler artık yeni bir oluşum çerçevesinde birleşmeleri gerektiğine inanmışlardı. 22 Haziran 2001'de Fazilet Partisi de Refah Partisinin kaderini yaşamıştır. Bu dönemde hapisten çıkan Recep Tayyip Erdoğan'ın da aralarına katılması ile yeni bir partinin kurulması için çalışmalara başlamışlardır. Nihayetinde 14 Ağustos 2001'de, parti tüzüğünde kısaca AK Parti olarak bilinen "*Adalet ve Kalkınma Partisi*" kurulmuştur.

AK Parti, 3 Kasım 2002’de yapılan genel seçimlerde, geçerli oyların yüzde 34,29’unu alarak 363 milletvekili meclise göndermiş ve uzun yıllardan beri yaşanan koalisyon hükümetlerinden sonra ilk defa AK Parti tek başına iktidar olmuştur. AK Parti, kurulduğu günden beri katıldığı seçimlerin tamamında birinci parti olmuş ve katıldığı yedi genel seçimin dördünde (2002, 2007, 2011 ve 2015) tek başına iktidar olmuştur.

Bu çerçevede 11 Eylül 2001 sonrasındaki gelişmeler sonrasında Türkiye ile Afganistan ilişkileri AK Parti dönemine denk gelmektedir. Dolayısı ile bu dönemde Afganistan’a yönelik yapılan yardımlar ve kurulan ilişkilerinin neredeyse tamamında AK Partinin rolü olduğu söylenebilir.

3.3.1 Siyasî ilişkiler

Afganistan her ne kadar coğrafi olarak Türkiye ile aynı sınırları paylaşmıyor olsa da, bu ülkede ciddi sayıda Türk soylu insanların yaşıyor olması bu ülkenin hem tarihi ve hem de kültürel olarak Türk kültür havzası içerisine dâhil olmasına önemli bir etken olmuştur. Öte yandan Afganistan’ın Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin büyük bir kısmı ile aynı sınırları paylaşması da bu ülkenin jeopolitik olarak Türkiye açısından önemini arttırmıştır. Dolayısı ile Türkiye tarih boyunca Afganistan’da varlığının korunması için çalışmıştır. Bu çerçevede Türkiye, Afganistan’da yaşanan etnik çatışmalarda, Türk soylu insanların haklarını korumakla birlikte, diğer grupları da göz ardı etmeden daha kapsayıcı bir siyasî çizgi takip etmiştir.

Bu bağlamda Soğuk Savaşın bitmesi ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığına kavuşmasından sonra Türkiye bu ülkeler ile yakın ilişki kurarken, Afganistan’da komünist rejiminin yıkılmasından sonra bir yandan Kuzey’deki General Dostum ile yakın ilişki içinde olurken, diğer taraftan Tacik asıllı Rabbani yönetimi ile de ilişkilerini geliştirmiştir. Nitekim General Dostum’a sahasına vermiş olduğu öğrenci bursunun aynısını Kabil yönetimine de vermiştir. Bu nedenle yıllardır Afganistan’daki Özbek ve Türkmenlerin yanında, Peştun, Tacik ve Hazara gibi gençlerin Türkiye’de eğitim aldığını görmekteyiz.

11 Eylül gelişmelerinin ardından da Türkiye cumhuriyeti devleti Afganistan’a yönelik kapsayıcı siyasetini devam ettirmiştir. Bu da Türkiye’nin Afganistan’daki imajına olumlu bir etki yaratılmasına sebep olmuştur. Bu sebepten Afganistan’da

görev yapan Türk askerî ve sivil birlikleri bu ülke halkı arasında ciddi bir saygı görmektedir.

11 Eylül gelişmelerinden sonra Bonn Konferansı neticesinde Afganistan Geçici Yönetimi Başkanı olarak tayin edilen Hamid Karzai, dönemin Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit'in resmi daveti üzerine 5 Nisan 2002'de Türkiye'yi ziyaret etmişti. Bu ziyaret esnasında resmî temaslarında Türkiye'nin herhangi bir çıkar gözetmeksizin dostane ilişkiler kapsamında her zaman Afganistan'ın yanında olduğunu vurgulayan Hamid Karzai, özellikle Afganistan'ın yeniden inşası sürecinde Türkiye'nin daha fazla rol almasını istemişti. Geçici Yönetim Başkanı Hamid Karzai'den bir süre önce, o dönemde Afganistan Milli Savunma Bakan Yardımcısı olarak görev yapan General Dostum da tedavi amacı ile geldiği Türkiye'de (Ocak 2002) Başbakan Bülent Ecevit, Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve dönemin MİT Müsteşarı Şenkal Atasagun başta olmak üzere bir dizi görüşmeler yapmıştı. General Dostum da tüm resmi temaslarda talepleri dile getirmişti (TC, Başbakanlık Basın – Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Haftalık Raporu, No:5, 28. 01.2002, s. 14).

Daha sonra da Karzai 7. Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) zirvesine katılmak için 13 ve 14 Ekim 2002'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Karzai, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile de görüşmüştü. Afganistan Geçici Yönetimi Başkanı Hamid Karzai, 28 – 29 Eylül tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen NATO Zirvesine katılmak üzere 17 Eylül'de Türkiye'yi ziyaret etmişti.

Ekim 2004 başkanlık seçimlerini kazanan Hamid Karzai'nin yemin törenine katılmak için dönemin Devlet Bakanı Beşir Atalay 7 Aralık 2004'te Kabil'e gitmişti. Ayrıca 20 – 21 Nisan 2005'te dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Dışişleri, Savunma ve Sağlık bakanları ile birlikte en üst düzey bir heyetle Afganistan'a resmi bir ziyarette bulunarak, Türkiye'nin her alanda Afganistan'ın yanında olduğunu göstermişti. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan bu ziyaret sırasında beş yıl içinde Afganistan'a 5 milyon dolar yardım sözü vermişti.

Bu tarihlerden sonra birçok Afgan yetkili tedricen Türkiye'yi ziyaret ederek Türkiye'nin bölgedeki rolü ve önemini vurgulamıştır. Bu çerçevede 2004'te Afganistan'da yapılan Devlet Başkanlığı seçimlerinde yeniden Devlet Başkanı olan

Hamid Karzai, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in resmi daveti ile 5 Ocak 2006'da tekrar Türkiye'ye gelmişti. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasındaki ikili siyasi ilişkilerin yanında, güvenlik, ekonomik ve ticari ilişkiler konuşulmuştu. Ayrıca Türkiye'nin Afganistan'ın yeniden inşası konusunda sağladığı katkı da konuşulan konular arasındaydı. 5 Ocak akşamı Hamid Karzai'nin onuruna Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Çankaya köşkünde bir ziyafet vermiş ve yemekte Cumhurbaşkanı Sezer uzunca bir konuşma yaparak; *"hoş geldiniz"* konuşmasından sonra, *"1957'de Afganistan kralı Zahir Şah'ın ziyaretinden sonra cumhurbaşkanlığı seviyesinde ilk resmî ziyaret"* olduğunu vurgulamıştı. Ayrıca Cumhurbaşkanı Sezer, Türkiye ile Afganistan'ın dostluk ilkesine dayalı tarihi ilişkilerine değinerek iki *"ülkenin destek ve dayanışmasının birbirinden esirgemediğinin"* altını çizmişti. Bu yemekte ayrıca Sezer *"İki kez ISAF liderliğinin üstlenmenin"* önemine değinerek Türkiye'nin her daim Afganistan'ın yanında olacağını dile getirmişti (Cumhurbaşkanlığı internet sayfası, 05.01.2006, bkz: Ek -1).

Bu tarihlerden sonra da ikili ilişkiler konusunda karşılıklı üst düzey heyet ziyaretleri devam ederken, her ziyarette iki ülkenin dostluğu ve kardeşliği vurgulanmıştır. Bunun yanında Afganistan'da yaşanan her olayı Türkiye yakından takip etmiş ve yakından ilgilenmiştir. Bu kapsamda 27 Nisan 2008'de Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai'ye yönelik yapılan suikast girişiminin hemen ardından, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve diğer üst düzey yetkililer mesaj göndererek geçmiş olsun dileklerini iletmıştır. Bu kapsamda TC Dışişleri Bakanlığı resmi internet sayfasında da şu mesaj yayınlanmıştı:

"Türkiye, dost ve kardeş Afganistan'ın Bağımsızlık Günü dolayısıyla 27 Nisan 2008 tarihinde Kabil'de düzenlenen resmi törenler sırasında gerçekleştirilen ve aralarında milletvekili Fazıl Rahman Camkhani ile bir çocuğun da bulunduğu dört kişinin yaşamını yitirmesine ve çok sayıda kişinin de yaralanmasına neden olan menfur terör saldırısını şiddetle kınamaktadır. Afganistan Cumhurbaşkanı Sayın Hamid Karzai'nin şahsında doğrudan Afgan halkının huzurunu ve ülkedeki istikrar ortamını hedef alan bu suikast girişimi ve terör saldırısının ardından Sayın Cumhurbaşkanımız ve Sayın Başbakanımız, Cumhurbaşkanı Sayın Karzai'ye birer geçmiş olsun ve taziye mesajı göndermişlerdir.

Bu üzücü vesileyle bir kez daha vurgulamak isteriz ki, terörün dini, milliyeti ve coğrafyası yoktur. Terör bir insanlık suçudur.

Kardeş Afganistan halkına ve hükümetine başsağlığı, yaralılara acil şifalar diliyoruz.

Türkiye, Afganistan’da istikrar ve güvenliğin tesisine yönelik katkıları ile kardeş Afgan halkının refahının artırılmasına yönelik sağlık, eğitim ve yeniden imar projelerini bugüne değin olduğu gibi bundan sonra da kararlılıkla sürdürecektir.” (https://www.mfa.gov.tr/no_62---30-nisan-2008_-hamid-karzai_je-duzenlenen-suikast-girisimi-hk_.tr.mfa, No: 63, 30.04.2008)

Diğer taraftan AK Parti iktidarı döneminde, “Batı ile İslam dünyası arasında yalnızca köprü” olma niteliği taşıyan dış politika yerine “merkez ülke” konumunda küresel ve bölgesel barışa katkıda bulunmaya yönelik bir dış siyaset izlemiştir. Bu kapsamda çatışma alanlarında “arabuluculuk” rolü üstlenip “sorun çözücü” bir ülke olma eğilimine girmiştir. Özellikle “komşularla sıfır sorun” gibi iddialar ile çok boyutlu bir dış politika görüşünü benimsemiştir. Bölgedeki gelişmelere karşı kayıtsız kalmayan daha aktif ve çok boyutlu bir dış politika anlayışıyla “dünyayı sadece Batı’dan ibaret olmadığı” düşüncesi ile etrafını etkilemeye çalışan bir Türkiye görülmektedir. Bu da bu bölgelerde Türkiye’nin “yumuşak güç” kullanmak sureti ile kendi etkinliğini korumasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede Afganistan’ın yeniden yapılandırılması kapsamında, güvenlik ve istikrarın sağlanması noktasında diğer ülkeler arasında yürüttüğü “arabuluculuk” faaliyetlerini de “yumuşak güç” bağlamında incelemek mümkündür. Ülkenin istikrarsız yapısı bu durumun bölge ülkelerini etkilemesini gündeme getirmiştir. Türkiye “Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı” “İstanbul Süreci” ve “Afganistan ile Pakistan arasında gerçekleştirilen üçlü zirveler” gibi etkinliklere verdiği destekle kendini kanıtlamaya çalışmıştır (Kaya – Önal, Ekim 2020, s. 219). Bu çerçevede Afgan hükümeti Taliban örgütünü desteklediği ve Afganistan içişlerine sürekli karıştığı iddiası ile sorun yaşadığı Pakistan arasındaki sorunlara barışçıl bir çözüm bulunması için, Türkiye, Afganistan ve Pakistan ülkeleri arasında farklı tarihlerde üçlü zirve düzenlenmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda ilki 2007’de olmak üzere, 2008, 2010, 2011, 2012 ve 2014 yıllarında Pakistan ile Afgan liderleri bir araya gelmesini sağlamıştır (Kaya, 2013: 24).

Türkiye’nin “bölgesel bir işbirliği anlayışı” geliştirme kapsamında Pakistan ile Afganistan ilişkilerinde bir “çözüm” arayışına girmesi, Türk dış siyaseti açısından son derece büyük bir öneme sahiptir. Türkiye’nin Pakistan ve Afganistan sorunu konusunda arabuluculuk rolünün başarılı olması bölgesel anlamda maddi ve manevi açıdan büyük bir prestij kazanmasına sebep olacaktı. Bu anlamda taraflar arasında empati kurulmasını sağlamak, bölgesel hassasiyetleri yakından tanınması da Türkiye

açısından önemlidir. Türkiye özellikle Afganistan – Pakistan arasındaki arabuluculukla sınırdaş olan iki ülkenin birbirlerine karşı güvensizliğinin aşması ve bölgesel barışa katkı sağlanması için çabalamıştı (Kaya – Önal, Ekim 2020, s. 219).

Diğer taraftan bu zirvelerin en önemli sonuçlardan biri Türkiye'nin bölgeselleşme vizyonu çerçevesinde önemli bir adım atarak Afganistan'a komşu ülkelerle toplantılarının kararlaştırılmasıdır. Bu bağlamda Türkiye dördüncü üçlü zirve (2010) sonrası diplomatik çabaları daha geniş bir platforma taşımıştır. “İstanbul Süreci” adı altında atılan bu yeni adım, bölgesel anlamda siyasî işbirliğinin “çok taraflı ekonomik ve siyasi işbirliğine” dönüştürerek Afganistan'ı istikrara kavuşturmayı amaçlamıştır. 25 - 26 Ocak 2010'da “Asya'nın Kalbinde Dostluk ve İşbirliği” adı altında yapılan “İstanbul süreci” ile başlayan toplantıda Türkiye, Pakistan ve Afganistan'ın yanında İran, Çin, Rusya, İngiltere, ABD, Japonya, Tacikistan, Kırgızistan, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeler ile İslam Konferansı Teşkilatı, BM, NATO ve AB'nin yer aldığı geniş kapsamlı bir katılım gerçekleşmiştir (Yusufi, 2010 s. 108).

Bu arada Afganistan'da 2014 seçimlerinden sonra Devlet Başkanı seçilen Eşref Gani'nin resmi daveti ile Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 18 Ekim 2014'te Afganistan'a gitmesi, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin en üst düzeye ulaştığını gösterir. 1968'de Celal Bayar'dan sonra Afganistan'a giden ikinci Türk Cumhurbaşkanı Erdoğan, Kabil Devlet Başkanlığı sarayında Eşref Gani tarafından askerî tören ile karşılanmıştı. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile birlikte Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, Ekonomi Bakanı Nihat Zeybekçi, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız'ın da eşlik ettiği bu ziyarette bu ülkedeki Türk Askerî ve sivil temsilciler ile birlikte Afgan siyasetçiler ile de görüşen Erdoğan bir kez daha iki ülke ilişkilerinin önemini vurgulamıştı (TC, Cumhurbaşkanlığı internet sayfası, 18.10.2014: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/1435/cumhurbaskani-erdogan-afganistanda>)

AK Parti döneminde Türkiye, arabuluculuk ve barışçıl dış politika kapsamında siyasi ilişkilerini geliştirmeye yönelik ciddi adımlar atarken, Afganistan'da Kabil Büyükelçiliği dışında, Mezar-i Şerif, Başkonsoloslugu, Herat ve Şibirgan konsolosluk şubeleri gibi diplomatik temsilcilerinin yanı sıra Vardak ile Şibirgan'daki PRT (İl İmar Timi), TİKA, Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü ve Türk Kızılay'ı ile de önemli çalışmalar yürütmüştür (Oytun Orhan, “Afganistan

Meclis Seçimleri ve Vardak Gözlemlerimiz”: <https://www.orsam.org.tr/tr/afganistan-meclis-secimleri-ve-var-dak-gozlemlerimiz>, 24.09.2010).

Bu arada 2017 – 2021 yılları arasında Afganistan’da TC Büyükelçisi olarak görev yapan ve şu anda TC Dışışleri Bakanlığında Güney Asya Genel Müdürü olarak görev yapan Büyükelçi Oğuzhan Ertuğrul, yaptığımız bir söyleşide 2001 – 2021 yılları arasında Türkiye’nin Afganistan’daki yardımlarına yönelik şunları söylemektedir:

Son 20 yılda eskisi gibi kalkınma yardımlarımız inanılmaz bir boyuta ulaştı, bu kalkınma yardımlarımız sağlık, tarım ve eğitim gibi alanlarda yoğunlaştı, nitekim son yıllarda Afganistan genelindeki birçok ilde kayda değer okullarımız var, üç diplomatik temsilcimiz var ve birçok personelimiz hala görevlerini sürmektedir (Bkz. Ek-2).

Bu doğrultuda Türkiye gerek ikili ilişkilerde ve gerekse BM ve NATO kapsamında Afganistan’a yönelik politikaları daha çok kapsayıcı ve ülkede bir türlü sağlanamayan barış ve istikrarın sağlanması yönünde olmuştur. Bu amaç kapsamında Pakistan, Afganistan ve Türkiye üçlü zirveleri ve bu zirvelerin BM, ABD, NATO ve diğer kurum ve kuruluşlar ile Afganistan’ın komşularına kadar genişletilmesi bu çabaların bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

İki ülke arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesi kapsamında 16 Haziran 2016’da Kabil’i ziyaret eden Türkiye Dışışleri Bakanı, Afganistan Devlet Başkanı Gani, İcra Kurulu Başkanı Abdullah Abdullah, Dışışleri Bakanı Salahuddin Rabbani ve Maliye Bakanı İklil Hakimi ile görüşmüştü. Türkiye ile Afganistan siyasi ilişkilerinin geliştirilmesi için yapılan istişarelerin ikinci toplantısı da Türk Dışışleri Müsteşarı ve Afganistan Dışışleri Bakan Yardımcısı Hikmet Halil Karzai başkanlığındaki bir heyet arasında 3 Nisan 2017’de Ankara’da yapılmıştı. Türkiye’nin kapsayıcı politikaları çerçevesinde “İstanbul Sürecinin” yedincisinin 1 Aralık 2017’de yapıldığı Bakü’de Türk Dışışleri Bakanı başkanlığında üst düzey bir heyet katılmıştı (<http://www.mfa.gov.tr> E.T. 10.03.2018).

Öte yandan Afganistan Devlet Başkanı Eşref Gani 13 Aralık 2017’de İstanbul’da düzenlenen İslam İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi’ne katılmış ve bu ziyaret sırasında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile bir araya gelerek çeşitli konularda işbirliğini geliştirilmesine ilişkin tevafuk etmişlerdir.

3.3.2 Ekonomik ilişkiler

Türkiye ile Afganistan arasında ekonomik ilişkileri geliştirmek maksadı ile ilk resmî ticari antlaşmalar 5 Kasım 1975'te ve 9 Ocak 1976'da Afganistan'ı ziyaret eden Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil 11 Ocak 1976'da Afgan makamları ile imzalanmıştır. Ancak başlangıçta bu anlaşmalar kapsamında normal seyrine ilerleyen ekonomik ilişkiler, 1998'deki komünist darbesinden sonra sekteye uğramıştır (Kaya, 2019, s. 75, 76).

Komünist darbesi ve ardından yaşanan Sovyet işgali bu ülkenin tüm anlaşmalarının askıya almasına sebep olmuştur. Dolayısı ile Afganistan'da yıllardan beri yaşanan sorunlar sebebi ile düzenli bir ekonomik sistemden söz etmek mümkün değildir. Ülkenin tek gelir kaynağı dış yardımların yanında gümrük gelirleri ve az sayıda da dış ticarettir. Bu çerçevede Türkiye ile Afganistan arasındaki ekonomik ilişkiler daha çok Türkiye'den gönderilen mallar ve Afganistan'da faaliyet gösteren Türk şirketleri ile sınırlıdır. Dolayısı ile Türkiye ile Afganistan'ın ticaret hacmi yıllara göre dalgalı bir seyir göstermektedir. Özellikle 11 Eylül 2001'deki gelişmelerin ardından iki ülke arasındaki ticarî ilişkide önemli sayılabilecek bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu çerçevede Afganistan'a ihraç edilen başlıca ürünler; tütün, sabun, demir çelik, pancar şekeri, metal cevheri, pasta, kek, bisküvi, mobilya özel amaçlı motorlu taşıtlardır. Afganistan'dan Türkiye'ye ithal edilen ürünler ise; kabuklu meyveler, mısır, ham deri, el halıları, pamuk, anason, rezene, kimyon tohumu gibi ürünlerdir (Kaya – Önal, 2020, s. 222).

Öte yandan Afganistan'da farklı sektörlerde açılan ihaleler Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve İslam Kalkınma Bankası, Uluslararası Yardım Kuruluşları, ABD ve diğer ülkeler tarafından takip edilmektedir. İhalelere uluslararası tüm kuruluşlar katılabilmektedir. Ancak bazı bölgelerde yaşanan güvenlik sorunları ve iş gücü maliyetlerinin ucuz olmasından dolayı yerel şirketler ağırlık göstermektedir. Bu ülkede ciddi sayıda Türk şirketlerinin de faaliyet gösterdiği görülmüştür. Bu çerçevede Afganistan'da faaliyet gösteren Türk şirketlerinin sayısının yüzün üzerinde olduğu bilinmektedir. Bu şirketlerin yaklaşık %95'i inşaat ve müteahhitlik alanında faaliyet etmiştir. Bu şirketler 2003 - 2016 yılları arasında yaklaşık 6 milyar Amerikan Doları tutarında 627 projeye imza atmışlardır. Türk şirketlerinin müteahhitlik alanında yabancı yatırımcılar arasında birinci sırada yer aldığı bilinmektedir. Türk sermayeli şirketlerin bir kısmı da sağlık,

lojistik, danışmanlık, enerji ile madencilik sektörlerinde faaliyet göstermişlerdir (“*Afganistan Ekonomisi*” TC Dışışleri Bakanlığı <http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr>. 2016)

Tablo 1: Tarihlerle Göre Türkiye – Afganistan Arasında Yapılan Protokol Anlaşmaları

Anlaşma Tarihi	Anlaşmanın Adı
03.01.1978	Uluslararası Karayolu Nakliyatına İlişkin Antlaşma
05.11.1975	Ticaret Antlaşması
11.01.1976	Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması
10.06.2004	Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması
10.06.2004	Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşması
20.04.2005	Sağlık Alanında İşbirliğine Dair Antlaşma
26.04.2005	Gümrük Birliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması
27.04.2005	Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Antlaşması
27.04.2005	Türk-Afgan Karma Ekonomik Komisyonu 1. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı

Kaynak: Afganistan’ın Ekonomisi Türkiye Cumhuriyet Dış işleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa> (12.10.2018).

3.3.3 Türkiye’nin güvenlik konulardaki yardımları:

Daha önce işaret edildiği gibi, Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren Türkiye Afganistan’daki güvenlik konularında; özellikle de Afgan subayların eğitilmesinde büyük destek vermiştir. Bu destekler Mustafa Kemal Atatürk döneminde daha ciddi boyutlara ulaşmıştır. Ancak Soğuk Savaş yıllarında, iki ülkenin farklı kutuplarda yer alması sebebi ile bu destekler durmuştur. Soğuk Savaşın bitmesi ve Sovyetlerin dağılmasına paralel olarak Afganistan’da komünist rejiminin yıkılmasından sonra Türkiye, daha çok Özbek ve Türkmenlere daha yakın durmaya çalışmıştır (Kaya, 2019, s. 87).

11 Eylül 2001 sonrasındaki gelişmelerden sonra iki ülke arasında güvenlik konusundaki ilişkiler daha da derinleşmiştir. Bu çerçevede Yumuşak güç unsurları bakımından Afganistan’da önemli fırsatları elinde tutan Türkiye ülkeyle coğrafi sınıra sahip olmasa da derin tarihi ve kültürel bağlara sahiptir. Bu sebepten 11 Eylül olaylarından sonra Türkiye, Afganistan ile yakından ilgilenmiş, bu ülkede barış ve istikrarın sağlanması için yoğun çaba harcamıştır. Bu çabanın temelini de, Afganistan’ın yeniden inşası kapsamında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, tarihi bağların güçlendirilmesi gibi sebeplerin yanında terörle mücadele konuları oluşturmıştır. (Karacasulu, 2011, s. 194 - 204).

Bu sebepten 25 Ocak 2010’da İstanbul’da gerçekleştirilen Pakistan, Afganistan zirvesinde, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Afganistan’ın

durumunu değerlendirirken, “Afganistan sorunun küresel bir sorun olduğunu, sadece askeri yollarla çözülemeyeceğini, uluslararası işbirliğine ihtiyaç duyulduğunu” ifade etmişti (https://www.dunya.com/dunya/sadece-askeri-yontemler-afganistan-sorununu-cozmez-haberi-103685#google_vignette, 25.01.2010)

Bu arada Gamze Kaya Türkiye’nin uluslararası teröre karşı işbirliğinin geliştirilmesi konusunda şu tespitleri yapmaktadır:

Türkiye uluslararası terörizme karşı uluslararası işbirliğini sağlamlaştırmak adına önemli iki girişimde bulunmuştur. Bunlar; 1 Barış için Ortaklık Eğitim Merkezi 2 Terörizmle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi’dir. Bu girişimler çerçevesinde Türkiye Orta Asya ve Afganistan’a katkısının yumuşak güç vizyonu bağlamında gerçekleştiği söylenebilir. Afganistan’la tarihten gelen kültürel ve tarihi bağları özellikle yumuşak güç kullanımına ve bunun sonucunda Türk askerinin Afgan halkıyla kalıcı ve yapıcı ilişkiler kurmasına olanak sağlamıştır. Türkiye’nin Afganistan’daki güvenlik misyonuna baktığımızda askeri operasyonlara bakış açısıyla, sosyo-ekonomik kalkınmaya önem vermesiyle Afganistan’da yumuşak güç kullandığı rahatça söylenebilir

Ayrıca Kaya Türkiye’nin Afganistan’daki güvenliğin sağlanması hususunda da şöyle demiştir:

Türkiye, Afganistan’da barış ve istikrarı sağlamak adına sadece diğer aktörler gibi güvenlik, askeri, hükümet düzeyinde değil güvenliği sektörlere ayırarak aşağıdan yukarıya; devlet dışı aktörlerle de ekonomi, kalkınma, eğitim, teknik vb yardımları yaparak ülkedeki yapısal şiddeti ortadan kaldırmaya çalışmaktadır (Kaya, 2019, s. 88)

Bu doğrultuda daha önce de bahsedildiği gibi Türkiye 11 Eylül 2001 gelişmelerinin ardından, ISAF kapsamında Afganistan’da görev yapan Türk Silahlı birlikleri, kendi sorumluluk bölgelerinde Afgan yönetiminin ve halkının desteklenmesi, Afgan ordusunun eğitilmesi, güvenlik, istikrar ve gelişimin sağlanması gibi konularda faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak Türkiye devleti kararı ile Türk askeri mayın temizleme, birebir çatışmaya girme ve uyuşturucuyla mücadele konularından uzak durmaya çalışmıştır (Ertan – Rasuli, Şubat, 2010, s. 62)

Türk askerî birlikleri, TBMM’nin aldığı kararda hukuki bir engel olmamasına rağmen, muharip görev almamaktaydı. Meşru müdafaa durumu hariç hiçbir şekilde silahlı çatışmaya girmeyen Türk askeri ve polisi Afgan halkı tarafından sevilmekte ve başta ABD olmak üzere diğer müttefik ülke askerleri tarafından biraz da kıskançlıkla övülmekteydi. Nitekim Orgeneral Stanley McChrystal da ISAF

Komutanlığı döneminde yaptığı konuşmalarında Türk askerinin sayısının değil, icra ettiği işin önemli olduğunu vurgulamıştı (Oğan, Ocak, 2007, s. 15)

Öte yandan Afganistan’da biri Vardak diğeri de Şibirgan olmak üzere iki Türk İl İmar Ekibi (PRT) bulunmaktaydı. Her iki Türk PRT’sinde, personelin ve yerleşke bölgesinin emniyetini sağlamak amacıyla TSK’ye bağlı askeri personel görevlendirilmişti. Bu kapsamda Vardak PRT’sinde 76 kişilik, Şibirgan PRT’sinde ise yaklaşık 119 kişilik Türk Askeri Birliği bulunmaktaydı. PRT’lerin askeri kanadı aynı zamanda, Vardak PRT’si ile ISAF’ın Kabil Bölge Komutanlığı ve Şibirgan PRT’si ile ISAF Kuzey Bölge Komutanlığı arasında irtibat ve koordinasyonun tesisinden sorumluydu. Ayrıca, Sivil-Asker İşbirliği (SAİ-CIMIC) faaliyetlerinin yürütülmesini de sağlamakta ve yerleşim alanında bulunan Türk askerî birliğine ait tıbbi birim ile hem PRT personeline hem de Afgan halkına bedelsiz hizmet vermekteydi (Cumhuriyet, “TSK’dan Afganistan Açıklaması, 20 Mart 2012).

Bu dönemlerde Türk askerî birliğinin üslenmiş olduğu görevlerden biri de eğitimdi. Türk askeri Afganistan’da ve Türkiye’de, Afganlı askerlerin eğitimi amacıyla 235 personel görevlendirmişti. 2019 yılına kadar toplam 13.500’e yakın Afgan güvenlik güçlerine, o ülkede görev yapan Türk askeri tarafından yerinde eğitim verildiği bilinmektedir (Khumchany, 2019, s. 61).

Bunun yanında Türkiye ile Afganistan askerî eğitim iş birliği faaliyetleri kapsamında 2001 – 2019 yılları arasından 3.500 Afgan subayının Türkiye’de Türk Silahlı Kuvvetlerine bağlı askerî eğitim kurumlarında eğitim aldığı bilinmektedir. Diğer taraftan 2005’ten 2021’de Taliban örgütünün yeniden iktidara gelmesine kadar Afganistan Kara Harp Okulu’na danışman/eğitici, lojistik ve tıbbi yardım malzemesi desteği sağlandığı bilinmektedir. Okulda, Türkçe, istatistik ve tarih öğretmenleri de dâhil, 16 danışman ve öğretmen görev yapmıştır. Okulun eğitim öğretim ortamları ile yaşam alanlarının iyileştirilmesi maksadıyla çalışmalar yapılmıştır; dershanelerin düzeni, eğitim yardımcı malzemelerinin temini ve akademik yayınların Türkçe ve İngilizceden Dariceye çevrilmesine destek olunmuştur. Okulun Türk Kara Harp Okulu ile yakın ilişki içinde olması için karşılıklı ziyaretler planlanmaktaydı. Okulda dereceye giren öğrencilerin Türkiye’ye düzenlenen gezilere katılımları ve Harp Okulu sonrası Türkiye’de ihtisas eğitimine katılımlarına öncelik verilmekteydi. Ayrıca okulda açılmış olan Türkçe kurslarında isteyen öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçeyi öğrenmesi sağlanmaktaydı (Khumchany, 2019, s. 61).

3.3.4 Türkiye'nin kültür ve eğitim alanındaki faaliyetleri

Türkiye Devletinin Afganistan'da askerî, ekonomik ve sağlık alanlarında olduğu gibi, eğitim ve kültür alanlarındaki faaliyetleri de çok eskilere dayanmaktadır. Daha önce yeri geldiğinde bahsedildiği gibi, 19. Yüzyılda Seyid Cemalüddin Afganî'den başlayıp Mahmut Tarzi ve niceleri Osmanlı topraklarında eğitim görmüş ve Afganistan'a geri dönerek farklı alanlarda faaliyetlerini sürdürmüştür. Afganistan İngilizlerden bağımsızlığını aldıktan sonra, Kabil'in en modern okullarından biri olan Habibiye lisesinde, Türkiye Cumhuriyetinden giden öğretmenler uzun süre farklı alanlarda olduğu gibi Türkçe eğitimi de vermiştir (Farhang, 1992, s. 454).

Gerek Soğuk Savaş döneminde gerekse Sovyetlerin dağılması ve Afganistan'da komünist rejiminin yıkılmasından sonra da Türk Devleti, özellikle o bölgede yaşayan Türk Soylu insanlara ile kültürel ve eğitim bağlamında ilikilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede Türkiye, özellikle Komünist rejiminin yıkılmasından sonra, 1993'te General Dostum hâkimiyetindeki sahalarda yaşayan Türk gençlerine ve daha sonra 1996'da tüm Afganistan'ı kapsayacak şekilde yüzlerce genci Türkiye Üniversitelerinde okutmak üzere Devlet Bursu vermişti. Bu öğrenciler Türkiye'nin farklı üniversitelerinde farklı alanlarda eğitimini tamamladıktan sonra memleketlerine geri dönerek farklı alanlarda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Khumchany, 2019, s. 76).

11 Eylül gelişmelerinden sonra, Türkiye Devleti bir yandan 1993'ten beri başlatmış olduğu öğrenci projesini devam ettirirken, diğer taraftan Afganistan içerisinde de bir takım kültürel ve eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu kapsamda Afganistan iki büyük kenti olan Kabil ve Mezar-i Şerif üniversitelerinde Türkiye Türkçesi ve kuzey Afganistan'da yer alan dokuz üniversitede de Özbekçe ve Türkmençe dil ve edebiyat bölümlerinin açılmasını sağlamış, TİKA, YTB ve Yunus Emre Enstitüsü aracılığıyla sürekli destek vermiştir (Temizyürek, *Türk Bilig*, s. 164).

Daha önce sadece Özbekçe ve Türkmençe ders veren Kabil Üniversitesi Türkoloji, Bölümü 2001'de Türkiye Türkçesi dersler vermeye başlamıştı. Özellikle bu bölümün açılmasında o dönemde ISAF'ın komutanlığını üstlenen Hekim Zorlu'nun rolü büyük olmuştur (Hayri, 2007, s. 54).

Türkiye Cumhuriyetinin Afganistan'da eğitim ve kültür alanındaki faaliyetleri kapsamında, Türkiye Devlet Burslusu olarak getirdiği ve Türkiye'nin

farklı üniversitelerinde halen eğitim görmekte olan yüzlerce Afgan öğrencinin bulunduğu bilinmektedir. 15 Ağustos 2021’de Taliban örgütünün tekrar Afganistan’da siyasal iktidarı ele geçirmesinden sonra, bu öğrencilerin kimileri memleketlerine geri dönerken, kimileri ise hala Türkiye’de kalmaya devam etmektedir.

Tüm bunların yanı sıra, Ağustos 2021’den sonra birçok ülkenin terk ettiği Afganistan’da günümüzde de faaliyet eden, Türk Maarif Vakfına bağlı 20’den fazla okul bulunmaktadır. Yıllık yüzlerce gencin mezun ettiği bu okullar, Türkiye’nin Afganistan’da insan kaynakları yetiştirmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Diğer taraftan TİKA, Afganistan’da ilk ve orta dereceli okulların inşası ve donatımı yapmak sureti ile 2011 yılından bu yana her yıl yaklaşık 65.000 öğrenciye sağlıklı bir eğitim ortamı sunmaya çalışmaktadır. Afganistan’da yıllardır yaşanan huzursuzluklar sonucunda diğer sektörlerle birlikte eğitim sektörü de tamamen çökmüştü. Eğitim için gereken altyapı yetersizdir. Bu sorunların çözümü için TİKA son olarak, Çar Bolak ilçesine bağlı Pasuichai kasabasında 12 derslikli okul hizmet binasının inşaatını 2013 yılında tamamlamış ve Afgan yetkililerine teslim edilmişti (<http://www.tika.gov.tr> E.T., 15 Mart 2018).

Sonuç olarak söylemek gerekirse, Türkiye, Afganistan’da askeri tedbirlerin yanı sıra, halkın her yönüyle desteklenmesi ve ülkedeki bütün askeri veya sivil kuruluşların yapımı ve faaliyetlerine de katkı sağlamıştır. Bunu gerçekleştirirken, ülkedeki tüm unsurlara eşit yakınlıkta olmaya özen göstermiştir. Türkiye, Diplomatik temsilcilikleri ve askeri birliklerinin yanında TİKA, Maarif Vakfı, Yunus Emre Enstitüsü ve Türk Kızılay’ı birlikte herhangi bir menfaat gözetmeksizin faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu sebepten Afgan halkı arasında Türk imajı bugüne kadar olumlu konumunu korumuştur.

3.3.5 TİKA’nın alt yapı konusundaki çalışmaları

2002’de gerçekleşen Afganistan’ın yeniden inşası konusundaki Tokyo Konferansında Türkiye, ayırdığı fonun TİKA aracılığıyla kullanılması konusunda Türk Dışişleri Bakanlığı ile TİKA Başkanlığı anlaşmıştı. 2 Aralık 2004’te imzalanan bir protokol ile söz konusu fon, resmi olarak Dışişleri Bakanlığının eşgüdümünde TİKA aracılığı ile kullanılmaya başlamıştı. Bunun ardından TİKA, Türkiye tarafından Afganistan’da yapılan bütün teknik yardımların koordinasyonunu

üstlenmiş ve çalışmalarını Genelkurmay Başkanlığı, diğer kamu kuruluşları, ticari şirketler ve sivil toplum örgütleri ile paralel ve birbirini tamamlar nitelikte devam ettirmişti (TİKA, 2012).

TİKA, imar fonu çerçevesinde yapılacak projeleri uygulamak için, Eylül 2004'den itibaren TC Kabil Büyükelçiliği bünyesinde “TİKA Program Koordinasyon Ofisi”ni açarak faaliyetlerine başlamıştı. Bu dönemden sonra Afganistan’a yönelik Türkiye tarafından yapılan yardımlar büyük ölçüde TİKA Kabil Program Koordinatörlüğü aracılığıyla gerçekleştirilmeye başlamıştır. Ancak bunun yanında 2006’da Vardak’ta açılan İl İmar Ekibi (PRT), PRT, 2007’da Mezar-ı Şerif’te açılan Program Koordinatörlüğü ve Temmuz 2010’da Şibirgan’da açılan İl İmar Ekibi (PRT) de Türkiye’nin ayırdığı fondan pay almaya başlamışlardır. TİKA’nın Afganistan’da gerçekleştirdiği yardım faaliyetlerine bakıldığında hem Afgan halkının ihtiyaçlarıyla, hem de uluslararası yardım konferanslarında yapılması gerekenlere dair alınan kararlarla büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir (Khumchany, 2019, s.53).

Bunun yanı sıra yapılan yardımlar, diğer birçok uluslararası kuruluşun tersine koşulsuz yardımlar olarak gerçekleştirilmiştir. İcra edilen projelerin öncesinde ya da sonrasında, Afgan idarecilere ya da yerel halka herhangi bir yükümlülük öne sürülmemiştir (Türkislamoğlu, 2008, s. 33).

TİKA 2014 yılında eğitim, sağlık, ulaştırma, tarım ve hayvancılık gibi birçok alanda maddi destek sağlamıştır. Örneğin eğitim alanında Vardak Hamid Karzai Lisesi, Kunduz Bibi Haticetül Kübra Kız Lisesi ve Cevizcana Şibirgan Dostum ve Mirveys Liselerine ve Afganistan Sakafat ve Kültür Merkezi gibi eğitim kurumlarına araç gereç desteği sağladığı görülmektedir. Aynı zamanda sağlık alanında da Tahar ve Hoca Bahauddin Kliniklerine ve Kabil’deki çeşitli alanlarda sağlık desteği ve tıbbi malzeme yardımı yapılmıştır. Ulaştırma açısından ise Kabil’in şehir içi yollarının iyileştirilmesi amacıyla Aralık 2012’de Puli Sokhta – Dar’ülaman Sarayı arası yol yapımı projesi başlatılmıştır. Toplam altı şeritli olan yol 2014 yılında tamamlanmış ve halkın hizmetine sunulmuştur (TİKA, 2014 Faaliyet Raporu, 2015, s. 226 - 230).

2015’te Belh Vilayeti Mezar-ı Şerif kenti Bahter Lisesi 7,500 öğrencinin eğitim göreceği 42 sınıflık yeni bir okul hizmet binası TİKA tarafından inşa edilmiştir. Gene aynı yıl su ve alt yapı hizmetleri kapsamında çeşitli bölgelerde su

kuyuları açmış, damlama sulama sistemleri kurmuş ve bu sayede binlerce insan temiz içme suyuna kavuşmuştur (TİKA, 2015 Raporu, 2016, s. 27).

TİKA 2017’de Kabil Kız Meslek Enstitüsü ve Allauddin Kız Yetimhanesi binalarının tefrişatını gerçekleştirmiştir (TİKA, 2017 Raporu, s. 62). Yine aynı yıl Kabil’de Şehit Bülent Aydın Camisi ile Şibirgan’da Ali Şir Nevai Camisini inşa etmiştir ([https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Faaliyet%20Raporu/T%C4%B0KA%20Faaliyet %20Raporu%202017.pdf](https://www.tika.gov.tr/upload/2018/2017%20Faaliyet%20Raporu/T%C4%B0KA%20Faaliyet%20Raporu%202017.pdf), 03.03.2019). Yine TİKA’nın 2018 yılı faaliyetlerine bakıldığında, Cevizcan Vilayeti Şibirgan şehri Afgan - Türk Dostluk Çocuk Hastanesi, Maymana Afgan - Türk Dostluk Hastanesi, Talokan ve Hoca Bahaiddin Afgan - Türk Dostluk Ana Çocuk Sağlık Kliniklerine ihtiyaç duyulan ilaçların temin edildiği görülmektedir. Yine aynı yıl içerisinde Kabil Allauddin Kız Yetimhanesinin Modernizasyonu da yapılmıştır (TİKA, 2018 Raporu, s. 72).

Sonuç olarak bir yandan Türk askeri birlikleri diğer yandan TİKA ve diğer Türk kuruluşları Afganistan’ın yeniden inşası programlarına katkı sağlarken, savaşımlardan zarar görmüş ve toplum inşası için hayati önem arz eden eğitim ve sağlık kurumlarının da yeniden yapılandırılmasında önemli çalışmalar yapmıştır.

3.3.6 Afganistan’da ikinci dönem Taliban iktidarı ve Türkiye

Uzun bir süreden beri ABD ile Taliban örgütünün müzakerelerini devam ettiği bilinmekteydi. Ancak Afganistan kamuoyu ABD’nin yirmi yıllık kazanımları, bir süre öncesine kadar “terörist” diye hitap ettiği bu örgüte bir anda bırakacağına ihtimal vermemekteydi. (İlyas Navandish, Ez âghâz ta enjâm; <https://www.etalatroz.com/93858/from-beginning-to-end-of-eleven-rounds-of-us-taliban-talks/>, 11. 12.1398)

2020 yılına gelindiğinde Doha’da ABD – Taliban ve sembolik olarak katılan ve müzakerelerde herhangi bir söz hakkı bulunmayan Afganistan hükümeti tartarları arasında görüşmeler devam ederken, Afganistan’da ise merkezi yönetimin hâkimiyet sahası her geçen gün daralmaya başlamıştı. Taliban hareketi bir yandan Doha’da diplomatik temaslarda bulunurken, diğer yandan Afganistan içerisinde askerî olarak saldırılarına devam etmiştir. Bu dönemde yapılan anlaşmalar gereği ülkede bulunan yabancı askerler de Taliban’a karşı herhangi bir operasyon yapmamaktaydı. Coğrafi olarak ülkenin büyük bir bölümüne Taliban örgütü yeniden hâkim olmuştu.

Nihayetinde 2021'in Temmuz ve Ağustos aylarında Taliban örgütü ülkenin birçok büyük şehrini ele geçirmiş artık zafere tek adım olan Kabil kalmıştı. Ağustos Ayının ortalarında Herat, Mezar-i Şerif, Celalabat ve Kandahar gibi kilit şehirleri de ele geçirerek, 15 Ağustos 2021'de Kabil'i de ele geçirerek tüm ülkeye hâkimiyet sağlamıştı. Devlet Başkanı Eşref Gani başta olmak üzere tüm liderler, kimi Özbekistan'a ve oradan farklı ülkelere gitmiş ve kimi de havaalanındaki uluslararası güvenlik birimleri karargâhlarına sığınmışlardı. Kabil Havaalanında bulunan Türk askerleri de Afgan liderlerinin tahliyesi konusunda en önemli rolü oynamıştır. 27 Ağustos'ta tüm Türk Askerî Birlikleri Afganistan'ı terk ederken, tedricen tüm ülkeler askerlerini Afganistan'dan çekmiş ve 30 Ağustos 2021'de ise ABD birlikleri Afganistan'ı terk etmişti. (<https://tr.euronews.com/2021/08/27/afganistan-da-gorev-yapan-turk-askerlerinin-tamam-tahliye-edildi>).

Böylece yeniden siyasi iktidarı ele geçiren Taliban hareketi, henüz hiçbir ülke tarafından resmîyetle tanınmamaktadır. Ancak ülkeler tarafından insani yardım adı altında yardımlar devam etmektedir.

Taliban hareketinin tekrar Afganistan'ı ele geçirmesi ile bir çok ülke askerî birlikleri ile beraber, diplomatik temsilcilikleri ve diğer sivil toplum kuruluşlarını Afganistan'dan çekerken, Türkiye ise büyükelçiliği ile üç tane konsolosluk şubesi başta olmak üzere, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı ve Türk Kızılay'ı ile Afganistan'daki varlığını korumaktadır.

Türkiye, her daim Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanmasından ve Afgan halkına desteklerinin devam etmesinden yana bir politika izlemiştir. Dolayısı ile Türkiye son gelişmeler ile birlikte, her ne kadar Taliban yönetimini resmîyetle tanımazsa da onlar ile ilişkilerini devam ettirmekten yanadır. Bu sebepten Taliban örgütü yeniden iktidarı ele geçirdikten sonra Dışişleri Bakanı başta olmak üzere bir bakanlık düzeyinde Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyetinin Afganistan eski Büyükelçisi Oğuzhan Ertuğrul, Taliban ile olan ilişkiler konusunda şunları söylemektedir:

“Biz Afganistan'daki insani kriz ağırlaşıyor ve ekonomik kriz devam ediyor iklim değişikliği var depremler vuruyor, seller vuruyor bunun üzerine Afganistan kaynaklı üç temel sınama var; birincisi terörizm aşırıcılığı, ikincisi düzensiz göç, üçüncüsü de uyuşturucu madde ve kaçakçılık. Şimdi bu sınımaların ve krizlerin üstesinden gelinebilmesi için Taliban yönetimi ile angajman şart, o yüzden Türkiye pratik bir yaklaşım sergiliyor Taliban ile

angajman’da olmakla. Bu anlamda Afgan halkının sıkıntılarını hafifletecek çeşitli kurumlara eğitim desteği kapasite desteği, özel sektörümüz orada bazı projeler üstleniyor, hastanelerde eğitim kurumlarında yardımlarımız devam ediyor” (01 Aralık 2023 Tarihli görüşme).

Dolayısı ile Türkiye Devleti, son dönemlerde başlı başına bir soruna dönüşmüş olan düzensiz göçün önlenmesi, insani ve ekonomik krizlere karşı önlem alınması ve benzeri sebeplerden dolayı Afganistan’daki varlığını korumaktadır.

SONUÇ

İç dinamikleri bakımından oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan Afganistan, Türkiye'nin de "dost ve kardeş ülkeler" olarak gördüğü rta Asya Türk Cumhuriyetlerinin güvenliği açısından da son derece büyük bir önem arz etmektedir. Dolayısı ile Türkiye bölgesel anlamda güvenliğin sağlanması için Afganistan'da daha "merkeziyetçi" bir siyaset izlemektedir. Özellikle son dönemlerde Afganistan'dan kaynaklanan veya bu ülke içerisinde konuşlanan bazı radikal İslamcı grupların yasa dışı faaliyetlerini önlemek adına Afgan devleti ile yakın ilişki kurarak, bazı radikal eğilimlerden en fazla etkilenen gençlerin eğitim seviyesini yükseltmeye çalışmak ve bu şekilde radikal unsurların düşünce tarzı ile mücadele etmek belki daha etkili olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu anlayış ile Taliban öncesinde olduğu gibi Taliban iktidarı sonrasında da özellikle maarif vakfı okulları aracılığı ile bu faaliyetlerini sürdürmektedir. Zaten Türkiye'nin Afganistan'da tarihi açıdan olumlu bir imajı bulunmaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin Afganistan ile olan ilişkileri tarih boyunca her daim dostane olmuştur. Afganistan'ın modernleşmesinde önemli roller oynayan Türkiye, 11 Eylül olaylarından sonra bu ülkede meydana gelen gelişmelerde de kayıtsız kalamamıştır. Bu sebepten 11 Eylül gelişmelerinin ardından bu ülkenin yeniden yapılandırılmasında aktif rol almaya çalışmıştır.

Bu çerçevede Türkiye, 11 Eylül gelişmelerinden sonra Afganistan'da yaşanan değişim kapsamında bir yandan NATO ve diğer uluslararası kuruluşların yanında, özellikle NATO'nun en önemli üyelerinden biri olarak üstlendiği görevleri yerine getirmeye çalışırken, diğer taraftan da kendi dış politikasındaki yenilikler doğrultusunda bağımsız faaliyetlerini de sürdürmüştür. Afganistan'da görev yapan farklı alanlarda çalışan STK'larının yanında ülke içindeki ve komşuları ile "arabuluculuk" görevini üstlenerek de kendi etkinliğini göstermeye çalışmıştır.

Bu arada ABD'deki terör saldırılarının etkisine iki açıdan bakmak lazım: Öncelikle Türk toplumu PKK terörüyle mücadeleden çok etkilenmesidir. ABD'ye yönelik 11 Eylül saldırıları, Türkiye'nin terörle savaşı bitmeden asgari sempati ve sempati oluşumunu sağlamıştır. İkincisi, sanılanın aksine Türkiye, ABD'ye yönelik saldırılara şiddetli ve sert bir şekilde karşılık bildirmiştir. Ancak ABD'ye her türlü yardımın sözünü vermişti. Türkiye, hava sahasını ABD'ye açarken, Afganistan'ın yeniden inşasında da aktif rol oynamaya başladı. Bunun en önemli göstergesi ise bölgede konuşlandırılan barış birlikleridir.

Türkiye, hava sahasını ABD'ye açarken, Afganistan'ın yeniden inşasında da aktif rol oynamaya başladı. Bunun en önemli göstergesi ise bölgede konuşlandırılan barış birlikleridir. Bu çabalar sonucunda Türkiye hem NATO, BM hem de ikili düzeydeki çalışmalara gerekli desteği sağlamaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye, Afganistan ile sınır komşuları arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik yoğun çabalar başlatmıştır. Bu bağlamda Türkiye, 2007 yılında ilk kez gerçekleştirilen Türkiye-Afganistan-Pakistan Üçlü Zirvesi sürecini başlatmıştır.

Türkiye, 2004 yılından bu yana Kabil'deki uygulama ve geliştirme programlarını destekleyerek yaklaşık 1 milyar ABD doları değerinde 10.000'den fazla projeyi desteklemiştir. Bu bağlamda Türkiye bugüne kadarki en büyük dış yardım programını hayata geçirmiştir. Bu arada Türkiye dışışleri bakanı, 4-5 Ekim 2016 tarihlerinde Belçika'nın Kabil kentinde yaptığı konuşmada 2018-2020 dönemi için 150 milyon dolarlık kalkınma yardımı sözü vermiştir. Ayrıca, 8-9 Temmuz 2016'da Varşova'da yapılması planlanan NATO zirvesinde Türkiye, Afgan askeri ve polis personeline destek amacıyla 2018-2020'de 60 milyon ABD doları katkıda bulunma sözü verilmiştir. Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Ghani, 13 Aralık 2017 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Olağanüstü İslam İşbirliği Teşkilatı Kudüs Zirvesi'nde Cumhurbaşkanı ile bir araya gelmiştir. Bakan Chaushor, 16 Haziran 2016 tarihinde Kabil'i ziyaret ederek Cumhurbaşkanı Ghani, İcra Kurulu Başkanı Abdullah, Dışışleri Bakanı Rabbani ve Maliye Bakanı İklil Hakimi ile görüşme gerçekleştirmiştir. Japonya ile Afganistan arasındaki siyasi istişarelerin ikinci turu, Japonya Devlet Bakan Yardımcısı ile Afganistan Dışışleri Bakan Yardımcısı Hikmet Halil Karzai başkanlığındaki bir heyet arasında 3 Nisan 2017 tarihinde Ankara'da gerçekleştirildi.

ABD, Türkiye-Afganistan ilişkilerinde kendi politikalarını etkin bir şekilde uygulamaktadır. Özellikle iç terörü tamamen ortadan kaldıramayan ABD, operasyon alanında her zaman Türkiye'nin askeri rol oynamasını istemektedir. Ayrıca Afganistan'ın yeniden inşasında aktif rol oynayan ABD, bu konuda da Türkiye'den beklenen desteği görmektedir. Ekonomik açıdan bakıldığında Afganistan'la ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda önemli ilerlemeler kaydetmek isteyen ABD'nin bu alanda pek bir etkisi bulunmamaktadır. Çünkü Afganistan yoksulluk çekiyor. Siyasi açıdan bakıldığında bu, ABD'yi Afganistan'da daha etkili kılmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, Afganistan ile Türkiye arasında sınır bağlarının bulunmaması ve Afganistan'daki durum ışığında sağlanan yardımların

Afganistan'ın kuzey bölgeleriyle sınırlı olması nedeniyle Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler sınırlı kalmaktadır. Ancak AK Parti döneminde Türkiye, UGYK çerçevesinde, devlet kurumu TİKA ve diğer özel yardım kuruluşları aracılığıyla Afganistan'ın büyük bir bölümünde yardım operasyonları yürütülmüştür. Bütün bu yardım faaliyetleri Türkiye'nin bütünlüğünü ortaya koymaktadır. Çünkü AK Parti öncesi dönemde Türk devletinin Afganistan'da sadece kuzey Afganistan'da faaliyet göstermeye devam etmesi, Afgan kamuoyunda art niyetli seslerin yükselmesine neden olmuştur. Bu kişiler yardımın etnik amaçlı olduğunu ve sadece Türk toplumuna fayda sağladığını savunmuştur. Ancak AK Parti sonrasında tüm Afgan halkına yapılan yardımlar Türkiye'nin ve Türk halkının iyi huylu kardeşliğini ve samimiyetini ortaya koymuş ve bu art niyetli seslere kesinlikle son verilmiştir. Afganistan halkları ile Türkiye halklarının gelecekte yakınlaşmasını hiçbir şey engellememektedir. Özetle AK dönemi, Afganistan-Türkiye ilişkilerinde başarılı bir dönemdir. ABD'nin bu konudaki etkisi genellikle askeri ve ekonomik cephede görülmektedir. ABD, Türkiye'nin aktif bir askeri mücadeleye katılmasını istemektedir. Öte yandan ekonomik açıdan ABD, bölgenin enerji kaynaklarını kontrol etmek istemektedir.

Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkilerin 11 Eylül'den sonra özellikle AK Parti döneminde olumlu yönde geliştiği söylenebilmektedir. Araştırmamızda Ak Parti döneminde Türkiye-Afganistan ilişkisi siyaset, ekonomi, askeriye, eğitim ve kültür olmak üzere dört açıdan ele alınmıştır. Siyasi bağlara bakıldığında özellikle AK Parti döneminde güçlü siyasi bağların olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin Afganistan ziyareti ve bölgesel sorunların çözümüne yaptığı katkı bunu kanıtlamaktadır. ABD'nin bu konudaki etkisinin oldukça olumlu olduğu söylenmektedir. Çünkü ABD zaten uluslararası toplumun yeni bir Afganistan'ı tanıdığını ve desteklediğini söylemiştir. ABD, Türkiye'nin bunu kendi kurallarına göre yapmasından memnuniyet duymaktadır.

Bir yandan bu, Türk şirketlerinin ekonomik ilişkilere, özellikle de Afganistan'ın yeniden inşasına büyük yatırım yaptığı görülmektedir. Veriler, AK Parti döneminde Türkiye ile Afganistan arasındaki ekonomik ilişkilerde olumlu bir gelişme olduğu görülmektedir. Bu durum ABD'nin Afganistan politikasıyla örtüştüğü için ABD de memnuniyetle karşılanmaktadır. Gelişmiş bir Afganistan, terör örgütleriyle mücadele edebilecek güce sahip olacaktır. Öte yandan gelişmiş bir ülke olan Afganistan, ABD'nin Orta Asya politikasında önemli bir rol oynamaktadır.

AK Parti döneminde Türkiye-Afganistan ilişkilerine askeri açıdan baktığımızda Türkiye'nin özellikle Afganistan'ın yeniden inşasında önemli bir rol oynadığını görülmektedir. Gerçekten de NATO kontrolündeki Türk askerlerinin Afgan ordusu ve polisinin hem tedarikinde hem de eğitiminde oynadığı rol övgüye değerdir. İlk aşama, Türkiye'yi tartışmalı bölgeye sokmak isteyen ABD'nin nihayet Türkiye'nin niyetini anladığını görülmüştür. Bu, özellikle ABD ordusunun ve dönemin ABD Başkanı Barack Obama'nın, Türk ordusunun örnek bir İslam devleti olarak Afganistan'da önemli başarılar elde ettiğine ilişkin raporlarında açıkça görülmektedir.

Sonuç olarak AK Parti döneminde Türkiye-Afganistan ilişkileri büyük ilerleme kaydetti. ABD, özellikle Obama yönetimi döneminde, Türkiye'nin Afganistan'daki faaliyetlerine karşı olumlu bir tutum sergiledi ve bunun hem askeri sektör hem de ulusal yönetimler tarafından tutarlı bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. AK Parti döneminde ABD'nin Türkiye-Afganistan ilişkilerine olumlu etki yaptığı söylenebilir. Ancak Türkiye'nin İran ve Rusya ile yakın ilişkilerinin Türkiye-Afganistan ilişkilerini de etkileyeceği kaydedilmiştir. ABD'nin bu ilişkilerde Körfez ilkelerini takip etmesi nedeniyle Türkiye-Afganistan ilişkilerinde olumsuz bir havanın oluşacağı söylenmektedir. Ancak Türkiye'nin NATO'daki saldırgan Afganistan politikasının ABD çıkarlarıyla uyumlu olduğu sürece büyüyeceği söylenebilir.

Türkiye, bölge ile dünya arasındaki ilişkilerde daha büyük bir rol oynamak istiyor. Bu nedenle Japonya, bir yandan Afganistan'da ABD ve NATO ile koordinasyon sağlayarak, bir yandan da bölgesel iş birliğini güçlendirmek için Pakistan ve Orta Doğu gibi NATO dışı ülkelerle iş birliğini güçlendirerek bölgesel sorunları çözmeye çalışıyor. ABD Başkanı Donald Trump'ın Afganistan stratejisini açıklamasına rağmen yerel halk ABD hükümetine öfkeliyken, Türkiye'nin çabaları hem uluslararası kuruluşlar hem de bölgede yaşayan komşular tarafından alkışlandı. Bu tür siyasi bağlar ve eylemler, Türk politikacıları en azından kendilerini bunun doğru olduğuna ikna etmeye ikna etti. Bu tür bir politika, Türkiye'nin dış politikasını herhangi bir ülkeyle sınırlamamakta, ancak sorunların çözümünü engellemeye yönelik girişimler, ülke olarak Türkiye'nin faaliyetlerinin en önemli başarılarından biri olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

- ACET, Gül Seda – DOĞAN, Fazlı “11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, C. 17, S. 33, 2017.
- Afganistan İslam Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, *Afganistan Anayasası*, 2004.
- AKINER, Nurdan, *Düşman Değiliz, 11 Eylül’ün Ardından Amerikan Milliyetçiliği*, Karakutu yayınları, İstanbul 2004.
- ALAMKHEL, Abdul Kadir, *Negâhî be Pakistan*, Kabil, 2011
- ALLEN, Pier – CILLY, Dietter, *Qapqan-i Afgan; haqiqat-i tecavüz-i Şurevi ber Afganistan*, Abdurrahim Ahmad Parwani (Fa. çev.), Kabil, 2004.
- ANDHOYÎ, M. Metin, *Andhoy ve caygâh-i ân der tarih*, Peşaver, 2000.
- AREZO, Abdulgafur, *Çegunagi – yi hüviyet-i millî-yi Afganistan*, Tahran 2002.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 12. Baskı, Alkım yayınları, Ankara, 1999.
- ARNY, George, *Afganistan güzergâh-i kişver-güşâ-yân*, Said Muhammed Yusuf Elmi – Habibrahman Hâla (Fa. Çev), 3. Baskı, Maiwand yayınları, Kabil, 2004.
- ATAYÎ, Muhammed İbrahim, *Negah-i be Tarih-i Muasır-i Afganistan*, Maiwand yayınları, Kabil 2010.
- AYDIN, Mustafa, *Onların Savaşı: Brezezinski, Kissinger, Huntington*, 2. Baskı, Kutup Yıldızı yayınları, İstanbul 2003.
- BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına kadar Türkistan*, H. Dursun Yıldız (Tü. çev.) Ankara, 1990
- BİLGE, L. Mustafa, TDV, *İslam Ansiklopedisi, Sadabad Paktı*.
- BOZKURT, Enver – KANAT, Selim, *Uluslararası Toplumun Paradoksu: Terörizm, İnsan Hakları, Güvenlik ve 11 Eylül Sonrası Meydana Gelen Değişiklikler*, Asil yayınları, İstanbul 2007.
- BURGET, Fazıl A, “Sosyal Entegrasyon Kopukluğundan Siyasal Bölünmüşlüğe Afganistan Türkleri, *Yeni Türkiye, (Türk Dünyası Özel Sayısı - II)*, Yıl -9, S. 54. Ekim 2013
- BURGET, Fazıl A. “Durand Hattı: Afganistan – Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı” *Ortadoğu Analiz*, C.5, S. 56, Ağustos 2013.
- BURGET, Fazıl A. “Hayalden Gerçeğe Trans – Afgan Boru Hattı Projesi: Boru Hattı Gölgesinde Devam Eden Bir Savaşın Anatomisi” *Avrasya Dosyası (Enerji Özel)*, C.9, S. 1, 2003.

- BURGET, Fazıl Ahmed, *Yakınçağda Afganistan ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış doktora tezi), Ankara, 2017.
- CIA World Faktbook, *Afghanistan*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html>
- COLL, Steve, *Hayalet Savaşları*, (Sami Çelik, Tü. çev), Turva yayınları, İstanbul, 2011.
- CNN Türk, Türkiye'den Afganistan'a ikinci İl İmar Timi: <https://www.cnnturk.com/dunya/turkiyeden-afganistana-ikinci-il-imar-timi>, (20.07.2010)
- CZEGLEDY, Karoly, *Bozkır Kavimlerinin Doğudan Batıya Göçleri*, Erdal Şaban (Tü. çev.), İstanbul 1998.
- ÇELİK, Serkan - GÜRTUNA, Anıl, *Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye'ye Etkileri*, Global Strateji Enstitüsü yayınları, Ankara 2005.
- DASHTİ, Zabihula, "Zahirşah Dönemi Afganistan – Türkiye İlişkileri (1933 -1973)" *ANASAY Dergisi*, Yıl -5, S. 17, 2021.
- DAVLATÂBÂDÎ, B. Ahmad, *Şinasname-i Afganistan*, Kum, 1993.
- DEMİREL, Emin, *Taliban, El-Kaide ve Paylaşılmayan ülke: Afganistan*, İstanbul 2002.
- DERİN, F. Çetin, "Osmanlı Devletinin Siyasî Tarihi, *Türk Dünyası El Kitabı*, (Coğrafya - Tarih), 3. Baskı T. K. A. E. Yayınları, C. 1, Ankara 2001.
- DUMANLI, Cihangir, "Afganistan'da Asıl Savaş Yeni Başlıyor" *Cumhuriyet Strateji Dergisi*, S. 120,
- DURAK, Neslihan, *Hazaralar*, Selenge yayınları, İstanbul 2021.
- DÜNYA HABER, Gül: "Sadece askeri yöntemler Afganistan sorununu çözmez" https://www.dunya.com/dunya/sadece-askeri-yontemler-afganistan-sorununu-cozmez-haberi-103685#google_vignette, (25.01.2010)
- EMECEN, Feridun – BEYDİLLİ, Kemal, "Osmanlı Siyasî Tarihi", *Osmanlı Devleti Tarihi*, E. İhasanoğlu (Editör), Zaman yayınları (Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. Yıl Armağanı) İstanbul 1999.
- EREN, Onur, "Afganistan'da 20 Yıl: Türk askeri bugüne kadar neler yaptı, Türkiye hedeflerine ulaşabildi mi?" *BBC Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58347606> (28. 08. 2023).
- ERTAN, Ali, - RASULİ, Khalilullah, "Yeni Afganistan Politikası ve Türkiye'den Beklentiler", *Stratejik Düşünce Dergisi*, Yıl:1, S. 3, Şubat 2010.

- EURONEWS. “Afganistan’da görev yapan Türk Askerinin tamamı tahliye edildi”
Online Erişim: <https://tr.euronews.com/2021/08/27/afganistan-da-gorev-yapan-turk-askerlerinin-tamam-tahliye-edildi>
- FARHADİ, Abdügafur Rewan, *Mekalât-ı Mahmud Tarzi*, Afganistan Dışişleri Bakanlığı, Diplomasi Enstitüsü yayınları, Kabil, 2015.
- FARHANG, Muhammed Sıddiq, *Afganistan der penc qarn-i akhir*, Meşhed, 1992.
- FAZLI, Mehmet, *Afganistan’da Bir Jön Türk: Mısır Sürgününden Afganistan Reformuna*, Kenan Karabulut (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, 2006.
- FUKUYAMA, Francis, *Neo-Conların Sonu*, (Çev. Hasan Kaya), Profil yayınları, İstanbul, 2006.
- FULLER, Graham, *Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, Timaş yayınları, 2008, İstanbul
- GLATZER, Bernt, – CASMİR Machael, *Damdari der meyan-i küç-nişinân-i Peştun: Afganistan ve akvam-i kuçi*, Muhammed Hossain Popali Yazdı, (Fa. çev.) Tahran, 1993.
- GOBAR, M. Gulam Muhammad, *Afganistan der masir-i tarih* (C.1), Matbaa-yi davlati yay. Kabil 1967.
- HABİBİ, Abdulhay, *Tarih-e Muhtasar-e Afganistan*, Matbaa-ye Davlati Yayınları, Kabil, 1989.
- HABİBİ, Abdülhay, *Cünbeş-i meşrutiyet der Afganistan*, Kum 1993.
- HAN, Ahmet K., “Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan’da Süpergüç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme”, *Ortadoğu Etütleri*, C.2, S. 2, 2011.
- HAQSHENÂS, Sh. N., *Tasver-i Rus der Ayina-yı Tarih*, Almanya’daki Afgan mültecileri tarafından yayınlanmıştır, Berlin 1987
- HAŞİMÎ, Seyyid Saduddin, *Tarih-i Muasır-i Afganistan*, K.Ü. yayınları, Kabil, 1982.
- HAYRÎ, Aysultan, *Afganistan’da Türkçe Eğitim Tarihi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2007.
- BYEGM, <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/2001/Ekim2001.htm>, (30.12.2009)
- BYEGM, <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/2001/Ekim2001.htm>, (30.12.2009)

- BBC,
https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/05/140508_fm_karzai_legacy_afghanistan_profile_2001_2014 (30.05.2014)
- BBC, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58347606> (12.10.2021)
- NATO, https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50096.htm (30. 05.2022)
- WASHINGTON POST, <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/world/texts/bonnagreement.html>, (05.12.2001)
- İNAL, H. İbrahim, *Osmanlı Tarihi*, 3. Baskı, Nokta yayınları, İstanbul, 2010.
- JAMİ, M (2014), “Çalışma-yi sulh der Afganistan”, *Fasl Namayi Mutaleat Asyayi ve Qafqaz*, 2014.
- JUNBESH, Hafızullah, *Hakkani Taliban; Teşkilat, Didgâh-hâ ve vijagi-hâ*, (Fa. çev. Server Daniş) İslamabat Siyasî Araştırmalar Enst. Yayınları, 1997.
- KACAR, Muhammed Ali Bahmanî, *İran ve Afganistan, Ez Yegânegi tâ Tayin-i Marzhâ-yi Siyâsî*, Merkez-i Esnâd ve Tarih-i Diplomasi Yy. Tahran, 2008.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Ondördüncü Yüzyıldan Sonra Orta Asya’da Kurulan Türk Devletleri” *Türk Dünyası El Kitabı* (Coğrafya - Tarih), 3. Baskı T.K.A.E. yayınları C. 1, Ankara, 2001.
- KALAFAT, Yaşar – KAYANİ Pisarali, “İsmaili Hazara Türklerinde Halk İndnçları”, *Yol* (Drg.), S. 15, Ocak / Şubat 2002.
- KAYA, Gamze, *Türkiye – Afganistan İlişkileri*, Yalova Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yalova, 2019.
- KAYA, Mehmet – ÖNAL, Kamil, “Osmanlı Devletinden Günümüze Türkiye – Afganistan İlişkileri” *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, S. 15, Ekim 2020.
- KAYNAK Mahir - GÜRSES, Emin, *Yeni Ortadoğu Haritası*, Profil yayınları İstanbul 2007.
- KHUMCHANY, Sayed Janbaz, *Türkiye Afganistan İlişkileri (1991- 2014)*, Trakya Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Edirne, 2019.
- KİMYA, Osman, “Nadir Şah Afşar Dönemi Osmanlı- İran Münasebetleri ile İlgili Türkiye’de Yapılan Akademik Çalışmalar” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S. 5 (14), İlkbahar, 2018.
- KÖNİ, Hasan, “Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi”, *Stratejik Analiz*, C. 4 S.38, 2003.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının malî kaynakları*, Maliye Bakanlığı, 50. yıl Yayınları, Ankara, 1974

- NAİMİ, Muhammed Naim, *Din ve Terör: Taliban Hareketi Üzerine Bir İnceleme*, Karakum Yayınevi, Ankara 2019
- NAVANDİŞ, İlyas, “Ez âghâz ta enjâm; ferâz-u neşib-i yazda davr-i muzakere-yi Amerika ba Taliban” <https://www.etilaatroz.com/93858/from-beginning-to-end-of-eleven-rounds-of-us-taliban-talks/> (11. 12.1398)
- NAWABİ, Shabnam, “Türkiye’nin Afganistan’a Dış Yardımları” *Kırşehir Ahi Evren Üniversitesi, İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 1, Haziran, 2019.
- OĞAN, Gökçen, “NATO Afganistan’da Zemin Kaybediyor”, *Stratejik Analiz*, C. 6, S. 81, Ocak 2007.
- OSMAN, Akram, *Nahzat-i meşruta-hahi, matla ve mebna-yi devran-i cedit*, Kabil, 2005.
- OVALI, Ali Şevket, “ISAF (International Security Assistance Force / Uluslararası Güvenlik Destek Gücü)” *Secopedia*: <http://www.secopedia.org/isaf-international-security-assistance-force-uluslararasi-guvenlik-destek-gucu/#:~:text=11%20Eyl%20C3%BCI%202001%20sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1n%C4%B1n%20ard%C4%B1ndan,amac%C4%B1yla%20g%C3%B6revlendirilen%20uluslararası%C4%B1%20bir%20g%C3%BC%C3%A7%C3%BCr.> (Erişim Tarihi: 10. 11. 2023)
- ÖRGÜN, Faruk, *Küresel Terör*, Okumuş Adam yayınları, İstanbul 2001.
- ÖZCAN, Azmi, *Babürlüler ve Babürlü – Osmanlı Devletler Arasındaki İlişkiler: XV ve XVI. Asrın Asrı Yapan Değerler*, 2. Baskı, İSAV Yayınları, İstanbul, 1999.
- ÖZCAN, Azmi, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İlaveli 2. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 1997.
- ÖZDAĞ, Ümit, “Terörizm, Küresel Güvenlik ve Türkiye”, *Stratejik Analiz*, C. 2, S.19, Kasım 2001.
- ÖZLÜ, Hüsnü, “Türk – Afgan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması” Kapsamında Atatürk Döneminde Türkiye – Afganistan İlişkilerine Bakış, *Uluslar arası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl-3, S. 8, Eylül 2012.
- ÖZMEN, Süleyman, *Mahmut Tarzi’nin Hayatı, İnkılapçılığı ve Faaliyetleri*, Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008.
- RAHİM, Muhammed, *Berg-hâ-yı Ez Tarih-i Muasır-i Vatan-ı Ma*, Golam Sahi Gayret (Fa. Çev.), Fazıl yayınları, Peşaver, 1999.
- RAHMATİ, Muhibulla, *İhtisar-i ez coğrafyayı Afganistan*, Peşaver, 1999.

- RASULİ, Khalilullah, *1991 Yılından Günümüze Kadar Afganistan ve Türkiye İlişkileri*, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.
- ROX, Jean –Paul, *Orta Asya – Tarih ve Uygarlık*, Lale Arslan, (Tü. çev.), İstanbul, 1999.
- SARAY, Mehmet, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul, 1997
- SARAY, Mehmet, *Dünden Bugüne Afganistan*, ASAM Yayınları, Ankara 2002.
- SARAY, Mehmet, TDV, *İslam Ansiklopedisi, Afganistan*
- SARAY, Mehmet, *Türk – Afgan münasebetleri*, İstanbul, 1984.
- SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşımızda Türk – Afgan İlişkileri*, Kaynak yayınları, İstanbul, 2002.
- ŞİMŞİR, Bilal N., *Atatürk ve Afganistan*, ASAM yayınları, Ankara, 2002
- T.C. Kültür Bakanlığı, *Atatürk'ün Millî Dış Politikası: Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, 1919 – 1923*, (C. 1) Ankara, 1992.
- TANİN, Zahir, *Afganistan der qarn-i bistom*, ikinci baskı İrfan yayınları, Tahran, 2002.
- TANNER, Stephen, *Bush'ların Savaşları*, (Ayşe Doğancı Tü. çev.), Elips Kitap yayınları, Ankara 2005.
- TAŞDEMİR, Fatma, *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi*, USAK Yayınları, 2006.
- TC Dışişleri Bakanlığı internet sayfası: https://www.mfa.gov.tr/no_62---30-nisan-2008_hamid-karzai_ye-duzenlenen-suikast-girisimi-hk_.tr.mfa, No: 63, 30.04.2008.
- TC, Başbakanlık Basın – Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Haftalık Raporu*, No:5, 28. 01.2002.
- TC. Cumhurbaşkanlığı internet sayfası: <https://www.tccb.gov.tr/konusmalari-ahmet-necdet-sezer/1721/7769/afganistan-islam-cumhuriyeti-cumhurbaskani-hamid-karzai-onuruna-verdikleri-aksam-yemeginde-yaptiklari-konusma>, 05.01.2006.
- TDV, *İslam Ansiklopedisi, Afganîler Tekkesi*, Online Erişim: <https://islam.ansiklopedisi.org.tr/afganiler-tekkesi>, (15. 11. 2013).
- TDV, *İslam Ansiklopedisi, Afganîler Tekkesi*.
- TEMİZYÜREK, Fahri, “Afganistan’ın Dil Politikası ve Afganistan’da Türkçe Eğitimi Tarihi”, *Türkbilgi*, S. 32..
- TİKA - *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2014 Faaliyet Raporu*, Ankara, 2015.

- TİKA - *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2015 Faaliyet Raporu*, Ankara, 2016.
- TİKA - *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2017 Faaliyet Raporu*, Ankara, 2018.
- TİKA - *Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, 2018 Faaliyet Raporu*, Ankara, 2019.
- TÜRKİSLAMOĞLU, Elif, *Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Uluslararası Aktörlerin ve Türkiye'nin Rolü*, TİKA Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008.
- UCHKUN, Ergash, *Tacik mi, Tacik mi?* NJ (ABD), 1993.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789 - 2010)*, 8. Baskı, Der yayınları, İstanbul, 2010
- VALWALIJİ, Asadullah, *Der safahat-i şemal-i Afganistan çe-megozeşt*, Peşaver 2000.
- WASTİ, Seyid Tanvir, "The Indian Red Crescent Mission to Balkan Wars", *Middle Eastern Studies*, V. 45, No: 3, May 2009.
- WILLIAMS, Brian Glyn, *Aherîn sipehsâlâr*, Asadullah Şifâi (Fa. çv) Kabil, 2017.
- YAPICI, Utku, "Uluslararası Hukukta Terörizme Karşı Kuvvet Kullanımı Sorunu" *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, C.2, S. 7, 2006.
- YETGİN, Muhammed Ali – ÇAKMAK, Sait, "Birleşmiş Milletlerin Terörle Mücadelede 1972 – 2020 Yılları Arasına Dair Raporlarının Analizi" *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 2, Temmuz 2021.
- YUSUFİ, Umran, *Fırsatha ve Tehdithayi Ravand Millet Sazi dar Afganistan*. Danışgah Azad yayınları, Kabil, 2010.
- YÜCEL, Can, "11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezine Düzenlenen Terör Saldırılarına ilişkin Ulusal Basında Çıkan Köşe Yazılarının İçerik Analizi", <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/yucelcan.htm>, (15.02.2006).
- ZAMANÎ, Hair Muhammed, *Tarih-i Revabet-i Haricî Afganistan*, Tabesh yayınları Kabil, 2013

Gazeteler

- Cumhuriyet Gazetesi, 10 Mayıs 2012
- Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mart 2012
- Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ekim 2001
- Evrensel Gazetesi, 22 Eylül 2001.
- Hürriyet Gazetesi 10 Ekim 2001.

Hürriyet Gazetesi, 16 Eylül 2001.

Los Angeles Times, 11 Ekim 2001

Milliyet Gazetesi 14 Eylül 2001.

Milliyet Gazetesi 22 Eylül 2001.

Milliyet Gazetesi, 2 Ekim 2001

Milliyet Gazetesi, 29 Eylül 2001

Radikal Gazetesi 19 Eylül 2001

Zaman Gazetesi, 22 Eylül 2001

**EK 1: T.C. 10. CUMHURBAŞKANI AHMET NECDET SEZER’İN
AFGANISTAN DEVLET BAŞKANI HAMİD KARZAI’NİN ONURUNA
VERDİĞİ YEMEKTE YAPTIĞI KONUŞMA METNİ**

“Sayın Cumhurbaşkanı, Değerli Kardeşim,

Saygıdeğer Konuklar,

Afganistan İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Hamid Karzai'yi ve heyetinin seçkin üyelerini Türkiye'de ağırlamaktan kıvanç duymaktayız. Cumhurbaşkanı Sayın Karzai'nin ziyareti Kral Zahir Şah'ın 1957 yılındaki ziyaretinden bu yana Afganistan'dan ülkemize gerçekleştirilen ilk resmi ziyaret olarak önem taşımaktadır.

Türk Uluğu ile Afgan halkı tarih boyunca dost yaşamış, destek ve dayanışmasını birbirinden esirgememiş iki onurlu ulustur.

Afgan Kralı Emanullah Han, 1928'de genç Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'yı ziyaret eden ilk yabancı devlet başkanı olmuştur. Afgan halkının büyük dostu Atatürk, iki ulus arasındaki güçlü kardeşliğin temelini her iki ulusun onurlu varlığında ve yüce ülkeleri için bağımsızlık ve özgürlük ilkesine aynı güç ve inançla sarılmasında aranması gerektiğini vurgulamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 77 yıl önceki bu sözlerini saygıyla anımsıyor, Cumhurbaşkanı Sayın Karzai'nin ziyaretiyle 1928'deki heyecanı yeniden yaşıyoruz. Bağımsızlık ve özgürlüğü için yılmadan savaşım veren, zor günleri geride bırakma yolunda büyük özveri ve kararlılıkla çalışan Afgan kardeşlerimize Cumhurbaşkanı Sayın Karzai aracılığıyla Türk ulusunun sevgisini ve dostluğunu iletiyoruz.

Sayın Cumhurbaşkanı,

Değerli Konuklar,

Türk Uluğu, Afgan halkının esenlik ve gönencine, Afganistan'ın güvenlik ve istikrarına önem vermektedir. Afganistan'da demokratik ve çağdaş bir yönetimin kurumsallaşması yolunda Cumhurbaşkanı Sayın Karzai'nin yetkin önderliğinde atılan kararlı adımların, Afgan halkının istikrar ve gönencini perçinleyeceğine inanıyoruz.

Bu açıdan, geçtiğimiz Eylül ayında Afganistan'da yapılan Ulusal Meclis seçiminin huzur içerisinde gerçekleşmiş olması büyük önem taşımaktadır. Afgan halkının seçimlere

gösterdiği ilgi ve sergilediği sağduyu, uzun yıllar büyük sıkıntılar yaşamış onurlu Afgan halkının huzur, istikrar ve demokrasi yönündeki istencini ortaya koymuştur. Ulusal Meclis seçiminin gerçekleştirilmesiyle "Bonn Süreci"nin başarıyla tamamlanmış olmasından duyduğumuz mutluluğu burada bir kez daha dile getirmek isterim.

Türkiye, Afganistan'ın egemenliğine, ulusal birliğine ve toprak bütünlüğüne büyük önem vermektedir. 2003 ve 2005 yıllarında iki kez komutanlığını üstlendiğimiz ISAF'a katkımız, Afgan ordusu ve polisinin eğitimine desteğimiz sürecektir.

Ülkemiz, Afganistan'da güvenliğin, istikrarın ve huzurun kurulmasına katkılarının yanısıra, yeniden yapılandırma çabalarına da destek vermektedir. Türkiye, dürüst, mert ve çalışkan Afgan ulusunun geleceğini eğitilmiş ve sağlıklı bir toplumla güvence altına alma çabalarını önemsemektedir. Bu çerçevede Afgan çocuklarının sağlığına ve eğitimine, gençlerin meslek öğrenmesine, Afganistan'da okullar, sağlık ocakları ve hastaneler yapılmasına olanaklarımız ölçüsünde katkıda bulunmaktayız.

Afganistan'a ve Afgan halkına yönelik dostluk duygularımızın karşılıksız olmadığına da bilincindeyiz. Afgan halkının Türk askerini, yardım ekiplerini, doktor ve öğretmenlerini bağrına bastığını görmekten büyük mutluluk duyduk.

Türkiye'nin, köklerini tarihten alan dostluk ve kardeşlik ilişkileri içinde Afganistan'a desteği sürecektir. Bundan sonraki ortak hedef, Afganistan'ın, bölgesinde istikrar ve gönenç yaratan bir ülke olarak, uluslararası toplum içinde hak ettiği yeri almasıdır.

Sayın Cumhurbaşkanı,

Uluslarımız arasında tüm dünyaya örnek olabilecek bir dostluk ve dayanışmanın varlığından övünç ve sevinç duyuyoruz. Çağdaş Afganistan'ın önderliğiniz altında yeniden doğuşunu coşkuyla kutluyoruz.

Sözlerime bu duygularla son verirken, kişisel sağlık ve mutluluğunuz ile kardeş Afgan halkının gönenç ve esenliği için en iyi dileklerimi içtenlikle yinelemek istiyorum."

Konuşma Metni Kaynağı:

TC. Cumhurbaşkanlığı internet sayfası:

<https://www.tccb.gov.tr/konusmalari-ahmet-necdet-sezer/1721/7769/afganistan-islam-cumhuriyeti-cumhurbaskani-hamid-karzai-onuruna-verdikleri-aksam-yemeginde-yaptiklari-konusma>, 05.01.2006).

EK 2. T.C. DIŞIŞLERİ BAKANLIĞI GÜNEY ASYA GENEL MÜDÜRÜ
BÜYÜKELÇİ OĞUZHAN ERTUĞRUL İLE YAPILAN SÖYLEŞİ METNİ

Soru: Tam olarak hangi tarihler arasında Büyükelçilik yaptınız hatırlıyor musunuz?

Cevap: 30 kasım 2017 ile 15 mayıs 2021 tarihleri arasında görev yaptığım yıllar.

Soru: Afganistan, Türkiye ile komşu değil bu nedenle, mülteci sorununu saymazsak, Afganistan'dan kaynaklanan sorunlar direk olarak Türkiye'yi etkilemez, ama buna rağmen Türkiye her daim Afganistan'da bulunmak istemiştir. Sizce Afganistan Türkiye için neyi ifade ediyor? Türk dış politikasında Afganistan'ın yeri ne? Türkiye açısından ne kadar önemli?

Cevap: Sadece son yüz yıl değil M.Ö. 2. yüzyıla kadar tarihi var, tarih boyunca saka Türkleri ve Harzamshah, Gazneli Mahmud dönemi sonra Osmanlı döneminde de mektuplaşma oluyor. Son yüz yılda bu ilişki kurucularımızın kişisel dostluğu sayesinde daha da derinleşiyor ve güçleniyor, kültürel değerler olarak Ali Şir Nevai Herat'ta ve Mevlana Celaluddin Rumi Belh'ten kalkıp Konya'ya gidiyor böyle ortak değerlerimiz var. Kurtuluş savaşında siz Afganlar bizim mücadelemizde destek oldunuz, Anadolu'daki üniversitelerde Şam'da, Beyrut'ta ve İstanbul'da üniversite okuyan Afgan öğrenciler okullarından ayrılıp Atatürk'ün yanında durup aynı saflarda beraber savaştilar şehit oldular, sonra Afganistan'daki kadınlar ziynet eşyalarını toplayıp sattılar Amanullah Khan'a verdiler bunları bize gönderdiler böylece Kurtuluş savaşımızda destek oldunuz. Bu fedakarlığı Türk halkı unutmadı ve asla da unutmayacağız. Kültürel, dini ve etnik bağlarımızın yanında bu tarihsel bağ çok önemli Afganistan'a ne yapıyorsak kalbimizden gönlümüzden geliyor. Dolayısıyla Afganistan'ın ne zaman yardıma desteğe ihtiyacı olsa bu yardıma koşmak bizim boynumuzun borcu. Özetle Afganistan Türk Halkının gönlünde çok özel ayrı müstesna bir yere sahip Türk-Afgan ilişkileri çok istisnai özel bir ilişki.

Soru: Türkiye Afganistan'da diplomatik faaliyetler dışında ne gibi faaliyetler yapmaktaydı?

Cevap: Afganistan 1919'da Türkiye 1923'te kurulduktan sonra ve Türkiye kendi ayakları üzerinde kalktıktan sonra Türkiye'yi ilk ziyaret eden yabancı devlet başkanı Amanullah Khan olmuştur. Türkiye'nin ilk teknik işbirliği protokolü imzaladığı ülke Afganistan olmuştur. Ankara'da yanlış hatırlamıyorsam ikinci ülke büyükelçiliğini

açan yani SSCB den sonra ilk ülke Afganistan olmuştur, Keza ilk biz Türkiye olarak Kabil'de büyükelçiliğimizi açan ülkelerdeniz. Kabil'deki İlk büyükelçimiz Fahrettin Paşa at ile yola çıkıyor birkaç haftada varıyor.

Soru: Türkiye'nin ekonomik, askeri, kültürel ve eğitim faaliyetlerinin boyutu neydi? Ya da yirmi yıl boyunca hangi konularda ne kadar veya ne gibi yardımlar yapılmış?

Cevap: Cumhuriyetin ilk yıllarından ikinci dünya savaşına kadar 1923 ile 1940 arası yardımlarımız çok büyük boyutta idi, her alanda bir çok mühendisler gönderdik, uzman gönderdik ve uzman doktor yetiştirdik, askeri uzmanlar yetiştirdik, Afgan ordusunu eğittik ve askeri bandoyu kurduk ve bunun gibi desteklerde bulunduk, doktorlarımızdan birinin adı ile anılan Kamil Rıfki Urga hastanesini kurduk, yıllar sonra yıkıldı tekrar restorasyon yaptık. Daha sonra Atatürk çocuk hastanesini de kurduk hala çalışıyor, Kabil de Türk mezarlığı var bu da bunun göstergesi. 2001 den sonra son 20 yılda eskisi gibi kalkınma yardımlarımız inanılmaz bir boyuta ulaştı, bu kalkınma yardımlarımız sağlık, tarım ve eğitim bu üç alanında yoğunlaştık, ne tekim son yıllarda Afganistan'ın geneli çeşitli illerde kayda değer bir çok okul var, üç diplomatik temsilcimiz var hala operasyonel çalışıyor ve personellerimiz aktiftir.

Soru: Sizce Afganistan'daki 20 yıllık kazanımların bir anda ortadan kaldırılması ve tüm kazanımları yeniden Taliban hareketine bırakılmasındaki temel sebepler nelerdi? Yani Afganistan'da cumhuriyet rejimi neden yeniden Taliban'a bırakıldı?

Cevap: Cumhuriyet rejiminin yıkılmasında bir tek hata yok hataların bir kombinasyonu var hatalar manzumesi var, o da şu hem uluslararası toplumunun hataları var hem Afgan yönetiminin hataları var hemde muhalefetin Afgan siyasi liderlerin hataları var, uluslar arası toplumun yaptığı hatalardan birisi son 20 yılda yapılan kalkınma ve insani yardımların karşılığında bazı kriterler belirlenmişti yani o insani yardımların devamı için tasarruflarda işlemlerde reformlarda bulunması gerekiyordu Afgan hükümetinin, bunların takibi yapılmadı ve kriterlerin uygulanmaması gibi hatalar oldu ve bu da yolsuzluğu besleyen unsur oldu aslında, uluslar arası ikinci hata son dönemde çekilme ile ilgili oldu Türkiye olarak biz hep şunu söyledik çekilme takvime bağlı olmasın koşul temelli olsun yani koşullara bağlı olsun, belirli koşullar oluştuğunda çekilme gerekiyordu, o koşullar oluşmadan çekilme başladığı için Afgan yönetimi / devleti hızlı bir şekilde kimsenin beklemediği halde çözüldü çekildi. İkinci hata grubunda bu Afgan yönetimi hep Peştun kökenli/

temelli ağırlıklı yönetim olduğu için Peştunları hep ön planda çıkaran destekleyen tasarruflar yapıldı bu diğer etnik grupların devlete aidiyetini rencide etti, bağlantılı bir hata veya sıkıntı da inanılmaz boyutlara ulaşan hata da yolsuzluk ve adam kayırma gibi hatalar oldu, bu da halk nezdinde yönetimlerin son 20 yılda cumhuriyet döneminin meşru zeminini aşındırdı. Üçüncü hata grubunda da Afgan muhalefetine kendi içinde bir türlü birleşme demeyeyim ama yapılan yanlışlara ısrar edilen hatalara kendi içinde birleşmemesi ortak bir duruş sağlayamaması oldu, Afgan muhalefetin devamlı kendi içinde itişti kendi için bölüştü ayrıştı ve çekişme oldu, ki bu ayrışma görüş ayrışması hala diaspora da devam ediyor. Bir hata da hem Afgan yönetimlerinde hem muhalefette çöküşü hızlandıran bir hata yani algı da şu oldu; uluslar arası toplumun Afganistan'ı bırakamaz Afganistan'ı kendi başına bırakamaz Afganistan'ı terör ile mücadele için çok önemli bundan dolayı bırakamaz diye Afganistan'dan çekilmez diye algı vardı uluslararası toplum çıkmaz diye kimse inanmazdı bu bir hata idi. Hatalardan biri de şu oldu son 20 yıldır Taliban Afganistan'ın bir gerçeği ve 2001- 2002 Aralık Bonn konferansında Taliban'ı yok sayılması ve sonrasında da anayasa sisteminde Taliban'ın dışlanması bir hata idi.

Soru: Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Taliban yönetiminin ilişkileri nasıl? Taliban yeniden siyasal iktidarı ele geçirdikten sonra Türkiye, diplomatik misyonlarının yanında, TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı gibi kuruluşları ile hala Afganistan'da varlığını devam ettiren nadir ülkelerden biri, insani yardımların yanında siyasi ve diplomatik olarak ilişkiler hangi boyutta?

Cevap: Biz Afganistan'daki insani kriz ağırlaşıyor ve ekonomik kriz devam ediyor iklim değişikliği var depremler vuruyor, seller vuruyor bunun üzerine Afganistan kaynaklı üç temel sına var, birincisi terörizm aşırıcılığı, ikincisi düzensiz göç, üçüncüsü de uyuşturucu madde ve kaçakçılık, şimdi bu sınamaların ve insani ekonomik krizlerin üstesinden gelinebilmesi için Taliban yönetimi ile angajman şart, o yüzden Türkiye pratik bir yaklaşım sargılıyor Taliban ile angajman'da olmakla. Bu anlamda Afgan halkının sıkıntılarını hafifletecek çeşitli kurumlara eğitim desteği kapasite desteği, özel sektörümüz orada bazı projeler üstleniyor, hastanelerde eğitim kurumlarında yardımlarımız devam ediyö.

Soru: Bir yandan Taliban yönetiminin birçok üst düzey yöneticileri kaç defa Türkiye'yi ziyaret etti, öte yandan Taliban karşıtı liderlerden bir çoğu Türkiye'ye

sığınmış durumda, Sizce bu Türk Dış politikasında bir çelişki değil mi? Bunu nasıl açıklarsınız?

Cevap: Bu çelişki değil bence tam tersine Türkiye'nin Afgan halkı nezdindeki istisnai konumunu gösteriyor. Çünkü Türkiye gerek Taliban yönetiminin gerek Afgan muhalefetinin diasporasının güven duyduğu ülkelerden biridir, bir diğer ifade ile Türkiye her iki tarafla da angajman içerisinde olan çok nadir ülkelerden birisiyiz. Taliban'la angajman açısından bakarsak Afganistan'ın sorunları Taliban ile tecvit ederek izole ederek çözülebilecek sorunlar değil, tam tersine hem Afganistan'daki hükümetle işbirliğini gerektiriyor hem bölgesel uluslararası işbirliğini gerektiriyor, dolayısıyla Afganistan'ın bu sorunlarına hükümet ile işbirliği olmadan çözüm aramak gerçekçi değil, kaldı ki Afganistan'da insani kriz giderek derinleşiyor pek çok insan yardıma muhtaç zaman zaman doğal afetlerde geliyor deprem gibi sel gibi bunları da dikkate Taliban'la angajman Türkiye açısından ve uluslar arası açısından bir tercihten ziyade bir zorunluluktur, kaldı ki bu angajman sayesinde biz geçici hükümete yukarıdaki sorunlarda gerekli mesajları vermeye bilhassa dikkat ediyoruz, Afgan diasporası açısından baktığımızda biz iki halk iki devlet tarih boyunca çok yakın dost ve kardeşlik ilişkisi içinde olup gelmişiz bu da binlerce yıla dayanıyor, dolayısıyla yönetim değişikliğinden sonra bize kayda değer miktarda Afgan diasporası var bizde bunlara da ev sahipliği yapıyoruz memnuniyetle. Bunlardan tek istediğimiz silahlı direniş söylemlerinden rejimi güçle zorla değiştirme söylemlerinden uzak durmaları. Dolayısıyla hem Kabil'deki yönetimle hem diaspora ile angajmanı sürdürmek biz Türkiye'ye ayrıcalık olduğu kadar bize bir sorumluluk yüklüyor.

Soru: Biliyorsunuz Taliban özellikle kadın / kızların eğitimi ve çalışmasına engel olmakta, bu konuda sizin ve Türkiye'nin resmi yaklaşımı nedir.

Cevap: Bizim yaklaşımımızda Taliban ile angajmanda o mesajı hep veriyoruz. Afgan halkının yüzde ellisi kadın şimdi Afganistan kalkınmak istiyorsa halkının yarısını çalışma hayatından eğitim hayatından uzaklaştırarak nasıl başaracak, en büyük örnek önlerinde Türkiye, Türkiye bugün Türkiye olabildi ise bunda Türk kadınının büyük pay büyük katkısı var Türkiye bugün bu noktaya geldi, şimdi Taliban kadınlara getirdiği kısıtlamaları yasakları şeriat ile bağlandırıyor, fakat bu yasakların şeriatı yeri olmadığını hepimiz biliyoruz. Bu anlamda bu yasaklar ne İslami ne de insani, bu yasakların zamanlıca esnetilmesi ve istisnalar getirilmesi

Afganistan'ın gelişmesi açısından faydalı görüyoruz. Öteki taraftan bu konu çok önemli olmakla beraber batılı devletler tamamen bu kadın haklarını kızların eğitimini odaklanmış durumda yani bu alanda yapılacak olası iyileştirmeler sanki tanınmanın olası ön şartıymış gibi algı yaratılıyor bence bu da doğru değil, yani gereğinden fazla önem varmış gibi algı var sanki Afganistan'ın yegane sorunu bu gibi hava var hal bu ki tek sorunu bu konu değil.

Soru: Son olarak Türkiye Afganistan için nasıl bir çözüm önerebilir?

Cevap: Bu konuda aramızdaki bağ ne kadar yakın olsa da dostça olsa da Afganistan için çözüm bir üçüncü ülke değil bizzat Afganların kendisi üretmesi gerekiyor. Bu süreçte tabiatı ile Türkiye olarak Afgan kardeşlerimize gerekli desteği yardım vermeyi her zaman hazırız. Fakat bir dost ve kardeş olarak şunu söyleyebilirim Afganistan'ın gerçek anlamda kapsayıcı bir hükümete yönetim sistemine ihtiyacı var. Afganistan çok kültürlü çok dilli çok etnik kökenli bir ülke aynı zamanda bu Afganistan'ın esasen bir zenginliğidir. Afganistan'daki üst düzey karar şekillendirme ve karar alma mekanizmalarının bu zenginliği yansıtmaları lazım. Sadece belirli ilçelere köylere Peştun olmayan kaymakam veya emniyet müdürü atamakla veya hükümette Peştun olmayan birkaç bakan veya bakan yardımcısına yer vermekle kapsayıcı olunamayacağına inanıyoruz. Bu temel unsurdan yola çıkarak Afganistan'ın geleceğini siz Afganların karar vermesi ve bu sürecin Afgan öncülüğünde ve Afgan sahipliğinde yürütülmesi gerekir. Afganistan'da kalıcı barışın istikrarın önünü açacak olası Afganlar arası bir diyalogda her iki tarafta istediği ve koşullar el verdiği takdirde biz Türkiye olarak ev sahipliği dahil her türlü kolaylığı ve desteği sağlamaya hazırız.

Görüşme Tarihi: 01.12.2023

TURNİTİN RAPORU

Savunmadan sonra tezim

ORJİNALLİK RAPORU

% 16	% 16	% 1	% 6
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	dspace.gazi.edu.tr İnternet Kaynağı	%4
2	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	%3
3	dspace.trakya.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	%2
4	www.tccb.gov.tr İnternet Kaynağı	%1
5	dspace.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	%1
6	acikerisim.selcuk.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	%1
7	www.mfa.gov.tr İnternet Kaynağı	<%1
8	dspace.atilim.edu.tr İnternet Kaynağı	<%1
9	core.ac.uk İnternet Kaynağı	<%1

10	baku.be.mfa.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
11	tr.wikipedia.org İnternet Kaynağı	<% 1
12	Submitted to Selçuk Üniversitesi Öğrenci Ödevi	<% 1
13	nek.istanbul.edu.tr:4444 İnternet Kaynağı	<% 1
14	www.atam.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
15	Submitted to Istanbul Aydin University Öğrenci Ödevi	<% 1
16	Submitted to Baskent University Öğrenci Ödevi	<% 1
17	Submitted to Trakya University Öğrenci Ödevi	<% 1
18	guneyturkistan.files.wordpress.com İnternet Kaynağı	<% 1
19	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	<% 1
20	usam.arel.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
21	acikarsiv.aydin.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1

22	acikerisim.karabuk.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
23	Submitted to Middle East Technical University Öğrenci Ödevi	<% 1
24	idealimforum.blogspot.com İnternet Kaynağı	<% 1
25	www.researchgate.net İnternet Kaynağı	<% 1
26	Submitted to Bahcesehir University Öğrenci Ödevi	<% 1
27	Submitted to Istanbul Medeniyet Üniversitesi Öğrenci Ödevi	<% 1
28	www.cnnturk.com İnternet Kaynağı	<% 1
29	www.yeniakit.com.tr İnternet Kaynağı	<% 1
30	Submitted to Suleyman Demirel University Öğrenci Ödevi	<% 1
31	www.inclusivepeace.org İnternet Kaynağı	<% 1
32	www.tarihtarih.com İnternet Kaynağı	<% 1
33	Submitted to Üsküdar Üniversitesi Öğrenci Ödevi	<% 1

34	Submitted to Police Academy Öğrenci Ödevi	<% 1
35	Submitted to Konya Necmettin Erbakan University Öğrenci Ödevi	<% 1
36	docs.neu.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
37	www.acarindex.com İnternet Kaynağı	<% 1
38	www.ogretmenlersitesi.com İnternet Kaynağı	<% 1
39	www.secopedia.org İnternet Kaynağı	<% 1
40	Submitted to Uludag University Öğrenci Ödevi	<% 1
41	eds.a.ebscohost.com.ezproxy.neu.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
42	www.bbc.com İnternet Kaynağı	<% 1
43	Submitted to Ufuk Universitesi Öğrenci Ödevi	<% 1
44	www.amerikaninsesi.com İnternet Kaynağı	<% 1
45	dergipark.gov.tr	

İnternet Kaynağı

<% 1

46

www.yenicaggazetesi.com.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

47

www.sdergi.hacettepe.edu.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

48

docplayer.biz.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

49

kitapambari.com

İnternet Kaynağı

<% 1

50

Samuels. Encyclopedia of United States
National Security

Yayın

<% 1

51

archive.org

İnternet Kaynağı

<% 1

52

dhgm.meb.gov.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

53

mogadisu.be.mfa.gov.tr

İnternet Kaynağı

<% 1

54

silo.tips

İnternet Kaynağı

<% 1

55

sssjournal.com

İnternet Kaynağı

<% 1

56

tr.scribd.com

İnternet Kaynağı

		<% 1
57	turkishpress.com İnternet Kaynağı	<% 1
58	vs1.doczz.fr İnternet Kaynağı	<% 1
59	www.bbc.co.uk İnternet Kaynağı	<% 1
60	www.genclikdiplomasi.com İnternet Kaynağı	<% 1
61	www.hurriyet.com.tr İnternet Kaynağı	<% 1
62	yazitor.wordpress.com İnternet Kaynağı	<% 1
63	acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<% 1
64	es.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
65	hdl.handle.net İnternet Kaynağı	<% 1
66	jawoo.com İnternet Kaynağı	<% 1
67	pt.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1

68	www.ayintarihi.com İnternet Kaynağı	<% 1
69	www.eskimeyendostlar.net İnternet Kaynağı	<% 1
70	www.ilcemhaber.com İnternet Kaynağı	<% 1
71	www.ilimvemedenyet.com İnternet Kaynağı	<% 1
72	www.internationalstudentsymposium.com İnternet Kaynağı	<% 1
73	www.kurdipedia.org İnternet Kaynağı	<% 1
74	www.middleeastconference.org İnternet Kaynağı	<% 1
75	www.scribd.com İnternet Kaynağı	<% 1
76	www.sosyalarastirmalar.com İnternet Kaynağı	<% 1
77	www.weltdertuerken.org İnternet Kaynağı	<% 1
78	seslimakale.com.tr İnternet Kaynağı	<% 1
79	www.kayso.org.tr İnternet Kaynağı	<% 1

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Shujauddin KARVANBASHI

Doğum Yeri ve Tarihi:

Öğrenim Durumu:

Derece	Alan	Okul	Yıl
Yüksek Lisans	Uluslar arası İlişkiler	Atılım Üniversitesi	2024
Lisans	Uluslar arası İlişkiler	Kazakh Ablai Khan Üniversitesi	2019
Lise	Düz Lise	Shahid Balkhi	2003

İş Deneyimi:

Çalıştığı Yer	Görev	Yıl
Afganistan Büyükelçiliği	Ulaştırma Ataşesi (Diplomat)	2021 – halen 2024

Yabancı Diller: İngilizce, Özbekçe , Farsça, Hintçe,

E-Posta:

Tarih: (08.01.2024)

